349117

АРСЕН ІЩУК

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

ДЕРЖЛІТВИДАВ УКРАЇНИ

3 крб. 80 коп.

Д (03) XIX-XX Україніка
І-98 Ш5(2=Ук)5-4 Л. Україніка

Дата повернення:

29 МАР 2000

29 МАР 2002

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА ХНУ
349117

АРСЕН ІЩУК

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

Критико-біографічний нарис

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
КИЇВ — 1950

8
70
75
59
65
69

І

В історії нової української літератури Лесі Українці належить одне з провідних місць. Не визнаючи так званого «чистого мистецтва», вона всю свою творчу діяльність пов'язала з революційно-визвольним рухом кінця XIX і початку XX сторіччя. Глибоко усвідомлюючи соціальну функцію художнього слова, активно втручаючись у суспільно-політичну боротьбу, Леся Українка була справжнім поетом-трибуном в епоху воєн і пролетарських революцій. Боротьба за корінні інтереси експлуатованого і пригніченого народу, сміливі виступи проти його гнобителів-тиранів, пропаганда волелюбних ідей, зокрема ідей наукового соціалізму, — складають основний зміст творчості Лесі Українки.

Продовжуючи і, в нових історичних умовах епохи імперіалізму, розвиваючи далі революційні традиції Шевченка і російських революційних демократів XIX сторіччя — Бєлінського, Чернишевського, Добролюбова, Некрасова,—цих перших справжніх глашатаїв мистецтва для народу, його високої ідейності і суспільного значення, Леся Українка, як і Франко, Панас Мирний, Грабовський, Коцюбинський, внесла багатющий вклад в українську літературу кінця XIX і початку XX сторіччя.

Буржуазно-націоналістичні критики, сучасники поетеси, замовчували революційно-новаторську суть її творчості, грубо спотворювали основний зміст ряду її найвидатніших творів, зокрема драм і драматичних поем. Не щастило довгий час Лесі Українці і після смерті її. Націоналісти, вульгарні соціологи та безрідні космопо-

літи всіляко намагалися знецінити її кипучу діяльність, що була спрямована на благо народу, відривали поетесу від народного грунту, ставили її поза визвольним рухом в Росії XX сторіччя, зображуючи її як одиноку, як трагічно-безпорадну постать в чужому оточенні.

Прогресивна революційно-демократична критика, зокрема Іван Франко, а також більшовицька преса ще в дожовтневий період достойно оцінили Лесю Українку як поета-борця, що своїм полум'яним словом кликав народ до боротьби проти експлуататорів, проти царизму. Іван Франко дорівнював музу Лесі Українки до музи Тараса Шевченка, зазначаючи, що «від часу Шевченкового «Поховайте та вставайте, кайдани порвіте» Україна не чула такого сильного, гарячого та поетичного слова, як із уст сеї слабосилої хоровитої дівчини».

Особливо цінним для нас є висловлювання про Лесю Українку більшовицької преси. В некролозі 1913 року «Правда» писала, що Леся Українка зв'язала свою творчу долю з громадсько-визвольним рухом взагалі і пролетарським зокрема, що вона була улюбленим поетом і другом робітників, що вона сіяла «разумное, доброе, вечное».

Радянське літературознавство, заперечуючи і відкидаючи всі невірні, псевдонаукові твердження і висновки про поетесу, основуючись на марксистсько-ленінському вченні про літературу, про роль культурної спадщини минулого в творенні нової соціалістичної культури, зробило вже багато в справі вивчення, оцінки й популяризації серед широких народних мас творчості Лесі Українки. Проте серед доробку, який залишила нам Леся Українка, ще не все зібрано і науково опрацьовано. Завдання полягає в тому, щоб не тільки художня творчість великої української поетеси кінця XIX і початку XX сторіччя, але й всі літературно-критичні та публіцистичні статті і численні листи її стали здобутком народу.

Леся Українка належить до кращих діячів нашого минулого. Її творчість служила справі боротьби за повалення царизму і встановлення влади трудящих у нашій країні, її творчість служить нам зараз у нашій боротьбі за поступовий перехід від соціалізму до комунізму, її полум'яне слово, сповнене ненависті до рабства, може служити справі боротьби за свободу і неза-

лежність, яку ведуть народи колоніальних і напівколоніальних країн проти світової реакції англо-американського імперіалізму. Об'єднані навколо нашого великого Радянського Союзу в єдиний антиімперіалістичний демократичний фронт, народи країн нової демократії і всі прогресивні люди світу беруть і надалі будуть брати приклад з героїчної історії нашої Батьківщини. Творча діяльність Лесі Українки є одною з таких сторінок вітчизняної історії, яку ще довго будуть з захопленням читати всі ті люди, девізом для яких є боротьба, боротьба за світле майбутнє, за комунізм у всьому світі.

* * *

Народилась Леся Українка (Лариса Петрівна Косач) 25 лютого (13-го за старим стилем) 1871 року в м. Новоград-Волинську в родині дрібного поміщика Петра Косача. Батько поетеси служив при Київському генерал-губернаторі «чиновником особливих доручень», а також був головою з'їзду «мировых посредников». У справу виховання дітей він майже не втручався. Мати Лесі Українки — відома на той час українська письменниця Олена Пчілка (літературний псевдонім Ольги Петрівни Косач), навпаки, була дуже уважна до Лесі, дбаючи про її грунтовну освіту. Вона свідомо і наполегливо готувала свою дочку до літературно-творчої діяльності, даючи їй завдання перекладати на українську мову античних класиків, а також теми для літературних творів. Леся охоче виконувала ці завдання і незабаром відчула органічну потребу писати і перекладати не лише для розваги. Перші серйозні літературні твори вийшли з-під пера Лесі Українки, коли їй було 12-13 років. Це такі вірші, як «Конвалія», «Сафо» і переклад «Вечорниць» М. Гоголя, зроблений разом з братом Михайлом і надрукований в Галичині в 1885 році. Ці вірші і переклад були підписані псевдонімом «Леся Українка», який і залишився відтоді її літературним ім'ям.

Вдавшись хворобливою змалку, Леся Українка здобувала освіту вдома. Багато читаючи самостійно і одержуючи уроки від домашніх учителів, вона успішно за-

своїла програму гімназіальних наук, а пізніше здобула й ширшу освіту, якої тоді не давали за офіціальними програмами навіть у вищих школах. Леся Українка вивчала німецьку, французьку, іспанську, італійську і англійську мови, мови класичні (грецьку й латинську) і народів слов'янських — польську, чешську і болгарську. Російською мовою вона володіла бездоганно, і пізніше багато своїх публіцистичних та літературно-критичних статей писала і друкувала російською мовою. В галузі історії, філософії і літератури Леся Українка була настільки освіченою людиною, що сама склала підручник з історії народів Сходу, писала публіцистичні трактати, в яких піддавала глибокому аналізу різні філософські системи, критикуючи ідеалізм і обстоюючи матеріалістичне вчення.

Треба відзначити, що в родині Косачів панував дух атеїзму, були відсутні релігійні забобони, дітям не прищеплювалось високомірне ставлення до простого селянського оточення. Малій Лесі дозволено було гратись і товаришувати з ким завгодно, бувати серед народу, стикатись з простонародними звичаями й побутом. Леся Українка ще дитиною залюбки слухала з уст поліських селянок чудові казки, перекази та пісні. Разом з селянськими дітьми вона часто блукала по запашних луках та великих лісах, на які таке багате українське Полісся, і під враженням навколишньої природи складала уявлення про хороше і зле в житті людей.

Цікаві щодо цього спогади самої Лесі Українки про її дитячі роки, проведені на селі. Вона згадує, що, наслухавшись різних казок, вибігала вночі до лісу, щоб зустрітися з мавкою.

Десятилітня Леся зазнає багато прикростей, зв'язаних з станом здоров'я. На 10-11 році життя вона тяжко захворіла на туберкульоз кістки лівої руки. З цього часу особиста доля майбутньої поетеси складається трагічно. Прогресуючи, хвороба приковує її на довгі роки до ліжка, робить все її особисте життя суцільною мукою.

Взимку 1881 року Леся Українка з матір'ю приїздить до Києва. Тут вона побувала в театрах, на виставці картин і в інших місцях великого культурного центра тогочасної України. В листах до Є. І. Драгоманової, писаних протягом 1881 — 1885 рр., Леся Українка розпо-

відає про ті враження, які справила на неї нова обстановка. Вона виявляє живий інтерес до всіх подій в культурному житті великого міста, і це незважаючи на тяжку хворобу, що не покидає її. В одному листі вона пише: «У мене іще й досі болить ліва рука, так що нічого не можна робити: ні шить, ні грать, ні держать нічого, тим я так погано пишу. Я перше була дуже слаба, а тепер уже нічого собі, хоч я ніколи не буваю зовсім здоровою, бо завше рука болить».

Згодом туберкульоз перекинувся на кістку ноги, і Леся Українка вже не могла вільно ходити. Працювати доводилося з великими перебоями. Весною 1889 року вона виїздить в Одесу на лікування.

Перебуваючи в Києві з 1881 до 1889 року, Леся Українка тісно зближується з видатними прогресивними діячами української культури. Михайло Старицький, Микола Лисенко та багато інших прогресивних письменників, композиторів і акторів того часу складають середовище, в якому вона весь час оберталась і скоро стала тут впливовою особою.

Вона бере активну участь у так званій «Плеяді» (літературно-мистецький гурток, яким керував М. В. Лисенко), виступає там з своїми поетичними творами та рефератами на різні історичні, філософські і літературознавчі теми.

1884 рік вважається початком творчої біографії Лесі Українки. Цього року у Львівському журналі «Зоря» з'являються її ранні поезії «Конвалія» і «Сафо». Наступного року виходить переклад «Вечорниць» М. Гоголя, зроблений Лесею Українкою разом з братом. Протягом 1887—1889 років в «Зорі» були надруковані поезії «Надія», «Чого то часами», «Пісня», «Остання пісня Марії Стюарт», «Завітання», «До натури», «На провесні», «Співець», «В'язень» та багато інших.

У своїх ранніх віршах 13-літня поетеса ще наївно, по-дитячому пробує осмислити справедливе і несправедливе в сучасному їй житті, але презирство до панночки, яка так жорстоко обійшлася з квіткою (вірш «Конвалія»), виражено тут досить промовисто:

Не довго й ти, моя панно,
Будеш утішатись,
Та по балях у веселих
Таночках звиватись.

Мотиви протесту проти лукавства, зради, несправедливості — цих типових явищ у капіталістичному суспільстві,— починають бриніти в поезії Лесі Українки з самого початку її творчого шляху.

В тій пісні згадала і славу
Величну свою, красний світ,
Лукавих людей, і кохання,
І зраду, печаль своїх літ,
Надії і розпач... дівчина
Зірвала лавровий вінець
І в хвилях шумливого моря
Знайшла своїй пісні кінець.

(«Сафо»)

В поезії «Надія» видно намагання молодої поетеси художньо сформулювати факт суспільно-політичного характеру. Приводом до написання цього віршу було адміністративне вислання до Сибіру рідної тітки Лесі Українки. Поетеса передає переживання засланої, підкреслюючи в них мотив туги за рідною Україною:

Ні долі, ні волі у мене нема,
Зосталася тільки надія одна:
Надія вернутись ще раз на Вкраїну.

Серед ранніх творів Лесі Українки привертає до себе увагу поезія «Співець» (1889 р). За нею уже відчувається дозрілий автор — людина активної вдачі, яка сприймає факти і явища сучасного їй життя критично, з осудом суспільних пороків. Поезія «Співець» розкриває світ ідей, якими жила Леся Українка в юнацькі роки, показує, як визрівало в поетеси почуття обов'язку перед суспільством, перед своїм народом, почуття, яке в дальшій творчості прозвучить як один з її центральних мотивів.

Засуджуючи співця-соловейка, в образі якого зображено дезертирів з фронту боротьби за народні інтереси, пристосованців і політичних примиренців, ліричний герой Лесі Українки заявляє про свою готовність стати в ряди активних борців проти темної осінньої ночі, проти «години сумної», що символізує собою самодержавний устрій:

Чом я не маю огнистого слова,
Палкого, чому?
Може б та щира, гарячая мова
Зломила зиму!

І розляглась би завжди по гаю
Ясна — голосна
Пісня, й розквітла б у рідному краю
Новая весна.
Та хоч би й крила мені солов'їні
І воля своя,—
Я б не лишила тебе в самотині,
Країно моя!

Поезія «Співець» дуже показова для формування громадсько-політичних поглядів Лесі Українки. У ній закладено те істотне, що становить ідейну основу всієї наступної творчості поетеси: патріотизм, високе почуття громадського обов'язку перед народом, готовність присвятити себе справі революційної боротьби за інтереси народу, незважаючи ні на які труднощі й перешкоди.

Леся Українка з перших кроків своєї літературної діяльності стала в ряд поетів, що відчували нерозривний зв'язок з народом, виражали його найглибші сподівання, його духовне життя. Саме такими письменниками були великі попередники Лесі Українки — Пушкін, Шевченко, Некрасов, такими були і її великі сучасники — Горький, Франко, Грабовський, Коцюбинський. Ця прекрасна традиція, яка робить письменників безсмертними, найповніше розвинулась у нашу соціалістичну епоху. Працювати разом з народом і для народу, бути на висоті політичних завдань свого часу, бути активними борцями за здійснення великих ідей Леніна—Сталіна, ідей побудови комуністичного суспільства, — є справжньою гордістю діячів найпрогресивнішої в світі радянської літератури.

* * *

Провідні ідеї творчості Лесі Українки нерозривно зв'язані з революційними ідеями визвольного руху в Росії кінця XIX і початку XX ст. У 80-і і на початку 90-х років — в період становлення поетичного таланту Лесі Українки — провідні ідеї її творчості були зумовлені конкретною історичною обстановкою другого етапу визвольного руху в Росії, коли визвольний рух в основному проходив у рамках буржуазної демократії, коли пролетарський революційний рух тільки зароджувався,

а марксизм ще не став здобутком широких мас робітничого класу Росії. Говорячи про цей період, В. І. Ленін писав: «Епоха 60-х і 70-х років знає цілий ряд безцензурних творів преси бойового демократичного і утопічно-соціалістичного змісту, які почали вже йти в «маси». А серед діячів тієї епохи найвидатніше місце займають робітники Петро Алексєєв, Степан Халтурін та інші. Але в загальному потоці народництва пролетарсько-демократичний струмінь не міг виділитись. Виділення його стало можливе тільки після того, як ідейно визначився напрям російського марксизму (група «Визволення праці» 1883 р.) і почався безперервний робітничий рух у зв'язку з соціал-демократією (петербурзькі страйки 1895-96 років)» (Ленін, т. XVII, стор. 342).

Інтелігенція (різночинна, буржуазно-демократична) становить в цей період основну кількість (73,2%) учасників демократичного руху.

У творчості Лесі Українки 80-х і початку 90-х років переважають ідеї, зв'язані з буржуазно-демократичним рухом, ідеї народництва і утопічного соціалізму. «Рух ще наполовину залишається рухом привілейованих класів: дворян і верхів буржуазії. Звідси — безсилля руху, невважаючи на героїзм одиниць» (Ленін, том XVI, 3-є видання, стор. 575—576).

Ось цей героїзм одинаків-революціонерів, вихідців, головним чином, з середовища різночинної інтелігенції, це безсилля руху дуже яскраво висловила Леся Українка в своєму вірші 80-х років під назвою «Contra spem spero» (без надії сподіватись):

Я на вбогім сумнім перелозі
Буду сіять барвисті квітки,
Буду сіять квітки на морозі,
Буду лить на них сльози гіркі.

Або:

Я на гору круту крем'яную
Буду камінь важкий підіймать
І, несучи вагу ту страшную,
Буду пісню веселу співать.
В довгу, темную нічку невидну
Не стулю ні на хвильку очей,
Все шукатиму зірку провідну,
Ясну владарку темних ночей.

Але панівні — народницькі, утопічно-соціалістичні ідеї 80-х років не могли відповісти на животрепетні питання,

що хвилювали поетесу, не давали конкретної програми боротьби, яка б забезпечила успіх визвольного руху на тому етапі історичного розвитку. Саме звідси походили і сила поетеси в постановці важливих питань сучасного їй життя і слабість, явна безпорадність у їх вирішенні.

Коли втомлюся я життям щоденним,
Щоденним лихом, що навколо бачу,
Тоді я думку шлю в світи далекі,
Блукає погляд мій в країні мрії.
Що бачу я в далекому просторі?
Прийдешність бачу я, віки потомні.
Мені ввижається, як в тихім, рідним полі
Старий дідусь навча своїх онуків,
Про давнину справдешні байки править,
Про те, що діялось на нашім світі.

А діялось ось що:

В кормигу запрягав народ народи,
На вільне слово ковано кайдани.
Півроду людського не звано людьми,
Затято йшов війною брат на брата.
. . . . . .
Убожеством там звали смерть голодну,
Багатством — награбовані маєтки,
Простотою — темноту безпросвітню,
Ученістю — непевнеє блукання,
Бездушну помсту звано правосуддям,
А самоволю деспотичну — правом.
Всім гордим-пишним честь була і слава,
Зневаженим-ображеним погорда.

(«Коли втомлюся я...»)

Так правдиво, реалістично малює Леся Українка суспільне життя Росії 80-х років. Але це поки що тільки констатація факту. Як змінити життя — вона ще не знає, хоч і висловлює віру, що воно мусить змінитись на краще.

Загинув би напевне люд нещасний,
Якби погасла та маленька іскра
Любові братньої, що поміж людьми
У деяких серцях горіла тихо.
Та іскра тиха тліла, не вгасала,
І розгорілася багаттям ясним,
І освітила темную темноту,—
На нашім світі влада світла стала!..

У цих сподіваннях, у намаганні заглянути в майбутнє ще багато абстрактного, утопічного. Поетеса стоїть на позиціях надкласового гуманізму — «любові братньої».

«Влада світла», яка має замінити «темную темноту», ще не уявляється їй як влада трудящих — робітників і селян, здобута в соціалістичній революції. Ідеї, якими жила Леся Українка в період 80-х і початку 90-х років, не виходили, в основному, та й не могли ще вийти за рамки народництва і утопічного соціалізму.

Проте не можна не відзначити, що в найкращому своєму творі цього раннього періоду, в поезії «Досвітні огні» Леся Українка підноситься до рівня марксистського розуміння ролі робітничого класу у визвольному русі. Якщо народники помилково вважали, що головною революційною силою є не робітничий клас, а селянство, що царизм можна повалити шляхом тільки селянських бунтів, то Леся Українка надію покладає на робітничий клас, вітаючи його появу на історичній арені, як єдину силу, спроможну довести справу боротьби з експлуататорським світом до кінця. Живучи інтересами народної революції, щиро прагнучи пізнати і правильно відтворити дійсність, Леся Українка, як справжній художник, не могла не помітити наростання революційного робітничого руху, а помітивши, вона приєдналась до нього, ставши одним з видатних його співців.

Привиддя лихі мені душу гнітили,
Повстати ж не мала я сили...
Зненацька проміння ясне
Од сну пробудило мене,—
Досвітні огні засвітили!
Досвітні огні переможні, урочі
Прорізали темряву ночі.
Ще сонячні промені сплять,—
Досвітні огні вже горять,
То світять їх люди робочі.

Остання строфа цього чудового віршу звучить як заклик з уст трибуна — пролетарського революціонера:

Вставай, хто живий, в кого думка повстала!
Година для праці настала!
Не бійся досвітньої мли,—
Досвітній огонь запали,
Коли ще зоря не заграла.

Не випадково саме цей вірш було перекладено на російську мову в 1913 році і надруковано в «Правде» в згадуваному вже некролозі.

* * *

У 80-х роках Леся Українка пише багато оригінальних творів і перекладає на українську мову античних авторів («Одісея» Гомера) та з російської, німецької і англійської літератури. До перекладницької діяльності вона ставилась з почуттям відповідальності перед вітчизняною літературою, дбаючи про те, щоб українському народному читачеві допомогти в засвоєнні найкращих досягнень світової культури.

Весною 1889 року хвороба змусила Лесю Українку виїхати на лікування. Спочатку вона лікується на Лимані (все літо й осінь), а на початку 1890 року (січень) — у санаторіях Одеси. Працювати доводилось з великими перебоями, бо туберкульоз кістки ноги весь час прогресував. Але, незважаючи на хворобу, поетеса приготувала до друку в цей час кілька творів. Для чернігівського збірника, на запрошення редакції, вона відредагувала ранню поему «Самсон»; поезію «Співець» послала до збірника, що його видавав літературно-театральний гурток («Плеяда») в Києві.

Взимку 1890 року Леся Українка приїздить до Києва порадитись з лікарями, як бути з хворою ногою. Вирішено було робити операцію. В листі до матері вона з цього приводу писала: «Тепер я операції вже якось не боюсь, бо мені приятна та думка, що тоді буде вже один якийсь кінець, і я собі забудусь про всі лічення на світі; коли ж я не буду ходити так як слід, то й так я того сподіваюсь — хто сім літ слабує на ногу, то нема чого й думати ходити так, як люди».

З весни 1891 року Леся Українка почала курс лікування в кримських санаторіях. Хвороба дуже зв'язувала поетесу, вона не могла як слід взятись за роботу, але як завжди, надіється на краще і, переборюючи болі, пише. В Криму (влітку 1891 року) вона написала цикл поезій під назвою «Кримські спогади». В «заспіві» до циклу, писаному пізніше (1892 рік), Леся Українка тепло, з вдячністю говорить про Крим:

Туди мої думи полинуть швидко
І привітають ту ясну країну,
Де прожила я не одную днину,
А не була щаслива й на годину...

Та я за те докірливого слова
Тобі не кину, стороно прекрасна!
Не винна ти, що я не маю долі,
Не винна ти, що я така нещасна!

Хоч у циклі «Кримські спогади» в деяких віршах є нотки суму, а іноді й передчуття чогось трагічного в особистому житті, проте тут більше бадьорого настрою, сонячного світла, віри в краще майбутнє. Поруч рядків:

Серед мороку, бурі-негоди,
Цілу ніч буде човен блукати;
Як зійде сонце правди та згоди,
Я тоді вічним сном буду спати.
Буде шарпати буря вітрила,
Пожене геть по темному морю.
Ох, коли б мені доля судила
Хоч побачити раннюю зорю!

в цьому ж циклі читаємо:

Грай, моя пісне, як вітер сей грає!
Шуми, як той шум, що круг човна вирує!

В циклі «Кримські спогади» Леся Українка досягла високої поетичної майстерності, даючи в різних щодо розміру віршах яскраві малюнки кримської природи, образи настроїв і переживань, які виходять далеко за рамки автобіографічного.

В 1891 році Леся Українка разом з Іваном Франком обмірковує плани нових видань, активно включається в літературне життя як професіонал.

Іван Франко радить їй в цей час видавати «Жіночий збірник» окремими випусками. Ідея цього заходу полягала в тому, щоб популяризувати творчість жінок-поетес. Потрібного матеріалу, готового до друку, зібрано було чимало. Леся Українка охоче, з великим задоволенням відгукнулась на пропозицію Франка і приступила до опрацювання своїх раніш розпочатих, але через хворобу не викінчених творів. До «Жіночого збірника» вона готувала оповідання «Жаль». В цей же час доопрацьовує «Місячну легенду», яку разом з «Самсоном» збирається надіслати у Львів.

Треба відзначити, що тогочасні видавці — помірковані ліберали — дуже насторожено ставились до творів Лесі Українки. Поетеса часто висловлювала обурення з приводу того, що творчість її замовчувалась критикою,

з великим трудом схвалювалась до друку в журналах. В листі до Олени Пчілки вона писала з цього приводу: «Біда нашим улітам з критикою, як от моїй тепер,— один зовсім на смерть осудив, а другий не прибере місця, де посадити».

Іван Франко був дуже уважний до молодої поетеси з самого початку її творчої діяльності. В 1892 році він запропонував Лесі Українці свої послуги в справі видання першої збірки її поезій. Поетеса з великою радістю заходилась готувати цю першу збірку. «Оце я врешті зладила до друку свої вірші,— писала вона в листі до Івана Франка 20.IV. 1892 року. — Висте були такі ласкаві, що згодились провадити се видання, отож тепер звертаюсь до Вас. Побачили ми, що видавати шось закордоном і корегувати тут річ дуже затяжна, отож мушу я добрих людей трудити своїм виданням». Мова йшла про те, щоб Франко взяв на себе й останню коректу. Збірку, яку було названо «На крилах пісень», Леся Українка видавала своїм коштом, але просила Франка прослідкувати за виданням, щоб воно було пристойним і, принаймні, без друкарських помилок.

Іван Франко охоче погодився на всі пропозиції й умови, порадивши Лесі Українці вилучити з книги всі переклади. З цією порадою авторка погодилась, тим більше, що головніші її переклади того часу з «Книги пісень» Гейне уже встигли вийти (1892 рік) окремою книжкою.

В травні 1892 року рукопис збірки «На крилах пісень» в готовому вигляді переглянув Іван Франко, зробивши ряд зауважень технічного порядку (щодо оформлення), а також щодо стилістики й правопису. «Спасибі Вам, щире спасибі, за вашу поміч та уважність до мене. Коли б же я могла Вам колись чимсь віддячити...» — писала Леся Українка в листі до Франка 14.V.1892 року.

Так з допомогою Івана Франка вийшла в світ з своїми піснями Леся Українка і вже першою книжкою справила на читачів сильне враження, як поетеса з свіжим, сильним і яскравим талантом.

Збірка «На крилах пісень» становить значний вклад в українську революційно-демократичну літературу кінця 80-х і початку 90-х років. З її сторінок сміливо і сильно зазвучали революційні ідеї, нові мотиви. Це був рішучий удар по буржуазно-поміщицькій літературі, яка в той

час, живлячись реакційними ідеями ліберального народництва, пропагуючи націоналізм, орієнтуючись на культуру загниваючого імперіалістичного заходу, ставала на шлях повного виродження і змісту і форми.

Ліричний герой Лесі Українки — це непримиренний борець проти застою, міщанства, обивательщини, пристосовництва, проти інертності, проти так званого «особистого щастя», заснованого на експлуатації людини людиною, на егоїзмі.

Я щастя не маю і в мріях не бачу,
Бо іншії мрії у серці ношу.
Коли я часами журюся і плачу, —
Я щастя у долі тоді не прошу.
Для інших і доля і щастя хай буде,
Собі я бажаю не сну, а життя,—
Хто зо сну прокинувсь, хай щастя забуде,
Йому вже до щастя нема вороття.

(«Сон літньої ночі»)

Теми суспільної боротьби, конфлікту прогресивно мислячої людини з реакційним оточенням, думки про призначення поета, його роль в суспільстві — складають основний зміст творчості Лесі Українки вже в цей ранній період. Її позитивний герой — це людина великих громадсько-політичних інтересів, людина-борець з твердою волею і сильними пристрастями, людина, що готова переборювати на шляху до здійснення прогресивної ідеї всі і всілякі перешкоди і труднощі.

В ранньому циклі поезій «Сім струн», сповнених глибоким почуттям патріотизму, дається образ співця, що вірить в силу правдивого гарячого мистецького слова і не боїться з ним стати до бою з найгрізнішими ворожими силами:

Гей ви, грізні чорні хмари!
Я на вас збираю чари,
Чарівну добуду зброю
І пісні свої узброю.
Дощі наші дрібненькії
Обернуться в перли дрібні,
Поломляться ясненькії
Блискавиці ваші срібні.
Я ж пущу свою пригоду
Геть на тую бистру воду,
Я розвію свою тугу
Вільним співом в темнім лугу.
Реве-гуде негодонька,

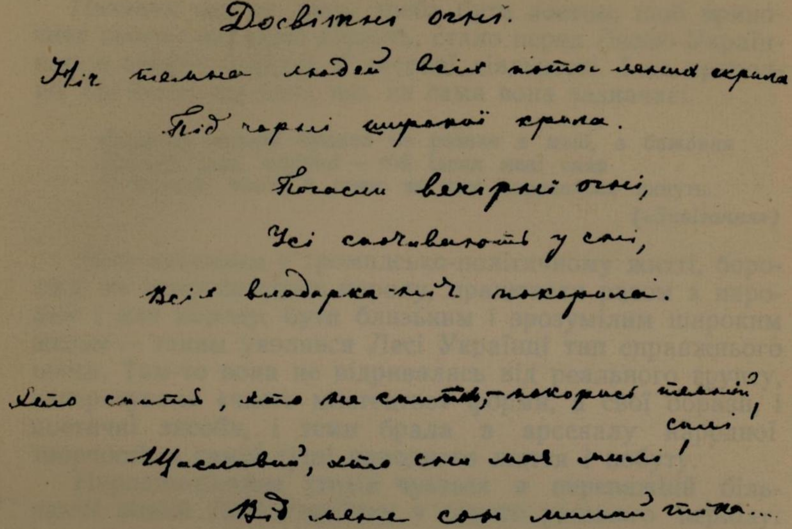
Досвітні огні.

Ніч темна людей всіх потомлених скрила
Під чорні широкії крила.
Погасли вечірнії огні,
Усі спочивають у сні,
Всіх владарка-ніч поборола.

Хто спить, хто не спить, — покорись темній силі!
Щасливий, хто сни має милі!
Від мене сон милий тіка...
Навколо темнота тяжка,
Навколо все спить, як в могилі.

Роскинула темная ніч свої чари,
Нагинула сни, мов ті хмари,
Мов чорнії хмари страшні.
І сняться мені все дивні
Привиддя, неясні чвари.

Автограф початку вірша Лесі Українки «Досвітні огні»

ЦЕНТРАЛНА ВАТАЛА
БИБЛИОТЕКА
№ 349117

Негодоньки не боюся,
Хоч на мене пригодонька,
То я з нею не журюся.

Питання про те, яким треба бути поетом, щоб приносити своєму народові користь, стало перед Лесею Українкою з самого початку її творчої діяльності. І це природно. Це йшло від того, що, як сама вона зазначає:

Людська недоля будила не розпач в мені, а бажання
Кращої долі, яснішої — той ідеал мені сяяв
В погляді яснім, і серце за ним поривалося линуть.
(«Завітання»)

Бути активним у громадсько-політичному житті, боротися за інтереси свого народу, працювати разом з народом і для народу, бути близьким і зрозумілим широким масам — таким уявлявся Лесі Українці тип справжнього поета. Тим-то вона не відривалась від реального грунту, заперечувала «чисте мистецтво» форми, а свої образи, і поетичні засоби, і теми брала з арсеналу народної творчості, з самої гущі народного життя і побуту.

Народно-пісенна стихія чується в переважній більшості поезій Лесі Українки з самого раннього періоду:

Чи є кращі між квітками
Та над весняні?
Чи є в життю кращі літа
Та над молодії?
(«Пісня»)

В поезії «Місячна легенда» Леся Українка схиляє свого героя-співця вчитись мистецтва в народа, говорити в своїх піснях про те, що хвилює народні маси, і співець переконався, що безсмертною стане тільки та пісня, в якій народ чує голос своєї душі.

«Як умру я, імення славутнє
Хутко з пам'яті зникне усім,—
Хутко-хутко усе «незабутнє»
Забувається в світі отсім!
Але поки ще буде на світі
Хоч єдина людина сумна,
Доти буде між людьми бриніти
Моя пісня смутна-голосна.
Довго щирими сими словами
До людей промовлятиму я;
Я загину — та довго між вами
Гомонітиме пісня моя».

34914

Перша книга Лесі Українки «На крилах пісень» була, безперечно, новим словом у духовному розвитку українського народу, через те її пізнавальну і естетичну силу відчуває і сучасний радянський читач.

В кінці 80-х і на початку 90-х років Леся Українка зайняла вже чільне місце в українському літературному житті, приєднавши свій сміливий голос до голосу Івана Франка, Павла Грабовського, Панаса Мирного, Карпенка-Карого, Михайла Коцюбинського — цих найвидатніших представників нової української літератури, її революційно-демократичного напряму.

Про себе в цей час поетеса прекрасно сказала у вірші «Мій шлях»:

Коли я погляд свій на небо звожу,—
Нових зірок на йому не шукаю,
Я там братерство, рівність, волю гожу
Крізь чорні хмари вгледіти бажаю,—
Тих три величних золоті зорі,
Що людям сяють безліч літ вгорі...
Чи тільки терни на шляху знайду,
Чи стріну може де і квіт барвистий?
Чи до мети я певної дойду,
Чи без пори скінчу той шлях тернистий, —
Бажаю так скінчити я свій шлях,
Як починала: з співом на устах!

II

Перебування в Криму дещо поліпшило стан здоров'я Лесі Українки. Починаючи з 1892 року до травня 1897 року вона живе переважно в Києві, роблячи короткочасні поїздки в Колодяжне, в Гадяч, а в 1894 році — в Софію до Драгоманова, де пробула більше року.

В цей період помітно зростає активність Лесі Українки в громадсько-політичному житті і, в зв'язку з цим, сильніше і виразніше звучать в її творах громадські мотиви. Живучи в Києві, вона встановлює тісні зв'язки з прогресивними революційно настроєними людьми, зокрема з студентами Київського університету. Соціалістичні елементи в світогляді Лесі Українки дедалі міцнішають, її політичний голос мужніє, набирає підкреслено революційного характеру.

В листі до О. Маковея Леся Українка обіцяє йти впе-

ред, пише, що збірка «На крилах пісень» не є її останнім словом. «Ви боїтесь, що я не піду разом з духом часу, а зостанусь позаду,— не думаю я цього. «На крилах пісень» не є моє останнє слово, а коли я думаю йти далі, то вже ж уперед, а не назад, інакше не варто було й виходити» (лист від 28.V.1893 р.).

Стремлінням вперед, глибоким усвідомленням дійовості художнього слова у визвольному русі, бажанням брати найактивнішу участь у революційній боротьбі проти національного і соціального гноблення,— такими мотивами перейнята творчість Лесі Українки 90-х років.

Повернувшись з Болгарії, Леся Українка стала фактичним організатором і натхненником прогресивної молоді в Києві. Своїм поетичним словом вона картає слабодухість, пасивність, аполітичність, висміює тих, хто тільки на словах видає себе за борців, а на ділі боїться сміливо глянути в вічі ворогові. Звертаючись до людей свого кола, вона намагається запалити їх войовничим духом боротьби народних мас за свободу, підкреслюючи, що раб ніколи не доможеться своїх прав, якщо він замість збройної боротьби почне читати своєму панові проповідь.

Лагідність голубина, погляд ясний,
Патриція спокій — не личить нам.
Що вдіє раб принижений, нещасний,
Як буде проповідь читать своїм панам.
. . . . . .
Одвага наша — меч, политий кров'ю,
Бряжчить у піхвах, ржа його взяла.
Чия рука, порушена любов'ю,
Той меч із піхви видобуть здола?
Нехай же ми раби, невільники продажні,
Без сорому, без честі — хай же й так!
А хто ж були ті вояки одважні,
Що їх зібрав під прапор свій Спартак?..

(«Товарищі на спомин»)

Виходячи з правильного розуміння класової суті гуманізму, усвідомивши, що немає справжньої людської любові там, де відсутня класова ненависть — («що ж, тільки той ненависті не знає, хто цілий вік нікого не любив») — Леся Українка славить саме цю класову ненависть, як найдостойнішу якість революціонера, аргументуючи це положення переконливими прикладами з самого життя:

Згадати тільки всі тяжкії муки,
Що завдали борцям за правду вороги,
Кому ж не стиснуться раптово руки
Від помсти лютої жаги?

Мстити ворогові, силою здобувати волю, а не коритись, здаючись на ласку ворога — до цього закликає поетеса. Мораль непротивлення злу, як і весь гнобительський світ, що виховує цю мораль, ненависні Лесі Українці. Картаючи горе-діячів серед української буржуазно-ліберальної інтелігенції 90-х років, людей з рабською психологією «паралітиків з блискучими очима», Леся Українка вірила в силу простих людей, зведених до становища рабів. Не випадково, отже, вона згадує в поезії «Товаришщі на спомин» ім'я вождя рабів — Спартака.

Пробудити дух революційного протесту, волю до боротьби — таке основне завдання ставила перед собою Леся Українка. Звідси й її погляди на поезію, як на гостру зброю. У вірші «Слово, чому ти не твердая криця?» (1896 рік) вона пише:

Вигострю, виточу зброю іскристу,
Скільки достане снаги мені й хисту...

І далі:

Слово, моя ти єдиная зброє,
Ми не повинні загинуть обоє!
Може, в руках невідомих братів
Станеш ти кращим мечем на катів.
Брязне клинок об залізо кайданів,
Піде луна по твердинях тиранів,
Стрінеться з брязкотом інших мечей,
З гуком нових, не тюремних речей.
Месники дужі приймуть мою зброю,
Кинуться з нею одважно до бою...
Зброє моя, послужи воякам
Краще, ніж служиш ти хворим рукам!

Для Лесі Українки, яка з дитячих років і до самої смерті через хворобу не мала можливості стати в ряди практично діючих борців — пролетарських революціонерів, поетичне слово справді було єдиною зброєю в її руках. Але зброя ця була разюча, сильна, як і слово великих російських революційних демократів та Шевченка в XIX сторіччі, як і слово її великих сучасників, що творили й діяли під благотворним впливом марксизму-ленінізму, під впливом революційної практики РСДРП.

* * *

Після виходу в світ збірки «На крилах пісень» Леся Українка стає найпопулярнішою поетесою серед прогресивних кіл не тільки на Україні, але й за її межами. На поетесу звернули увагу активні діячі РСДРП. Видатний український поет — співець пролетаріату і невсипущий борець проти капіталізму Іван Франко зміцнює з нею співробітництво, зокрема в галузі організації нових видань. Між Франком і Лесею Українкою зав'язується справжня творча дружба, заснована на спільності їх ідейних поглядів.

Готуючи видання нового журналу «Житє і слово», Іван Франко в 1893 році звертається до Лесі Українки з пропозицією надіслати до першого номера свої твори. Леся Українка гаряче відгукнулась на цей заклик. В листі до Франка в жовтні 1893 року вона з цього приводу писала: «Оселившись в Києві, я зараз візьмуся до впорядкування жаданих Вами матеріалів. При тім маю такий замір: при моїх купальських піснях (й інших обрядових) маю записані мотиви, отже хотіла б просити п. Лисенка проредагувати мені ті мотиви, а може й написати до того яку розправу,— здається, він навіть збирався щось подібного писати... Щодо якогось оповідання або віршів, то сього не можу Вам обіцяти, бо готового нічого не маю такого, що б придалось до Вашого журналу, а писати навмисне ніколи, бо я зайнята тепер одним більшим оповіданням, мушу хутко його скінчити, бо воно призначено до одного збірника, що хутко має друкуватись».

Готуючи етнографічні матеріали до цього видання, Леся Українка водночас з великим захопленням береться за влаштування справ у редакції «Дзвінка». З цього приводу вона писала в листі до Олени Пчілки 13.XII.1893 р.: «Ах, як би я хотіла, щоб «Дзвінок» став у наших руках кращим і цікавішим, ніж він був в останніх часах».

На 90-ті роки припадає написання Лесею Українкою багатьох ліричних віршів, що в 1899 році вийшли збіркою «Думи і мрії», двох великих поем: «Роберт Брюс, король шотландський» і «Давня казка» (обидві написані в 1893 році), однэї з перших своїх великих драм —

«Блакитна троянда» (1896 рік) та ряду оповідань в прозі: «Жаль», «Над морем» і інші.

В поемі «Давня казка» Леся Українка розробляє тему, до якої вона вже зверталась і в ранніх творах («Місячна легенда») і звертатиметься пізніше, зокрема в драмах та драматичних поемах,— тему призначення поета-співця, його ролі і місця в громадсько-політичному житті.

Така незмінна увага до цієї теми була для Лесі Українки не випадковою. Саме в цей час декаденти настирливо пропагували гасло «мистецтво для мистецтва», що означало відрив поезії, літератури від актуальних питань сучасності, від громадсько-політичної боротьби. Не визнаючи реакційної теорії «чистого мистецтва», ведучи послідовну боротьбу проти її носіїв, Леся Українка незмінно відстоювала думку, що справжнє мистецтво не може бути відірване від життя, від інтересів народу, що воно не може бути надкласовим.

Безіменний співець з поеми «Давня казка» своїм гарячим словом, піснею перемагає бундючного пана Бертольдо, озброєного «залізом і мечем». Бертольдо міг кинути співця до в'язниці, але тюремні грати безсилі заглушити правдивий голос живої душі народу.

Та й в темниці буду вільний, —
Маю думи чарівниці,
Що для них нема на світі
Ні застави, ні границі.
І мого прудкого слова
Не затримає темниця,
Полетить воно по світу,
Наче тая вільна птиця.
З словом зіллються в темниці
Гіркий жаль, тяжкая туга,
І тоді потрійна стане
І страшна його потуга.

Віддаючи свої симпатії герою поеми «Давня казка»— співцеві, Леся Українка цим самим стверджує ідею, що роль справжнього митця полягає тільки в служінні інтересам народу, а художнє слово, в якому виражена воля народу, набирає такої сили, яку ніхто і ніколи не здужає зламати.

Поема «Давня казка» має ще один план — соціально-сатиричний. Використовуючи український народний

гумор, поетеса створює класичні зразки їдкої, нещадної іронії, спрямованої проти бундючного панства.

«В мужика землянка вогка,
В пана хата на помості;
Що ж, не дарма люди кажуть,
Що в панів біліші кості.
У мужички руки чорні,
В пані рученьки тендітні;
Що ж, не дарма люди кажуть,
Що в панів і кров блакитна!
Мужики цікаві стали:
Чи ті кості білі всюди,
Чи блакитна кров проллється,
Як пробити пану груди?»

Такі слова, з недвозначним натяком на потребу збройної боротьби проти експлуататорів, міг сказати тільки поет, який без застережень розділяв політичну програму робітничого класу, спрямовану на знищення буржуазно-поміщицького ладу шляхом збройної революційної боротьби. Леся Українка була саме таким поетом.

В поемі «Роберт Брюс» підноситься тема визвольної боротьби. Леся Українка ставить і з марксистських позицій розв'язує дуже важливу проблему взаємин вождя і народу. Твір побудований на конкретному історичному матеріалі боротьби шотландського народу проти загарбників-англійців, що відбувалася в кінці XIII — на початку XIV сторіччя.

В образі Роберта Брюса Леся Українка малює новий тип ватажка, який усвідомлює необхідність повного і нерозривного зв'язку з народними масами. Тільки спираючись на маси народу, глибоко розуміючи їх інтереси, прагнення, ватажок може повести їх вперед до здійснення поставленої мети. В цьому полягає одна з провідних ідей поеми «Роберт Брюс, король шотландський», в цьому новизна і правдивість вирішення важливої проблеми взаємозв'язку вождя з народом.

Леся Українка виявила велику силу викривального таланту в зображенні гнобителів-загарбників, а також любов і співчуття до гноблених. Поема пройнята глибокою вірою в незламні сили народу, який веде справедливу війну. Нехай в ході цієї боротьби будуть окремі невдачі, нехай і так, що ворог, користуючись силою своєї влади і перевагою в озброєнні, може мати тимчасові успіхи в придушенні повсталих, проте кінець кінцем пере-

може народ. Саме в цьому переконує поетеса тих, хто бореться за незалежність. Шість героїчних походів Роберта Брюса проти гнобителів-англійців не увінчались успіхом, проте на сьомий раз народ таки здобув перемогу, здобув завдяки своїй наполегливості і мудрості свого ватажка — Роберта Брюса.

В ліричній поезії 90-х років Леся Українка відбила наростання революційної бурі і своє позитивне ставлення до революційної боротьби народу. В поезії «Північні думи» (1895 рік) поетеса сміливо заявила про свою готовність іти дорогою «невсипущої війни», дорогою, де люди «гинуть у тяжкому лютому бою», де кров ллється і панує «смерть потайна».

Говорячи про участь у революційній боротьбі, поетеса так формулює свою роль у ній:

«Ти блискавицею мусиш світити у тьмі,
Поки зорею рожевою край твій освітиться темний,
Треба шукати дороги тим людям, що ходять в ярмі,
Глянуть всі ті, що живуть у великій темниці,
Скажуть: «Се в нашій країні настала весна,—
Грають по небі зірниці ясні блискавиці,
Темна ще ніч, та вже хутко минеться вона».

Живучи революційними ідеями, усвідомлюючи свою роль як поета-агітатора в суспільно-політичному житті, Леся Українка в ряді поезій вчить своїх сучасників, як треба діяти. Вірш «Поет під час облоги» (1896 рік) звучить як бойова програма для всієї тогочасної революційно-демократичної літератури. На полях рукопису цього віршу поетеса виписала слова з відомої поезії Некрасова «Поэт и гражданин»:

Еще стыдней в годину горя
Красу долин, небес и моря
И ласку милой воспевать...

Це один з незаперечних фактів того, що ідейними вчителями Лесі Українки були великі російські революціонери-демократи, зокрема Некрасов.

* * *

Друга збірка поезій Лесі Українки «Думи і мрії» становить собою вищий етап в розвитку ліричного таланту

поетеси, вона свідчить про багатство ідей, мрій, переживань і стремлінь сильної і багатогранної індивідуальності.

Для Лесі Українки — людини, загалом, високого оптимізму — не чужі почуття суму, туги, почуття гіркоти, зумовлені, головним чином, важкою хворобою, як і не чужі почуття захоплення красотами природи, почуття кохання. З віршів 90-х років постає перед нами ліричний герой з великою гамою людських настроїв і переживань, які хвилюють, підносять і облагороджують читача, духовно збагачують його.

«Ні, не клич мене, весно,— казала я їй,—
Не чаруй і не ваб надаремне,
Що мені по красі тій веселій, ясній?
В мене серце і смутне і темне».

Та чи могла довго бути в такому стані людина, яка вірила в силу життя, люблячи його над усе?

А весна гомоніла: «Послухай мене!
Все кориться міцній моїй владі:
Темний гай вже забув зимування сумне
І красує в зеленім наряді;
Темна хмара озвалася громом гучним,
Освітилась огнем блискавиці:
Вкрилась темна земля зіллям-рястом дрібним,
Все кориться мені, мов цариці!
Хай же й темнеє серце твоє оживе
І на спів мій веселий озветься,
Бо на нього озвалося все, що живе,
В тебе ж серце живе, бо ще б'ється!»

Весняне оживання природи, супроводжуване громом і блискавицями, сприймається як образ алегорично-символічний. Ці громи і блискавки — передвісники революційних громів і бур, які мають оживити навколишній світ, очистивши його від скверни експлуататорського суспільства, оновити життя людей. І ліричний герой поезії «Перемога» переймається весняним настроєм, вірою в перемогу світла-правди над темною ніччю. Ще зрадлива думка шепоче:

«Не вір тій весні!»
Та даремна вже та осторога,—
Вже прокинулись мрії і співи в мені...
Весно, весно — твоя перемога!

Чудові образи людських переживань створила Леся Українка у віршах на теми про своє важке становище,

зумовлене хворобою. Особливо хвилююча поезія «Давня весна»:

Все ожило, усе загомоніло,—
Зелений шум, веселая луна!
Співало все, сміялось і бриніло, —
А я лежала хвора й самотна.
Я думала: «Весна для всіх настала,
Дарунки всім вона несе ясна,
Для мене тільки дару не придбала,
Мене забула радісна весна».
Ні, не забула! У вікно до мене
Заглянули від яблуні гілки,
Замиготіло листячко зелене,
Посипались білесенькі квітки...

Кінчається поезія «Давня весна» чудовим акордом, в якому з такою силою виражено радість і вдячність весні за розраду, за цілющий повів вітру, за квіти, за все:

Моя душа ніколи не забуде
Того дарунку, що весна дала;
Весни такої не було й не буде,
Як та була, що за вікном цвіла.

В збірці «Думи і мрії» є багато творів, які своїм змістом і формою дещо виходять за рамки ліричної поезії. Той життєвий матеріал, який привертав увагу Лесі Українки як поета широких суспільно-політичних і філософських задумів, не вкладався в форму короткого ліричного віршу, порушував його канонічні норми. Це видно хоч би на таких творах другої половини 90-х років, як «У чорную хмару» (1894 р), «Грішниця» (1896 рік), «Fiat Nox» (1896 рік), «Іфігенія в Тавриді» (1898 рік), «Забута тінь» та інші. В них відчувається зародження драматичної тенденції — конфлікт сильних характерів або конфлікт сильної особи з оточенням. Драматична тенденція позначається також на формі поезії: тяжіння до вільного, білого віршу, деструкція строфи, тощо.

Я гордо чоло підвела,
І очі, омиті сльозами, тепер поглядають ясніше,
І в серці моїм переможній співи лунають,
Весняная сила в душі моїй грає,
Її не зломили зимові морози міцні,
Її до землі не прибили тумани важкі,
Її не розбила і ся перелітная буря весняна.
Я вийду сама проти бурі
І стану — поміряєм силу!

(«У чорную хмару»)

Леся Українка шукає відповідних форм для реалізації своїх задумів, стає на шлях сміливого новаторства. На цей шлях її штовхає той колосальний життєвий матеріал, який хвилює її. Увагу поетеси приковують найгероїчніші моменти, драматичні по своїй суті. В діалогах, драматичних поемах і драмах, створених пізніше, соціальні і психологічні конфлікти будуть основною ознакою цих творів.

Ставши на цей новий шлях створення драматичної поезії, Леся Українка проте не залишала і лірики. Про це свідчить і наступна книга поезій «Відгуки» (1902 рік) і ряд інших віршів, які вона писала вже в останній період своєї творчої діяльності.

Підсумовуючи огляд збірки поезій «Думи і мрії» і оцінюючи Лесю Українку як ліричного поета в цей період, можна зіслатись на характеристику, яку дав їй Іван Франко в одній із своїх статей 1898 року. Високо оцінивши поеми і ліричні поезії Лесі Українки, Франко протиставив її всій декадентській українській літературі того часу. Він писав:

«Читаючи м'які та рознервовані писання сучасних молодих українців-мужчин і порівнюючи їх з тими бадьорими, сильними, сміливими, при тім такими простими, такими щирими словами Лесі Українки, мимоволі думаєш, що ся хвора, слабосила дівчина трохи чи не одинокий мужчина на всю новочасну соборну Україну».

* *
*

В 1893 році над Лесею Українкою, уже видатною поетесою і відомою широким колам громадсько-політичною діячкою, було встановлено негласний нагляд поліції. В 1902 році її ім'я фігурує в списках тих, кого запідозрювали у зв'язках з «іскрівською» соціал-демократичною організацією. І ця підозра була не безпідставною. Матеріали Київських архівів стверджують факт тісних зв'язків Лесі Українки з РСДРП, які треба віднести ще до 1897 року. Поетеса розділяла і обстоювала програму РСДРП в ряді істотних пунктів, полемізуючи з галицькими радикалами. Виступи Лесі Українки в 1897 році переконливо доводять, що марксизм ставав джерелом її

власних політичних і філософських переконань. Її погляди на роль робітничого класу у визвольній боротьбі випливали з поглядів марксистських, і вони викликали заперечення з боку правих радикалів і народників.

Для підтвердження цього положення досить згадати її полеміку з Іваном Франком, що відбулася в 1897 році.

В журналі «Житє і слово» Іван Франко надрукував у 1896 році статтю «З кінцем року». В цій статті він виявив явно «народницькі» погляди в питаннях політично-філософських і невдоволення практичною роботою київської групи «радикалів». Леся Українка сприйняла статтю Івана Франка як безпідставне обвинувачення в «незаслужених гріхах» українських радикалів. Стаття не задовольняла її і своєю плутаниною в питаннях теорії та практики революційної боротьби на тому етапі. Не дивлячись на те, що Леся Українка глибоко поважала Франка як письменника і культурного діяча, все ж вона визнала необхідним в досить різких тонах відповісти на статтю «З новим роком» своєю статтею «Не так тії вороги, як добрії люди». Статтю свою Леся Українка підписала вигаданими ініціалами: «Н. С. Ш» і послала в редакцію журналу «Житє і слово», тобто самому Франкові.

Спочатку Іван Франко не хотів друкувати статті і, розшифрувавши псевдонім, передав Лесі Українці, щоб вона її забрала назад з редакції. Леся Українка на це відповіла таким коротеньким листом:

«Шановний добродію!

Мені передано, що Ви хотіли, аби стаття була взята назад... Не від мене залежить вимагати її друкування, але по власній волі я її не візьму назад. Всяку полеміку прошу направляти на мене, бо приймаю цілком на себе відповідальність за думки, виражені «по долгу совести и чести».

З правдивим поважанням, Н. С. Ш».

Іван Франко надрукував статтю Лесі Українки в третій книзі журналу «Житє і слово» за 1897 рік.

У статті є ряд цікавих місць для характеристики тогочасних політичних і філософських поглядів Лесі Українки, як людини, зв'язаної з соціал-демократичною організацією в Києві. Іван Франко радить українським радикалам провадити пропаганду серед народу. Леся Українка

слушно зауважує, що Франко слово «народ» вживає не в науковому розумінні, а в народницькому, вкладаючи в це поняття тільки селян. Вона додає, що «народ» — визначення, яке потребує уточнень: є робітники-пролетарі, є і селяни, і що деякі радикали «уважають не селян, а робітників більш догідним грунтом для своєї пропаганди».

Цим Леся Українка досить ясно заявила про те, що вона не може обмежитись «народницькою» програмою галицьких радикалів і що її більше задовольняє практична робота і програмні настанови робітничої соціал-демократії.

Київський гурток українських радикалів, що в основному продовжував дотримуватись драгоманівських настанов «старої громади», не відповідав політичним стремлінням і інтересам, якими жила Леся Українка. Про це свідчить хоча б те, що формально належачи до київської групи радикалів, вона визнала потрібним висловлювати свої погляди від себе самої, а не від групи. Починаючи свою статтю «Не так тії вороги, як добрії люди», вона одразу робить таке застереження: «Я тільки прошу уважати мої слова не за колективну «заяву», а за вираз одної людини, близької до радикальної справи, бажаючи цій справі доброго розвитку, отже пишучи в її інтересі».

В кінці 90-х років Леся Українка виявляє великий інтерес до робітничого визвольного руху в Росії, на Україні та в інших зарубіжних країнах. Про це свідчить той факт, що вона наполегливо студіює «Капітал» Карла Маркса та іншу марксистську літературу, а також перекладає на українську мову популярну брошуру Дикштейна «Хто з чого жиє», в якій викладалось вчення Маркса і Енгельса, і «Маніфест комуністичної партії». До «Маніфесту» і брошури Дикштейна вона пише свої передмови.

Все це проливає нове світло на багато не вияснених досі питань з творчої біографії поетеси і дає можливість радянському літературознавству зробити зовсім нові висновки про її суспільно-політичні і філософсько-естетичні погляди.

Розвиткові інтересу Лесі Українки до марксизму сприяла, зокрема, особиста дружба її з активним соціал-демократом, учасником 1-го з'їзду РСДРП — Сергієм Костянтиновичем Мержинським.

С. К. Мержинський для Лесі Українки був найдорож-

чою людиною в її особистому житті, він допоміг їй остаточно перейти на позиції революційної соціал-демократії.

Історія дружби Лесі Українки з Мержинським є дуже важливою сторінкою з біографії поетеси. Буржуазно-націоналістичні критики і навіть рідні поетеси про це ніде й ніколи не говорили.

Познайомилась Леся Українка з Мержинським в липні 1897 року в Криму. Знайомство це не було результатом випадкової зустрічі. С. К. Мержинський, перебуваючи в Києві, мав розмову з Тучапським — близькою на той час людиною до київської соціал-демократичної організації, і в цій розмові зацікавився Лесею Українкою, як людиною, що могла бути корисною для організації. Їдучи в Ялту і знаючи, що недалеко там (в Чукурларі) лікується Леся Українка, Мержинський просив Тучапського допомогти йому зв'язатись і познайомитись з поетесою особисто.

В листі до Олени Пчілки від 21.VII.1897 року Леся Українка вперше згадує про Мержинського: «Я все радію, — писала вона, — що я не в Ялті, а за Ялтою, бо от, наприклад, мій новий знайомий панич Мержинський (направлений до мене Тучапським) все скаржиться, що і моря йому не видко, і порохи його засипають, і москіти заїдають, і купання трудне і т. д».

Знайомство і дружба Лесі Українки з Мержинським стали важливим фактором у виробленні і розвитку соціалістичних елементів у її світогляді, а також у поглибленні її інтересу до політично-конспіративної діяльності. Можливо, Леся Українка не була членом РСДРП, але що вона виконувала окремі доручення партії — це безперечно.

Цікавий з цього погляду лист Лесі Українки до своєї сестри від 14.VIII. 1897 року, надісланий з Криму (Чукурлар). «Пишу перед виїздом наших і, звичайно, спішуся. Різні «житейські» речі напишу звичайним листом, а тепер маю діло. Будь ласкава, буть моїм посередником при знайомстві Тучапського з Лідою, коли він тебе про се попросить, і устрой так, щоб, коли він буде говорити з нею про те, як передати мені належні мені речі... то щоб сього *ніхто* не чув і внуши Ліді, щоб вона теж про се нікому не говорила, аби ніхто собі даремно крові не псував. Може бути, що се все буде не потрібне, а не потрібне буде тоді, якщо я напишу, що буду в Києві во-

сени сама, се ж, як тобі відомо, залежить від такої чи іншої резолюції наших».

З численних листів Лесі Українки цього періоду видно, що вона наполегливо опрацьовує марксистську літературу. І хоч їй не все легко вдається збагнути і глибоко зрозуміти, але труднощі не лякали її. Навпаки, вона висміювала тих, хто вважав оволодіння вченням марксизму річчю для себе легкою і не заглиблювався в суть справи. Дилетантизм завжди викликав у Лесі Українки гострий осуд. Говорячи про якусь свою «товаришку», яка до всього ставилась легковажно і тому поверхово засвоювала основні положення марксизму, Леся Українка писала: «Наприклад, у неї в голові неможливий сумбур щодо «областных вопросов», вона зовсім не в стані зрозуміти поняття «шовінізм і національне самовизначення», «автономія і сепаратизм», «політична солідарність», і «централізм».

Ми не можемо ще говорити певно, наскільки сама Леся Українка оволоділа марксистською літературою, що саме і в якому обсязі вона читала за час спільної роботи з С. К. Мержинським (Мержинський помер у 1901 році), бо багато матеріалів, які стосуються цього питання, ще залишаються нерозробленими ні істориками, ні літературознавцями. Однак про рівень засвоєння Лесею Українкою марксистської літератури можна судити з деяких її публіцистичних праць, написаних цього періоду. В передмові до згадуваної вже брошури Дикштейна «Хто з чого жиє» вона писала: «З таких людей (що відкрили очі робітникам на правду життя, — *А. І.*) найбільше вславився Карл Маркс та його учениk і товариш Фрідріх Енгельс, що багато навчали робітників словом та понаписували книжки, де зовсім інакше викладена політична економія, ніж вона викладалась до того часу, і де приведені думки подібні до тих, що тут, у сій книжці («Хто з чого жиє»,— *А. І.*), тільки достатніше доведені та ученіше вимовлені. Обидва ці вчені (тепер уже померші) багато прислужилися до того, що в Німеччині, та й скрізь по інших сторонах, позаводились великі робітницькі товариства (організації, партії, як їх пояснює Леся Українка в інших місцях даної передмови.— *А. І.*) для оборони від всякого здирства та неволі, через те пам'ять Маркса і Енгельса у великій шані серед всіх робітників, свідомих свого стану». І далі: «Свідомі свого стану

робітники не повинні вважати на те, що хто з них до якої віри чи народу (нації.— *А. І.*) належить, а повинні триматись спільно, одностайно, бо у всіх у них один ворог — стан багачів, капіталістів, що користує з робітницької праці. Тим-то повинні бути для кожного робітника святими ці слова: «Робітники з усіх країн, єднайтеся!» (Ця передмова знаходиться у фондах Інституту літератури АН Української РСР).

Як свідчать ці уривки з передмови, написаної поетесою в 1897 році, Леся Українка була добре обізнана з «Комуністичним маніфестом» — цією піснею пісень марксизму. Вона виступала як полум'яний пропагандист вчення Маркса і Енгельса вже в 90-х роках, агітувала робітничі маси, закликаючи їх до об'єднання в політичні партії під прапор інтернаціоналізму з комуністичним лозунгом «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!»

Леся Українка роз'яснює робітникам, які ще боялися сміливо і твердо виступати проти царизму, що сила самодержавства не така вже й надійна: «Щодо війська — то не з кого ж воно й тепер найбільше набирається, як не з робітників, тільки не завжди свідомих свого стану. Треба старатись, аби ті робітники-вояки стали свідомими, та не стріляли в своїх же товаришів при — «усмиреннях бунтів».

Найбільш значною роботою Лесі Українки в галузі публіцистики є її передмова до українського перекладу «Маніфесту Комуністичної партії» Маркса і Енгельса. В цій передмові вона пише, що Маркс і Енгельс почали нову добу і для соціалізму і для робітничого революційного руху, що вони обгрунтували закон конечності розвитку пролетаріату, як могильника капіталістичного ладу. «Капіталізм, руйнуючи дрібну господарку, з'єднуючи средства господарські у великих варштатах і фабриках — витворює господарські матеріальні умови нового ладу. А разом з сим росте і пролетаріат, зростає новочасна армія наємних робітників, що з конечності, встоюючи за свої класові інтереси, мусить організуватись, з'єднятись і освідомлюватись, та опісля перевести переворот, завести новий лад суспільний, знести панування одного класу над другим, знести визиск, темноту і неволю.

Тим самим перемінюється і революційний рух робітничий. Пролетаріат, замість сліпо руйнувати машини,

Леся Українка в юнацькі роки.

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА ХДУ
Інв. № 349117

замість кидатись в крайній розпуці на видимі знаки невидимого капіталізму, мусить дорогою боротьби політичної і економічної, здобуваючи для себе права і полекші, та здобуваючи тим самим силу і єдність і самосвідомість, йти до остаточної своєї цілі — соціальної революції».

Отже цілком очевидно, що вже в кінці 90-х років Леся Українка міцно стала на позиції революційної робітничої демократії. Озброюючись великим вченням марксизму, пов'язуючи свою творчість з пролетарським визвольним рухом, керованим партією більшовиків, Леся Українка приєднала свій могутній поетичний голос до голосу тієї найпередовішої російської літератури, яка напередодні першої російської буржуазно-демократичної революції устами великого пролетарського письменника Максима Горького на весь світ кинула полум'яний клич: «Пусть сильнее грянет буря!»

III

Творчість Лесі Українки кінця 90-х і початку 900-х років зумовлювалась і визначалась, в основних своїх рисах, історичними умовами третього пролетарського періоду визвольного руху в Росії.

Ленінська характеристика даного періоду в цілому, і з погляду розвитку робітничої преси зокрема, дозволяє нам правильно, по-марксистськи науково розібратись і в літературному процесі кінця XIX — початку XX сторіччя.

«З 1895-96 року, з часу славнозвісних петербурзьких страйків, починається масовий робітничий рух з участю соціал-демократії. Саме цей час є у власному розумінні слова час появи робітничої преси в Росії» (Ленін, том XVII, стор. 343).

В цей період масового робітничого руху вихідці з непролетарського середовища, — які досі становили абсолютну більшість учасників визвольного руху і, йдучи в «загальнодемократичному» потоці цього руху, підтримували, розділяли й пропагували ідеї марксизму усно й через тогочасну легальну й нелегальну пресу, — почали виділятись в опортуністичний напрям в середині самої соціал-демократії, ревізуючи основні положення марксизму.

«Знаменний факт, далеко ще недосить оцінений по

цей час: як тільки виник *масовий* робітничий рух в Росії (1895 — 1896 р.р.) так негайно з'являється розділення на марксистський і опортуністичний напрями, — розділення, яке міняє форму, обличчя і т. д., але лишається по суті тим же самим з 1894 по 1914 рік. Очевидно, є глибокі соціальні, класові корені саме такого, а не іншого якогось розділення внутрішньої боротьби між соціал-демократами» (Ленін, том XVII, стор. 343).

І далі В. І. Ленін підкреслює: «щоб *зрозуміти* історію робітничої преси в Росії, треба знати не тільки і навіть не стільки назви різних органів преси, назви, які нічого не говорять сучасному читачеві і тільки збивають його з пантелику, а *зміст,* характер, ідейну лінію різних частин соціал-демократії» (Ленін, том XVII, стор. 344).

Боротьба цих двох напрямів — марксистського і опортуністичного — в середині самої соціал-демократії, що так яскраво відбилась на соціал-демократичній пресі, не могла не позначитись і на літературному процесі кінця XIX — початку XX сторіччя. В літературному житті Росії і України, в третій пролетарський період визвольного руху, боротьба напрямів, течій і угруповань відбиває, як і завжди, боротьбу класів і політичних партій. Але щоб зрозуміти, глибоко науково осмислити всю складність літературного процесу саме на цьому етапі його розвитку, треба точно визначити, погляди й інтереси яких класів і партій даного періоду виражає той чи той літературний напрям, те чи те угруповання, той чи той письменник; треба насамперед визначити зміст, характер, ідейну лінію, виражені в творчості окремого письменника, чи групи письменників, які належать до того чи іншого напряму, течії тощо.

В третій період визвольного руху, в період утвердження гегемонії пролетаріату, коли марксизм-ленінізм став панівною ідеологією епохи, найглибше і найповніше визначаючи суть робітничого руху і його завдання, коли перед марксистською робітничою партією (починаючи з старої «Іскри») постало завдання боротьби не тільки проти буржуазно-поміщицької ідеології, але й проти опортунізму в середині соціал-демократії,— говорити про два основні напрями в літературному процесі — реакційний буржуазно-поміщицький і прогресивний революційно-демократичний, як це ми робили до останнього часу, значить говорити абстрактно, не точно, не по-марксистськи.

Вже в самому революційно-демократичному напрямі російської й української літератури в умовах цього періоду намітились дві тенденції, які згодом дійшли свого логічного завершення: перша, ідейно зв'язана з робітничою демократією, розвиваючись під плодотворним впливом марксизму-ленінізму, дала початок нової соціалістичної літератури, друга, ідейно зв'язана з опортунізмом, дала спочатку (в період першої російської буржуазно-демократичної революції) ряд попутників революції, а далі виродилась в реакцію.

Отже, коли визначенням «революційний демократ» характеризувати найпрогресивніших українських письменників кінця XIX і початку XX сторіччя (Франко, Грабовський, Коцюбинський і Леся Українка), то це значить робити явну помилку, припускати історичну неточність. Не можна всіх прогресивних українських письменників, але письменників різних історичних епох, як, скажімо, Шевченка, Панаса Мирного, Франка і Лесю Українку характеризувати одним і тим же визначенням «революційний демократ». Революційний демократизм періоду Шевченка — одно, періоду Франка — друге, періоду Коцюбинського і Лесі Українки — третє. Під гаслом демократизму виступали буржуазні революціонери в 1905 — 1907 роках, але ж у цей час пролетарські революціонери боролись за перерастання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну. Отже ці українські прогресивні письменники кінця XIX і початку XX століття — Франко, Грабовський, Коцюбинський, Леся Українка і інші — вважаються нами прогресивними саме тому, що вони, одні більшою, другі меншою мірою, зв'язали свою творчу діяльність з визвольним революційним пролетарським рухом, що на їх творчості позначився благотворний вплив ідей марксизму-ленінізму.

Тільки розглядаючи літературний процес на Україні кінця XIX і початку XX сторіччя в нерозривному зв'язку з боротьбою робітничого класу і його союзника — селянства проти самодержавства за соціалістичну революцію, з боротьбою марксистської партії Леніна-Сталіна проти опортунізму в середині соціал-демократії, можна правильно висвітлити і достойно оцінити всі факти і явища цього процесу, правильно висвітлити й оцінити творчість окремих письменників, зокрема творчість Лесі Українки,

що і становить основну тему даного критико-біографічного нарису.

Завдання зараз полягає в тому, щоб правильно визначити місце Лесі Українки в українській літературі епохи імперіалізму, правильно висвітлити і показати її роль в революційному пролетарському русі в період боротьби за підготовку і проведення першої російської буржуазно-демократичної революції та боротьби за її переространня в революцію соціалістичну.

В цьому питанні наше радянське літературознавство зупинилось на півдорозі. Відкинувши невірні твердження і висновки про поетесу, які довгий час нав'язували читачеві буржуазно-націоналістичні і космополітичні фальсифікатори творчості Лесі Українки, радянське літературознавство довело, що Леся Українка є найвидатніший представник прогресивного напряму української літератури кінця XIX і початку XX сторіччя, що вона вела непримиренну боротьбу проти реакційної буржуазно-поміщицької літератури — декадентів, утверджуючи традиції високоідейної тенденційної літератури, обстоюючи лозунг: література для народу.

Але цього на сьогодні вже недостатньо. Треба уточнити, з яких саме ідейно-політичних позицій виступала Леся Українка, борючись проти реакційного за передове, які ідеї живили її творчість, що нового і цінного дала поетеса своєю творчістю для розвитку пролетарської соціалістичної літератури — літератури соціалістичного реалізму.

Без вирішення цих питань залишається багато незрозумілого в історії зародження, становлення і розвитку пролетарської літератури на Україні. Боротьба за соціалізм, за соціалістичну культуру і літературу, боротьба, яка в епоху імперіалізму велась уже з початку третього пролетарського періоду, давши такі прекрасні результати, як дожовтнева творчість Максима Горького, не могла не позначитись на культурі і літературі українського народу в дожовтневий період. Українська радянська література є закономірним спадкоємцем кращих традицій братніх української і російської прогресивної літератури минулого. Треба показати історичні коріння української радянської літератури, як літератури соціалістичного реалізму, а показати їх можна і шукати їх треба в реальному житті і боротьбі українського народу за соціалізм,

в реальному житті і боротьбі, так яскраво відбитих у творчості Франка, Панаса Мирного, Грабовського, Лесі Українки, Коцюбинського і багатьох інших прогресивних українських письменників, що зв'язали свою творчу діяльність з визвольним рухом загалом і пролетарським зокрема.

Ось у такому плані ми й спробуємо розглянути творчу діяльність Лесі Українки, починаючи з кінця 90-х років, з часу, коли її суспільно-політичні погляди цілком оформились і усталились, коли її філософсько-естетичні позиції цілком визначились і утвердилися в межах марксизму.

* * *

Щирі бажання Лесі Українки включитись поруч з товаришами-однодумцями в активне громадсько-політичне життя часто залишались нездійсненними через хворобу. Поетеса гірко переживала ці моменти, особливо в період дружби з Мержинським, з яким вона готова була ділити будь-які найбільші труднощі. В своїх листах і в поезіях вона часто висловлює надію, що от прийде час, і вона зможе не тільки словом, але й ділом допомогти рідному народові, рідній країні позбутись гніту, деспотизму буржуазно-поміщицької влади.

Повернувшись влітку 1899 року з Берліна, де їй робили операцію ноги, Леся Українка деякий час живе в Колодяжному, потім у Києві, їздить кілька разів до Петербурга і Мінська, в зв'язку з хворобою Мержинського. С. К. Мержинський, хворий на туберкульоз легенів, потребував серйозного лікування. Леся Українка, незважаючи на те, що й сама була в дуже тяжкому стані, віддавала багато уваги своєму другові. Мержинський хотів було їхати на лікування в Берлін, але Леся Українка розрадила, порекомендувавши йому краще їхати в Крим.

З листів поетеси цього часу видно, як вона дорожила своїм другом, скільки уваги і турбот виявляла до нього. «Сергій Костянтинович поїхав позавчора,— писала Леся Українка з Києва до матері в жовтні 1899 року,— дуже він тут багато бігав, бо якраз на свята зібрались в Київ різні його приятелі, що давно з ним не бачились і певне

знову довго не будуть бачитись. Аж притомився він. Однак, взагалі мається далеко ліпше (на вид, принаймні), ніж тоді, як я його в Мінську бачила, та все-таки я не можу на нього оптимістично дивитись, як його приятелі і він сам, бо знаю, що тут багато значив чисто нервний підйом енергії і навіть боюсь після цього реакції. З Кримом справа стоїть ще не певно. У Сергія Констянтиновича переміна начальства і може трудно буде отпуск получить».

У листі до сестри Леся Українка признавалась: «Часто пишу я тепер тільки Сергію Констянтиновичу і буду писати, хоч би мені ніколи було вгору глянути, бо сі листи, здається мені, «конечне потрібні». Йому з початком глубокої осени знову погіршало, кашель *ще гірше*, жар вище 38,5, про виїзд в санаторію щось уже мовчить, та й куди їхати в таку погоду з жаром».

В листопаді 1900 року стан здоров'я С. К. Мержинського різко погіршав. Живучи в Мінську (там він працював на залізниці) в нестатках і без належного догляду, він зовсім ослаб. Це дуже стурбувало Лесю Українку, і вона в грудні 1900 року виїздить до Мінська, щоб самій доглядати за хворим.

Пробула Леся Українка в Мінську разом з Мержинським до самої його смерті. Це були тяжкі місяці життя для їх обох. Сергій Костянтинович мучився в передсмертній агонії, втрачаючи надію на видужання, а Леся Українка вибивалася з останніх сил, просиджуючи ночі над хворим та безрезультатно стараючись організувати якусь допомогу йому.

С. К. Мержинський помер в лютому 1901 року в Мінську. Це була тяжка втрата для Лесі Українки. Помер однодумець — товариш і вчитель по роботі і рідна людина, з якою поетеса мріяла спільно прожити життя.

На початку квітня 1901 року хвора і знеможена Леся Українка за порадою лікарів залишає Київ і виїздить спочатку до Львова, а потім до Чернівців, де пробула довгий час з Ольгою Кобилянською.

Подорож ця потрібна була Лесі Українці виключно, як вона казала, «для заспокоєння нервів». У Львові вона пробула тільки день, заходила в редакцію «Літературно-наукового вісника», але з Франком не зустрілась і, незадоволена відвідинами редакції, залишила Львів.

Чернівці поетесі сподобались, а надто Ольга Кобилян-

ська і вся її родина. Ближче знайомиться тут з Стефаником, який на кілька день заїхав до Чернівців. Зустріч з Стефаником справила на поетесу спочатку невиразне враження: «Бачила вчора й сьогодні Стефаника. На вид дуже здоровий («розбійницкий вигляд», каже Маковей), а в дійсності хворий, се навіть видно з його настрою, сумний якийсь, так наче що загубив і думає, де б його шукати»,— писала вона в листі до рідних 15.IV.1901 року.

Леся Українка разом з Ольгою Кобилянською обговорює питання творчої роботи, допомагає Кобилянській підготувати і надрукувати деякі її оповідання. Справа в тому, що видавництва і редакції, в яких тоді переважали представники модернізму, твори Ольги Кобилянської друкували неохоче.

Леся Українка під враженням недавньої смерті С. К. Мержинського пише ряд віршів, досі мало відомих широким читачам, як наприклад:

Ти не хтів мене взять, полишив мене тут на сторожі,
Ти мені заповідав скрасити могилу твою
В білий мармур і плющ і в криваві осінньої рожі,
Ти мені заповідав носити жалобу мою
Так, як носять в легендах царівни мовчазні, хороші.
Довго ждать мені, друже, ще мармур нетесаний твій,
Ще немає на чому повитись плющу жалібному,
Не цвітуть ще осінні троянди в порі весняній,
Камінь, темряву й кров маю тільки ще в серці сумному,
Не здаюсь я царівною людям в жалобі моїй.
Ох, як часто мене опановують сни зловорожі,
Сниться все, що я голову радо на страту несу,
Але то тільки сни, — я повинна стоять на сторожі,
Бо мені заповідано в спадок жалобу й красу,
Білий мармур і плющ і криваві осінньої рожі.

(Кімполунг, 6.VII.1901 р.; цей і ряд інших віршів вперше опубліковано у «Вітчизні» № 2 за 1946 р.).

В Буковині і в Галичині Леся Українка пробула майже до кінця 1901 року, якщо не рахувати короткотермінових виїздів до Києва в справах «Літературно-театрального товариства». Тут вона, перебуваючи серед чудової буковинської природи, мандруючи в гори, відпочила, але скоро виявилось, що в легенях почався процес туберкульозу. Стан здоров'я вимагав негайного виїзду на лікування, і Леся Українка залишає Україну, виїздить до Італії, в Сан-Ремо, де прожила, лікуючись, весь 1902

і початок 1903 року. Але сказати «прожила в Італії в Сан-Ремо» — буде дуже умовно, бо Лесі Українці в цей час довелось побувати в багатьох містах Європи, шукаючи добрих лікарів, які могли б щось певне порадити в справі лікування туберкульозу.

Одірваність від України, від безпосередньої участі в громадсько-політичному житті, від друзів, з якими разом працювала на благо рідного народу, не заважала проте Лесі Українці підтримувати зв'язок з товаришами по роботі в РСДРП, а також з українським літературним життям. З Італії вона пише ділові листи Іванові Франкові і іншим, в яких чується жагучий інтерес до громадсько-політичних справ на Україні, до проблем літературного життя, до боротьби, яка відбувалась тоді навколо декадансу, його маніфестів і лозунгів.

В цьому зв'язку дуже важливо нагадати, що Леся Українка в адрес С. Єфремова та модерністів висловлювала багато гострих зауважень, критикуючи методологічні позиції Єфремова, його неуцтво як історика і літературного критика. Обрушуючись проти буржуазно-націоналістичної писанини Єфремова і декадентів, які в своїх статтях спотворювали важливі факти і явища української літератури, Леся Українка в ряді своїх статей: «Малорусские писатели на Буковине», «Два направления в новейшей итальянской литературе», «Заметки о новейшей польской литературе» і інших, бере під захист все прогресивне, реалістичне, високоідейне в тогочасній літературі, картаючи реакційний декаданс, відрив від життя, від інтересів народу — всі ці реакційні настанови, які видавались модерністами за останнє слово поетичної думки. Висміюючи українських модерністів типу Чупринки, вона зневажливо визначала пустопорожні вірші їх, як «дзеньки-бреньки».

В листах з Італії (перша половина 1903 року) Леся Українка висловлює багато цікавих думок і дає різко негативну оцінку критичній діяльності С. Єфремова, Л. Старицької-Черняхівської. Навіть одверто критикує статтю Івана Франка про польську письменницю Конопницьку, критикує за те, що він не підкреслив у її творчості сильних громадських мотивів. Щодо Єфремова, то Леся Українка і тут засуджує його буржуазні позиції загалом і «невігластво», якими позначені всі його критичні роботи.

* *
*

Леся Українка ще за життя С. К. Мержинського налагодила, за його допомогою, зв'язки з російськими прогресивними виданнями і журналами. Свої статті «Два направления в итальянской литературе», «Малорусские писатели на Буковине», «Новые перспективы и старые тени», «Заметки о новейшей польской литературе» вона друкувала в журналі «Жизнь» за 1900 і 1901 роки. В журналі «Жизнь», як відомо, друкував деякі свої роботи В. І. Ленін («Ответ Нежданову» і «Капитализм в сельском хозяйстве» під псевдонімом «Вл. Ильин»). В цьому журналі в 1901 році було надруковано Горьківського «Буревісника», після чого, в лютому 1901 року, журнал «Жизнь» був закритий.

Літературно-критична і публіцистична діяльність Лесі Українки була найплодотворнішою саме в цей період,— 1897 — 1901 роки. Пізніше Леся Українка майже перестала працювати в цій галузі. В 1906 році вона опублікувала ще одну цікаву роботу в «Новій громаді» — «Утопія в белетристиці».

Літературно-критичні і публіцистичні твори Лесі Українки найменше досліджені і найповерховіше оцінені в літературі про поетесу. А треба сказати, що ця частина спадщини Лесі Українки не втратила свого значення і в наш час. Літературно-критичні і публіцистичні роботи Лесі Українки позитивно характеризують її методологічні позиції і дають підстави твердити, що вона в багатьох моментах по-марксистськи підходила і оцінювала факти і явища сучасного їй літературного життя. Вона, по суті, перша виступила проти теорії єдиного потоку в літературному процесі, показавши на конкретних фактах італійської літератури, що як в італійській, так і в літературі загалом існує два основних напрями — аристократичний (реакційний) і демократичний, що ці два напрями в літературі зумовлені історичними умовами класового антагоністичного суспільства. Розглядаючи літературу саме в плані боротьби двох напрямів, Леся Українка підкреслює, що справжню цінність являє демократична і революційно-демократична література, яка відбиває інтереси народу, що аристократична література не має і не

може мати свого майбутнього, що вона виявляє яскраві тенденції до ідейно-художнього виродження.

Якщо зважити на те, що саме в цей час на Україні Грушевський і його послідовники проповідували теорію єдиного потоку, що декаденти пропагували теорійки про те, що мистецтво ніякого зв'язку з суспільно-політичним життям не має, то прогресивність методологічних позицій Лесі Українки як літературного критика важко переоцінити.

Характеристика, яку дає Леся Українка в статті «Малорусские писатели на Буковине» молодим на той час письменникам Стефанику і Ользі Кобилянській, майже цілком визнається і нашим радянським літературознавством.

«Утопія в белетристиці» являє собою грунтовну наукову розвідку, в якій Леся Українка досліджує на численних творах світової літератури, як ідеї утопічного соціалізму втілювались у художні образи протягом всієї історії людства, як вони трактувались, зокрема, в творчості письменників другої половини XIX сторіччя, в часи розвитку ідей наукового соціалізму. Загальна концепція даної роботи Лесі Українки зводиться до того, що жоден автор утопічного белетристичного твору не досяг позитивних результатів.

Ми не можемо приєднатись до Лесі Українки у всіх її висновках про утопічні твори, особливо в тому пункті, де вона ставить під сумнів белетристичний талант Чернишевського. Але підкреслено негативне ставлення її до творів цього плану пояснюється насамперед тим, що її не задовольняла вся наївність передбачень і уявлень утопістів про прийдешнє.

Ось що пише вона про утопію Вільяма Морріса «Звістки нізвідки»:

«Морріс просторо нам розповідає про колишні бурі і намагається запевнити нас, що після заспокоєння тих бур уже не може бути більше ніякої негоди. І потроху ми переймаємось глибокою меланхолією героя, що починає почуватися ніяково серед цієї ідилії. Автор намагається пояснити сум свого героя тим, що герой цей, знатурений син XIX в., не вміє уживати натуральних втіх нормального життя, почуває себе чужим на безжурному бенкеті обновленого життя. Але нам чується, що тут не вся правда, що не в цьому вся сила. Бо й нам ніяково в

тому прийдешньому товаристві... Нам сумно серед того безхмарного щастя, бо наша уява страждає від довгої плетениці картин без тінів, перспективи і півтонів, подібної до безконечних смуг єгипетських барельєфів. Ми тямимо, що це не життя, а повільне вмирання від щастя, від безцільного, непотрібного добробуту. Ті люди п'ють, їдять, працюють, навіть люблять, все те робиться в їх гарно, вибірно, але при тому життя справжнього нема. Нема боротьби, цеї конечної умови життя... І ми готові радіти, коли автор хоч вряди-годи посилає тим щасливим людям якесь лихо, бо все ж це сплеск життя серед мертвого моря повної згоди. Але й тут автор запевняє нас, що ці сплески тільки хвилеві, що це не порушить глибоковічного спокою, і ми мусимо вірити, що це справді останнє тремтіння людського духу перед сконанням. Мистецтво зійшло на забаву. Чим же іншим має бути мистецтво там, де нема ні боротьби, ні контрастів, ні глибокого страждання?»

Леся Українка виступає проти всіх авторів утопічних творів, у тому числі і проти Чернишевського тому, що вони ідеал соціалістичний профанують «плиткою, чисто буржуазною тенденцією комфорту для комфорту». Вона вказує, що соціалістичний ідеал паплюжиться і «дрібним політиканством таких «утопістів», як Шпронк, Моклер, або Галеві, що будують всю прийдешню долю нашого світу на рішенні Марокського інциденту, східного питання або французько-руських відносин».

Але Леся Українка виділяє Чернишевського з-поміж усіх інших авторів, утопічні твори яких вона розглядає, підкреслюючи, що Чернишевський піднявся найвище в рішенні питання про майбутнє соціалістичне суспільство. «Адже й тепер, перечитуючи твір Чернишевського поряд з іншими белетристичними творами подібного напряму, ми бачимо, що мало хто з новіших белетристів дорівнює Чернишевському поважністю, щирістю в провадженні своєї ідеї, чистотою своїх задумів, завзятістю переконання».

Досі не всі публіцистичні статті Лесі Українки відомі широкому читачеві. Через гостре революційне спрямування ряд статей не були надруковані свого часу. Серед таких особливої уваги заслуговує стаття «Голос однієї російської ув'язненої», в якій викривається зрадництво, підла поведінка певної частини французької інтелігенції

в зв'язку з візитом царя Миколи II до Парижа в 1896 році. Свою статтю Леся Українка викладає у формі листа російської ув'язненої поетеси, від імені всієї передової російської суспільності, від імені всіх, «що люблять свою батьківщину, волю і народ». Вона пише: «Ганьба лицемірній лірі, улесливі струни якої наповнювали акордами зали Версаля... Ганьба вам, актори, коли ви блюзнірськими вустами вимовляєте велике ім'я Мольєра, який колись своїм уїдливим глумом підточував жахливого велетня, що його створив для Франції небіжчик Король-Сонце. Привид цього короля, такий блідий напередодні, почервонів від радощів, почувши ваших пісень у місті Парижі, цьому царевбивчому місті, кожний камінь якого кричить: «Геть тиранію!»

Не ставлячи перед собою завдання вичерпати питання, поставлені Лесею Українкою в літературно-критичних і публіцистичних статтях — це можливо і треба було б зробити в ширшій роботі про поетесу, роботі монографічного типу, а не в критико-біографічному нарисі,— треба підкреслити, що широта ерудиції, свіжість сміливо висловлених думок, методологічні висновки, які виявила авторка, розглядаючи в цих статтях питання літературні, громадсько-політичні і філософські, варті того, щоб ми їх читали і вивчали не просто як факти історико-літературного значення, а як твори, що духом своїм близькі нашим поглядам.

* * *

В 1902 році вийшла друком третя збірка поезій Лесі Українки «Відгуки». У цій збірці надруковано знаменитий цикл віршів «Ритми», цикл «Хвилини» та ряд поезій на мотиви народних пісень, як от: «Пісня», «Калина», «Ой, здається, не журюся», «Ой, піду я в бір темненький» та інші.

Книжка поезій «Відгуки» є певною мірою завершення раннього етапу творчого шляху Лесі Українки, коли поетеса виступала в основному як лірик. Назвавши останню свою книжку ліричних поезій «Відгуками», поетеса цим самим хотіла підкреслити головну її ідею — ідею, висловлену в одному з віршів під такою ж назвою, написаному ще в 1896 році.

Пролетить буйний вітер над морем,
По безмірнім широкім просторі;
Білі хвилі здіймались високо,
І знялися од вітру ще вище,
Загукали, як військо вороже,
Заглушили вони буйний вітер.
Пролетить буйний вітер в пустині,
По безкрайньому мертвому полі;
Закрутились пісковаті вихри,
Простяглись геть під небо високе,
Наче велетні люті страшнії,
І розсипались, впавши звисока;
Смерть покрила слід буйного вітру.
Пролетить буйний вітер край вежі,
Що стояла самотньо на кручі,
Там знайшов він еолову арфу;
Він шарпнув її довгії струни —
І всі струни озвалися співом
Лагіднішим од вітру дзвінкого.
Буйний вітер замовк, пролетівши,
Але арфа ще довго бриніла...

В цих рядках висловлена думка про довголіття тих людських вражень, поривань, ідей, які знаходять свій відгук, свій вираз у художньому слові поета. Життєві бурі й грози, не торкнувшись еолової арфи, можуть пройти безслідно для майбутніх поколінь, як той буйний вітер над пустелею. Саме це хотіла сказати поетеса останніми двома рядками вірша «Відгуки»: «Буйний вітер замовк, пролетівши, але арфа ще довго бриніла».

Інколи Лесі Українці здавалось, що міць її поетичного слова недостатня для того, щоб вести народ у бій проти ворога. Так, у поезії 1902 року «Де тії струни» поетеса висловлює невдоволення з того, що вона вже зробила для революції, і звертається до блискавиці — символу всепереможної сили — з благанням допомогти заговорити голосом грому:

Гей, блискавице, громова сестрице,
Де ти? Розбий злії чари!
Хай ми хоч раз заговоримо громом
Так, як веснянії хмари!

В поезіях збірки «Відгуки» поетеса не тільки висловлює протестанські настрої, які перед революцією 1905 року набирають у неї особливо великої сили, але й створює образи, в яких читач пізнає російську самодержавну дійсність, де на всьому лежить печать деспотизму, де народ

терпить гніт соціальний і національний, політичне безправ'я, де «вість людям подають кайдани голосні».

То нехай же дзвін кайданів розбуджує народ до боротьби за визволення!— закликає поетеса, заявляючи про свою готовність зайняти разом з народом місце на шляху цієї боротьби. Ліричного героя Лесі Українки вабить «те верхівля, що так палає золотим пожаром»:

Непереможно прагну я поставить
Там високо червону короговку...
. . . . . .
Як порива мене палке бажання
Піти туди пісками, чагарами,
Послухати гірської пущі гомін,
Заглянути в таємную безодню,
З потоками прудкими сперечатись,
Поміж льоди дістатись самоцвітні,
Збудити в горах піснею луну!

(«Ох, як то тяжко»)

Це бажання «збудити в горах піснею луну» стало лейтмотивом всього циклу віршів «Ритми», вміщеного в збірці «Відгуки».

Промінням ясним, хвилями буйними,
Прудкими іскрами, летючими зірками,
Палкими блискавицями, мечами
Хотіла б я вас виховать, слова!
Щоб ви луну гірську будили, а не стогін,
Щоб краяли, та не труїли серце,
Щоб піснею були, а не квилінням,
Вражайте, ріжте, навіть убивайте,
Не будьте тільки дощиком осіннім.
Палайте, чи паліть, та не в'яліть!

(«Ритми»)

В цьому вірші найяскравіше висловлено естетичні принципи, яких дотримувалась Леся Українка, як поет революції. Декларуючи їх, Леся Українка завдавала рішучого удару по естетиці декадентів з її орієнтацією на формалізм, на відрив поезії від насущних потреб народу, від революційної практики робітничого класу.

Леся Українка свою поетичну творчість щільно пов'язувала з політичними вимогами часу, вважаючи політичну діяльність для себе, як для поета, обов'язковою. В цьому зв'язку цікаво згадати її листа до М. Павлика: «Скинутися «всякої політики» в літературі і в моїх зно-

синах з метрополією ніяк не можу, бо не тільки переконання, але й темперамент мій того не дозволяє... *Я не можу, не сила моя* скинутись того, чого досі не скинулась при гірших умовах. Тоді треба скинутись мені і моєї поезії, моїх найщиріших слів, бо вимовляти і ставити їх на папері, скинувшись того діла, на яке вони кличуть інших, мені буде сором».

Леся Українка у всій своїй творчості з цілковитою виразністю ставить питання соціальні. Всю силу свого поетичного таланту вона спрямовує на те, щоб показати всю нікчемність експлуататорів і возвеличити трудящих людей як єдиних справжніх творців і господарів матеріальних і духовних цінностей. Саме ця думка стверджується в ряді поезій збірки «Відгуки», зокрема в таких поезіях, як «Ра менсіс» і «Сфінкс».

* * *

Художні твори Лесі Українки, над якими вона працювала напередодні революції 1905 року, являють собою вираз прогресивних, революційних ідей того часу. Мотиви боротьби за соціальне і національне визволення пригнічуваних російським самодержавством народів, тема революційних виступів пролетаріату під прапором інтернаціоналізму — становлять основу переважної більшості її творів цього періоду. Матеріалом для сюжетів драматичних поем Лесі Українки цього періоду служить російська, зокрема українська дійсність, а також і життя інших народів світу.

Починаючи з «Одержимої» (написана в лютому 1901 року в Мінську, зараз же після смерті Мержинського) Леся Українка поступово відходить від малих форм ліричного жанру і утверджується на шляху творення драматичних поем, драм і діалогів. Цей шлях для бентежної, невсипущо-активної поетеси виявився найприроднішим. Такі шедеври драматичної поезії Лесі Українки, як «У катакомбах», «Камінний господар» і «Лісова пісня» — найяскравіший цьому доказ.

У статті «Європейська соціальна драма кінця XIX сторіччя» Леся Українка висловила, між іншим, своє переконання в тому, що «у кінці XIX сторіччя роман кін-

чав уже втомний шлях, так бадьоро початий в початку століття; поезія (лірична,— *А. І.)* розпачливо побивалась, бажаючи змінити старі та давні теми в «нові, новітні, найновіші», новела почала тратити свіжість барв, але саме тоді драма розбила, нарешті, кайдани мертвої рутини, що то від неї так довго та одважно намагався визволити її єдиний в своїм роді, але нерівний, та негармонійний талант «північного лицаря» Ібсена».

Можна, розуміється, поділяти чи не поділяти цей погляд Лесі Українки на долю жанрів того часу, на те, що настала епоха драматичної поезії тощо. Важливішим тут є саме прагнення поетеси внести живий струмінь в літературне життя України, знайти такі поетичні форми, в яких найповніше і найсильніше можна було б виявити революційні ідеї часу, поставити і вирішити животрепетні теми, висунуті самим ходом революційних подій початку XX сторіччя.

Доречно буде тут нагадати, що всі прогресивні українські письменники початку XX віку щодалі, то все більше і більше замислювались над станом літературного життя України в період підготовки першої російської буржуазно-демократичної революції. Михайло Коцюбинський у відомому листі до Панаса Мирного (1903 рік) писав: «новіша наша література... живилась переважно селом, сільським побутом, етнографією. Селянин, обставини його життя, його нескладна здебільшого психологія — ото майже усе, над чим працювала фантазія, чим оперував досі талант українського письменника».

Цілком зрозуміло, що Коцюбинський мав тут на увазі тих українських письменників ліберально-буржуазного, народницько-просвітянського типу, творчість яких хоч і не визначала суті літературного процесу на Україні в епоху імперіалізму, але мала негативний вплив на революційний рух. Боротьба проти такої «новішої літератури», як і проти декадансу загалом, стала невідкладним завданням, і це завдання з честю виконали найвидатніші українські письменники кінця XIX і початку XX сторіччя — Франко, Грабовський, Коцюбинський і Леся Українка.

Леся Українка кожним своїм твором збуджувала і революціонізувала свідомість своїх сучасників, запалювала трудящих почуттям ненависті до експлуататорського суспільства, озброювала їх революційною вірою в майбут-

Леся Українка і С. К. Мержинський.

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА ХДУ
Інв. № 349117

нє — соціалістичне суспільство, доводила, що тільки в боротьбі на чолі з робітничим класом, трудящі зможуть звільнитись від гніту капіталістичного рабства і побудувати суспільство без пана та раба. В цілому ряді драматичних творів, як і в поемах та ліричних поезіях, Леся Українка підносить і художньо вирішує важливі історико-культурні, філософсько-політичні проблеми, які мали і мають для нас величезне значення.

Художня творчість цього періоду свідчить про різноманітність інтересів Лесі Українки, про світ ідей, симпатій і антипатій, якими вона жила напередодні революції 1905 року.

В 1901 році Леся Українка пише свою першу видатну драматичну поему «Одержима». В центральному образі цієї поеми, Міріам, поетеса розкриває ідею великої людської любові, яка ставиться над усе. Але все багатство образу Міріам не можна звести тільки до цього. В образі Міріам Леся Українка показує такі достоїнства душі, характеру, які властиві саме передовим людям — борцям за великі соціальні ідеали.

Міріам заходить в конфлікт з реакційним оточенням і фізично гине, закидана камінням дикої юрби, що сліпо йшла за месією — проповідником моралі непротивлення злу і любові до ворогів. В умовах 900-х років, коли наростала революційна буря всенародного гніву, щось реакційніше, як проповідь християнської моралі, важко було уявити. Леся Українка, яка глибоко осмислила реакційну суть такої ідеології і її шкідливий вплив на революційну практику народу, прийшла до образу Міріам.

Міріам вірна своїм переконанням, своїм принципам. Вона виявляється здатною перемагати найбільші труднощі в досягненні поставленої мети. Коли месія застерігає її, промовляючи:

Не проклинай, вертається прокляття
На того, хто сказав його,—

вона безстрашно відповіла:

Нехай!
Я знаю се, проклята я навіки,
Бо я любить не вмію ворогів.
О, кожний тихий усміх Фарисея
Для мене гірш від скорпіона злого,
Мені бридка не так сама отрута,
Як все оте гнучке, підступне тіло,

Я вся тремчу, коли його побачу;
В моїх очах я чую зброї полиск,
В моїх речах я чую зброї брязкіт,
Так я узброєна в свою ненависть...

Міріам, обстоюючи своє переконання в тому, що не можна полюбити того, хто заслуговує ненависті, заперечує реакційну проповідь месії.

Останні слова Міріам глибоко характеризують благородство її душі. Вона вміє високо цінити чистоту людського почуття любові і ненависті, не міняючи його ні на що, навіть на рай «небесного царства».

Месіє! Коли ти пролив за мене...
Хоч краплю крові дарма... Я тепер
За тебе віддаю... життя... і кров...
І душу... все даремне... Не за щастя...
Не за небесне царство... Ні... з любові!

15 лютого 1903 року Леся Українка остаточно закінчує наступну, після «Одержимої», драматичну поему «Вавілонський полон». Поема ця дає яскраву картину трагічного життя полоненого єврейського народу за часів панування жорстоких вавілонських завойовників і гнобителів, починаючи з царя Навуходоносора.

Молодий пророк-співець Елеазар виступає в умовах вавілонського полону як справжній ватажок свого народу. Він кличе до об'єднання, картає старих реакційних пророків, формулюючи реальну програму боротьби за визволення, і цим схиляє на свою сторону весь народ.

Образ Елеазара дуже цікавий насамперед тим, що в ньому поетеса розкриває як позитивне — мужність, політичну далекозорість, любов до народу, ненависть до завойовників-гнобителів, свідомість того, що тільки в боротьбі, а не в покорі, народ стверджує своє право на існування.

Ось монолог Елеазара, в якому висловлена його програма:

Нам два шляхи: смерть або ганьба, поки
Не знайдем шляху на Єрусалим.
Шукаймо ж, браття, до святині шляху.
Так, як газель води шука в пустині,
Аби не міг сказати ворог дужий:
«Ось я убив Ізраєля, він мертвий!»
А поки знайдем, за життя борімось,

Як барс поранений серед облави,—
Нехай не буде приказки між людьми:
«Заснув господь Ізраеля на небі!»
О, рано ще радіти, Вавілоне!
Між вербами бринять ще наші арфи,
Ще ллються сльози в ріки вавілонські,
Ще з сорому горить дочка Сіона,
Іудин лев іще рикає гнівом,
Живий господь, жива душа моя!
Живий Ізраєль, хоч і в Вавілоні!

Не заперечуючи алегоричності драматичної поеми «Вавілонський полон», де поетеса ставить і вирішує питання визвольної боротьби українського народу на початку XX сторіччя, все ж треба визнати, що перед нами твір на конкретну історичну тему. Це треба сказати і про головного героя поеми — Елеазара. Образ Елеазара можна розглядати і як образ алегоричний, в якому підкреслено характерні риси прогресивного політичного діяча, революційного вождя часів XX сторіччя, але разом з тим це діяч конкретних історичних умов часів вавілонського полону.

В драматичній поемі «Вавілонський полон», як і в ряді інших своїх драматичних творів, Леся Українка дбала про те, щоб у поемі був активний мобілізуючий момент, який би спонукав читача до роздумів, який би допоміг йому зорієнтуватись в обстановці сучасної йому суспільно-політичної боротьби і бути не пасивним свідком подій, а активним учасником їх.

Такого ж характеру і друга драматична поема «На руїнах», написана в 1904 році, яка майже повторює тему «Вавілонського полону». Щоправда, Тірца йде далі Елеазара. Вона сміливіша в ламанні старих традицій і забобонів, рішучіша в своїх діях. Тірца, як і Міріам, не поступається своїми принципами перед відсталою засліпленою юрбою, очолюваною реакційними пророками і співцями.

Тірца:

Бракує арфі струн, співцеві слів!
Колись ти чув, як на пророчий голос
Руїна озивалась. Я ж почула,
Як ти, співець, хотів луною бути
Осій руїні... Дай її сюди.

(Бере арфу з рук здивованого співця)

Свята руїна служить нашій ганьбі!
Колись живії, струни тяжко стогнуть
Під мертвим доторканням мертвих рук,
Живі слова, мов вітер в мертвім листі,
В плохих устах безсило шелестять.
Я визволю тебе, свята руїно —
Ще може станеться господнє чудо,
Що віднайде тебе рука гідніша
І збудять у тобі не тільки голос,
А й душу вічну. Поки ж — спочивай!
Нехай тебе свята ріка ховає!

(Широко замахнувши, кидає арфу далеко в Іордан).

Співець:

Безумна! Біснувата! Що ти робиш?

Тірца:

Добудь нові слова, новії струни,
Або мовчи — могили не співають.

Буржуазно-націоналістична критика, торкаючись цього діалогу між Тірцею і співцем, твердила, що Леся Українка образом Тірци показала марність боротьби українського народу за визволення. Те, що Лесина Тірца будила і активізувала революційну думку народу, кликала до рішучої боротьби проти всього старого, реакційного, забобонного, буржуазні критики намагались замовчати.

* * *

По дорозі до Генуї в 1903 році Леся Українка мала можливість спостерігати і в чужому краї багато спільного з долею трудящих, зокрема робітників своєї країни. Жахлива експлуатація робітників на заводах італійського міста викликає в поетеси благородне обурення проти панів-капіталістів і ще більше зміцнює почуття солідарності з пролетарями всіх країн.

Картина робітничого кварталу італійського міста, де «чорні, закурені стояли там будиночки», де «з вікон визирали, мов привиддя, якісь бліді, невільницькі обличчя», де «над усім той дим, той легкий дим, що не гризе очей, притьмом не душить, а тільки небо ясне застилає»,— справляє на поетесу не просто гнітюче враження, а

породжує в ній революційний протест проти експлуататорів, почуття братерської солідарності з робітниками всього світу.

Той дим проник мені у саме серце,
І стиснулось воно, і заніміло,
І вже не говорило: чужина.

(«Дим»)

Для характеристики політичних поглядів Лесі Українки в період підготовки першої російської буржуазно-демократичної революції дуже показовою є поезія «Напис на руїні» (1904 рік), в якій вона підноситься до рівня політичної свідомості пролетарського революціонера.

В поезії «Напис на руїні» поетеса засобами контрастного паралелізму викриває огидну суть гнобителів-тиранів і показує велич пригноблених ними народів. Визискуючи до краю рабів, тиран хоче зробити собі довічний пам'ятник. Для здійснення цього тратиться не тільки сили рабів, але й життя і кров їх. Та це гнобителя не обходить. Він діє за принципом: хай гине раб, аби тільки був збудований пам'ятник.

Чудова гробниця — витвір мистецтва — є результат творчого труда робочих рук раба:

І кожна статуя, колона, малювання,
Мережечка, різьба і навіть цегла
Незримими устами промовляє:
«Мене створив єгипетський народ!»

Нащадки сприймають цей витвір мистецтва як пам'ятник народові, а не невідомому, забутому фараонові — тирану. І висновки поетеси звучать як заклик трибуна — пролетарського революціонера, що глибоко усвідомив більшовицький заклик: «Геть самодержавство!»

Умер давно той цар з лицем тирана,
Зостався на ньому — круг і збитий напис.
Співці, не марте! Вчені, не шукайте!
Хто був той цар і як йому наймення;
З його могили утворила доля
Народу пам'ятник,— Хай гине цар!

Після Горьківського «пусть сильнее грянет буря!» ніхто з поетів світу не сказав такого сильного, революційно-патетичного слова, яким є оце Лесине — «Хай гине цар!». Як і горьківський заклик до розпалювання гніву народного, так і заклик Лесі Українки «Хай гине цар!»

були цілком співзвучними закликам партії Леніна-Сталіна — «геть самодержавство», з якими робітники йшли в 1905 році на штурм російської монархії.

* * *

Починаючи з 1903 року (літо) і аж до травня 1905 року Леся Українка живе на Кавказі (Тифліс). Лише на місяць-півтора вона виїжджала в 1904 році на Україну, відвідавши Київ, Одесу та Гадяч.

У Києві в неї були видавничі справи: готувалось видання четвертої книги її творів, написаних протягом перших 20 років — «На крилах пісень». Були, треба думати, й інші справи, зв'язані з політичною роботою, але конкретних фактів про політичну роботу Лесі Українки в Києві цього періоду ми поки що не маємо. Відомо тільки, що поетеса і далі залишається під таємним наглядом поліції та жандармерії, що її запідозрювали у зв'язках з «іскрівською» соціал-демократичною організацією, викритою в Києві в 1902 році.

З листів Лесі Українки періоду 1904 — 1905 років можна догадуватись, що вона важко переживала свою «бездіяльність», зумовлену хворобою, і шукала якогось місця в редакціях, де б можна було зайнятись також організаторською роботою. З цією метою в листопаді 1904 року вона виявила бажання стати редактором «Южных записок».

З цього приводу Леся Українка в листі до матері від 25.VI.1904 року писала: «Манить мене мрія хоч який час пожити зовсім самостійно, при виразній і відповідальній роботі, роботі активній, як-не-як організаторській. Як бачиш, не одна «сліпа богиня» владає мною, і те, чого *я ні за що* не зробила б ради конфенансів, або фальшивих гордощів, я *можу* зробити ради того, чому служила ще з дитячих років».

З цього листа ясно, що Леся Українка щиро прагнула до активної «організаторської» роботи з певною політичною метою, як людина революції.

В травні 1905 року Леся Українка прибула до Києва. Її здоров'я поліпшилось. В червні вона відвідала Колодяжне, де пробула майже місяць.

На початку жовтня 1905 року Леся Українка майже на цілий місяць їде до Петербурга. Це був розгар революційних подій в країні. Страйкували робітники, селяни палили поміщицькі маєтки. В листі до матері від 11.X.1905 року Леся Українка пише: «Доїхала я добре, тільки поїзд на 3 години спізнився, але це ще не біда, бо ми всі (пасажири) боялись, що зовсім де-небудь застрянемо — всю дорогу читали звістки про те, що всі залізниці бастують і от-от прийде черга й на нашу. Лякали нас, що засядемо в Двінську на невиразно довгий час, але якось проскочили. Не знаю, як і коли дійде цей лист, бо кажуть, уже й Петербург одрізаний, як і Москва».

Повернувшись до Києва, Леся Українка не покидає думки про роботу в редакції. В листі до А. Кримського (3.XI.1905 р.) вона пише:

«Тут у нас проектується аж три українські газети, то я може до котроїсь запряжусь, тоді вже кінець волі! Хоч з мене такий журналіст, «як за денежку пістоль», та на безлюдді і Хома дворянин, до того ж менш почуватиму свій «паразитизм», мовляв ваш Лаговський, бо візьму на свою долю либонь найчорнішу роботу в мужицько-пролетарській українській газеті, лишивши білу роботу чистої ідеології в двох «інтелігентських органах» не-поетам. Такої газети, до якої я хочу пристати, давно вже просять виразно «голоси з народу», навіть гроші той народ хотів на те давати, значить моя робота там вже безперечно «паразитською» не буде».

В цьому ж листі Леся Українка пише про те, що її муза тепер у повній гармонії з «громадським настроєм».

«Мені,— каже вона,— якось не приходиться навіть нагадувати сій свавільній богині (музі:— А. І.) про її громадські обов'язки, так обмарив її суворий багрянець червоних корогов і гомін бурхливої юрби».

Важливо підкреслити, що прагнення Лесі Українки взяти участь у практичному суспільно-політичному житті країни в роки першої російської буржуазно-демократичної революції було прагненням революціонера, який стояв на позиціях робітничої демократії, на позиціях РСДРП. Суспільно-політичні погляди Лесі Українки в період революції 1905 року, як погляди пролетарського революціонера, знайшли свій вираз у всій її багатогранній творчості цього періоду.

Історична обстановка, в якій відбувалась перша

російська буржуазно-демократична революція, зумовила і висунула цілий ряд важливих соціально-політичних і філософських проблем, що знайшли своє художнє втілення у творчості найпрогресивніших російських і українських письменників. В творчості Максима Горького, Серафимовича, Івана Франка, Панаса Мирного, Михайла Коцюбинського, Лесі Українки, Леся Мартовича та інших показано класову боротьбу у місті і на селі, розкрито реакційну суть релігії, церкви, буржуазного лібералізму і націоналізму, зображено куркуля як запеклого класового ворога сільської бідноти тощо. На творчості цих письменників особливо яскраво позначився вплив ідей марксизму-ленінізму. Завдяки виключній увазі Володимира Ілліча Леніна до Горького, останній вперше в світовій літературі з позицій марксизму-ленінізму намалював в романі «Мать» історично вірну картину життя і боротьби російського робітничого класу, ввів у літературу героя з робітничого середовища, заклавши цим основи історично нової літератури — літератури соціалістичного реалізму.

Знайомство з марксистськими працями, вивчення творів Леніна, які в кінці XIX і на початку 900-х років нелегально, але широко розповсюджувались серед прогресивної, революційно настроєної інтелігенції та робітничих мас, допомогло українським письменникам Коцюбинському і Лесі Українці правильно показати в своїх творах на теми революції 1905 року розташування класових сил в революції, розпізнати і сатирично змалювати ворожу революційному пролетаріатові суть панського лібералізму тощо.

Коцюбинський в дусі ленінської характеристики дореволюційного капіталізованого села і зрадницької суті дрібнобуржуазних партій, зокрема буржуазного лібералізму і націоналізму, пише свої твори, такі як «Фата Моргана», «Сміх», «Він іде», «Коні не винні», «Persona grata». Леся Українка, крім великих драматичних творів на теми революції, пише ряд сатиричних віршів, до речі, мало відомих досі широкому читачеві, в яких, як і Михайло Коцюбинський, викриває реакційну суть ліберального панства, що часто удавало з себе прихильників революції, але зраджувало її на кожному кроці.

Вірші Лесі Українки «Пан народовець», «Веселий пан» і «Практичний пан» є прекрасними зразками полі-

тичної сатири на ліберальне панство, яке в цілях маскування і боячись наростання революції, пробувало загравати з народом, хизуючись своїм лібералізмом.

Пан ліберал (у вірші «Пан народовець»), прикидаючись другом народу, проповідує думку, що треба бути подалі від політики.

Нащо вам здалася тая
Мудра політика,
Тільки часу марнування,
Сварка, біятика.

Говорячи так, пан радить «мужикам» виписати краще «часопис мужичу» (яку, до речі, сам і видає), з якої селянин, мовляв, зможе навчитись краще вести своє господарство, і цим поліпшить своє злиденне становище.

З убивчим сарказмом Леся Українка говорить про «мудрість» панської науки для «мужиків»:

Я навчу вас, як гноїти
Землю для пшениці.
Кажете, землі немає?
То пусте, дрібниці!
Розкажу вам, як де в світі
Сіно косять люди...
В вас немає сіножаті?
Ет, якось-то буде!
Розкажу вам, як худобу
Треба випасати...
Вам не стало пасовиська?
Чи на те вважати!
Ну, навчу вас як належить
Пильнувати ліса...
Ви не маєте вже ліса?
Оттуди до біса!

У віршах «Веселий пан» та «Практичний пан» Леся Українка викриває хижацтво лібералів-поміщиків, які для «усмирення» бунту селян викликають карателів-козаків.

Що там? Бунт? Не бійся, Валю,—
Зараз будуть козаки...
Прошу в залу всіх до балу...
Гей, шампана, двораки!
О, вже там дають їм хлосту... що за дикі крики!
Гей, цимбали! Швидше, шпарче! голосніш музики!!!

Саме ці вірші Лесі Українки — вірші з виразною політичною спрямованістю — замовчувались буржуазними істориками літератури і літературними критиками.

В багатоплановому творі—фантастичній драмі «Осіння казка» — написаному в 1905 році під безпосереднім враженням від революційних подій на Кавказі, Леся Українка також картає лібералізм в образі лицаря-в'язня, що символізує тут українську ліберально-буржуазну інтелігенцію.

Але «Осіння казка» своїми ідеями, вираженими в цілій системі алегоричних і символічних образів, виходить далеко за рамки критики лібералізму. «Осіння казка» є яскравим відтворенням широких подій революції в найважливіших її моментах і красномовним підтвердженням думки про те, що Леся Українка глибоко розуміла розташування класових сил в революції 1905 року і бачила в робітничому класі основну рушійну силу її.

Під символічними хлівами-свинарниками треба розуміти самодержавну систему, під скляною горою — силу самодержавної влади, в образі короля дано царя Миколу II, в образі будівничого, в його репліках легко пізнати керівну роль робітничого класу в організації і проведенні революції, в знищенні основ самодержавства.

Найскладніший тут образ принцеси. Досі по-різному розшифровували цей образ автори статей про «Осінню казку». Найвірніше буде сказати, що це образ символічний, в якому поетеса показує історичну долю визвольної ідеї. Народ віками прагнув до визволення, боровся за перетворення визвольної ідеї в життя, але в допролетарський період це не приносило бажаних результатів.

Така концепція образу принцеси підтверджується ставленням до неї короля, лицарів і робітників, а також ставленням самої принцеси до свого оточення. Вона, приборкана королем, сидить на скляній горі як невільниця. Її намагалися визволити і революціонери народники, і різні «лицарі» — представники буржуазної ліберальної інтелігенції, але розбудити, перетворити її в реальну дійсність (зняти з скляної гори) їм було не під силу. Вони обривались і гинули, як оті 106 лицарів — рятівників принцеси, або зраджували її, як лицар-в'язень.

Розчарувавшись у своїх «поклонниках» і «визволителях», принцеса з'єднується, кінець кінцем, з революційним робітничим класом і йде з ним проти короля.

Леся Українка починає свою фантастичну драму «Осіння казка» з показу лицаря-в'язня, який через своє вільнодумство, через ліберальне заграванння з рево-

люційним народом, зазнає переслідування з боку царизму. Окремими штрихами поетеса підкреслює псевдореволюційну суть цього лицаря-в'язня з самого початку. Він, виявляється, гідний уваги служебки, яка в нього закохується, він розраховує, що з її допомогою «виб'ється в люди». Служебка організувала лицареві втечу з тюрми. Лицар цілком звіряється своїй рятівниці, бо йому, виявляється, стало однаково, куди йти: «аби з темниці геть». І лицар-в'язень пішов... за служебкою.

В другій сцені змальовано королівський палац, де живе принцеса. Самої принцеси тут ще не показано, але довідуємось від прях, швачок і праль, що принцеса прийшла до королівського двору як наймичка-босоніжка, та «сподобавшись» королеві, стала його коханою. Тут же дається вказівка, що принцеса ця якась незвичайна. «Вона вже певне має щось на думці», — каже швачка.

В третій сцені подано принцесу в світлиці, де вона, виконуючи сяку-таку роботу, нудиться і нарікає на своє безрадісне становище привілейованої невільниці. Короля вона ненавидить, бо живе у нього з примусу. Вона мріє зустрітися з коханим лицарем.

В четвертій сцені подається ряд складних ситуацій, що становлять собою головну частину сюжету «Осінньої казки». Лицар, рвучись на волю, зневажливо ставиться до залицяння служебки. Коли при цьому з'являється пастух і починає розмову з служебкою про принцесу, лицар, почувши це ім'я, скрикує. Це викликало в пастуха підозріння, що служебка когось переховує. Лицареві довелось тікати. За допомогою будівничого і робітників, що прийшли руйнувати свинарники, він здобуває жадану волю і можливість добутися до принцеси. Він кидається на гору.

Поетеса відтворює цей момент дуже мальовничо: (Робітники ломами й сокирами ламають стіну, вона незабаром падає. Одкривається вид на скляну гору. Видно, як лицар дереться вгору, чіпляючись за кришталеві виступи гори. Незабаром на даху кришталевого замку показується принцеса).

Принцеса

Як далеко, як широко
Видно божий світ!

Лицар *(на середині гори)*

Що се так бринить високо?
Се її привіт?

Принцеса *(завважає його)*

Не губи життя даремне,
Повертай назад!

Ця сцена, що кінчається героїчним подвигом принцеси (вона кидається з даху кришталевого палацу і котиться разом з лицарем, що зірвався вниз) символізує початок революційного виступу народу в 1905 році. Поетеса підкреслює, що героями революційних подій 1905 року були робітники на чолі з будівничим і що тільки вони спроможні були свободолюбиву ідею перетворити в дійсність — врятувати принцесу.

Будівничий, що відкрив очі всім трудящим масам народу, показавши конкретний шлях до справжньої волі, рятує цю волю, показану в образі принцеси, якій загрожувала небезпека з боку царських прислужників — пастухів, підпасків, служебок і інших вже в ході самої революції.

Будівничий

Ні, стривайте,
Я знаю добре всі ці переходи:
Тюрма, шпиталь, а потім знов тюрма,
І так довіку. Хлопці, не даваймо!
Доволі з нас тих тюрем і шпиталів.

Махає рукою і, здвигнувши плечима, йде собі геть. Пастух, служебка з підпасками наступають, будівничий і робітник одбиваються; спершу борються голими руками, потім ідуть в діло палиці, кілки й каміння.

Лицар *(слабим голосом)*

Не бийтесь марне... Ми однак помрем...

1-й робітник

То ми тепер не так за вас б'ємось,
Як за самих себе.

2-й робітник

Егеж, обридло
Хліви, шпиталі й тюрми будувати.

3-й робітник

А потім руйнувати...

4-й робітник

Щоб існову
Те саме будувати.

5-й робітник

І на кого?
Нарешті ж на самих себе!

В останній картині «Осінньої казки» поетеса показує спробу зруйнування скляної гори — російського самодержавства силами трудящих мас під керівництвом пролетаріату і його партії. З'єднання принцеси з трудящими масами і остаточний розрив її з лицарем-в'язнем — зрадником, — символізує собою здійснення свободолюбивої ідеї, перетворення її в життя шляхом революційної збройної боротьби народу проти царизму.

Устами будівничого поетеса висловила впевненість в тому, що «зимі прийде кінець», що боротьба проти самодержавства неминуче закінчиться перемогою.

Молодий хлопець

Гей, пане будівничий! Скажіть,
Ми хутко станем на горі?

Будівничий

Який швидкий! Ні, молодче, не хутко,
Се діло довге, як осіння казка.

Принцеса

Зате скінчиться справжньою весною!

Лицар *(понуро, сидячи нерухомо на низькому уступі)*

Ще після осени зима належить.

Будівничий

Але й зимі на світі є кінець.

Цими словами будівничого закінчує Леся Українка свою фантастичну драму — фантастичну і алегоричну щодо форми художнього відображення, але реалістичну в постановці і філософському осмисленні питань революції 1905 року.

(В кінці рукопису є така приписка Лесі Українки: «Кінець, може, колись буде. Тифліс, 25. І 1905 року.»)

Як і треба було чекати, виразно-революційна драма «Осіння казка» не викликала схвалення серед буржуазно-ліберальних і націоналістичних кіл. К. Квітка, прочитавши рукопис «Осінньої казки», висловив думку, що твір невдалий, «не викінчений», і не радив Лесі Українці

виходити з ним на люди. На рукописі драми він залишив таку помітку: «Ознайомившись з необробленим продовженням, я висловив свій погляд, що ця річ не вдалась».

«Осіння казка» вперше була надрукована в 1928 році в VI томі творів Лесі Українки (видавництво «Книгоспілка»)

* * *

Леся Українка в ряді своїх творів, особливо тих, що були написані в час подій 1905 року, виступає як полум'яний пропагандист революційної боротьби проти самодержавства. До таких творів революційного спрямування належить і її діалог «Три хвилини».

Як і «Осіння казка», діалог «Три хвилини» має пряме відношення до подій 1905 року, являючись відгуком на ідейно-філософську боротьбу, що відбувалася в цей час між РСДРП з одного боку і різними опортуністичними партіями того часу, з другого.

Ідейна спрямованість діалогу «Три хвилини» полягає в ствердженні матеріалістичного світогляду та революційних методів боротьби і в запереченні ідеалізму в свідомості, лібералізму, опортунізму та примиренства в практиці. В цьому не важко переконатись, прослідкувавши за суперечкою між Монтаньяром і Жирондистом — основними персонажами діалогу «Три хвилини».

Монтаньяр — носій передових революційних поглядів, що грунтуються на матеріалістичному світосприйманні і світорозумінні. Він виявляє гостро негативне ставлення до Жирондиста — ідеаліста, опортуніста, ліберала, ненавидить його за «великопанські мрії». В своїй боротьбі Монтаньяр спирається на факти з життя, оперує конкретними аргументами і цим крок за кроком розвінчує Жирондиста, який, обстоюючи свої погляди, вдається виключно до ідеалістичних формул, до софізмів. Ось зразок цього ораторського змагання:

Монтаньяр

В чім тут нещастя,
Коли ти віруєш в ідею вічну?
Хіба ж не все одно, в котору скриню
З кісток і м'яса перейде ідея —
То ж їй не першина мінять домівку.

виходити з ним на люди. На рукописі драми він залишив таку помітку: «Ознайомившись з необробленим продовженням, я висловив свій погляд, що ця річ не вдалась».

«Осіння казка» вперше була надрукована в 1928 році в VI томі творів Лесі Українки (видавництво «Книгоспілка»)

* * *

Леся Українка в ряді своїх творів, особливо тих, що були написані в час подій 1905 року, виступає як полум'яний пропагандист революційної боротьби проти самодержавства. До таких творів революційного спрямування належить і її діалог «Три хвилини».

Як і «Осіння казка», діалог «Три хвилини» має пряме відношення до подій 1905 року, являючись відгуком на ідейно-філософську боротьбу, що відбувалася в цей час між РСДРП з одного боку і різними опортуністичними партіями того часу, з другого.

Ідейна спрямованість діалогу «Три хвилини» полягає в ствердженні матеріалістичного світогляду та революційних методів боротьби і в запереченні ідеалізму в свідомості, лібералізму, опортунізму та примиренства в практиці. В цьому не важко переконатись, прослідкувавши за суперечкою між Монтаньяром і Жирондистом — основними персонажами діалогу «Три хвилини».

Монтаньяр — носій передових революційних поглядів, що грунтуються на матеріалістичному світосприйманні і світорозумінні. Він виявляє гостро негативне ставлення до Жирондиста — ідеаліста, опортуніста, ліберала, ненавидить його за «великопанські мрії». В своїй боротьбі Монтаньяр спирається на факти з життя, оперує конкретними аргументами і цим крок за кроком розвінчує Жирондиста, який, обстоюючи свої погляди, вдається виключно до ідеалістичних формул, до софізмів. Ось зразок цього ораторського змагання:

Монтаньяр

В чім тут нещастя,
Коли ти віруєш в ідею вічну?
Хіба ж не все одно, в котору скриню
З кісток і м'яса перейде ідея —
То ж їй не першина мінять домівку.

Жирондист

Іди ти геть від мене, сатано!
Не труй мені хоч сих годин останніх!
Коли не тямиш ти, що для ідеї
Людина геніальна є той фокус,
В який збирається її проміння,
Розсіяне по частках межи нами,
То що ж ти тямиш!

Монтаньяр

Тямлю з сеї мови,
Що, певно, добрий фокусник з ідеї,
Далеко кращий, ніж промовець з тебе,
І що ж, скажи, як знищити той фокус,
То може так навік розпорошитись
На часточки ота ідея вічна,
Що потім і ложками не збереш?

Це великою мірою роззброює Жирондиста, а Монтаньяр поступово схиляє свого противника діяти проти його ж власних переконань, власних принципів.

Монтаньяр

Не вірю, щоб ідея поборола
Живую людську силу; зогниє
Ідея ваша вічна ще раніш,
Ніж кров твоя втопить мене здолає.

Жирондист, переможений, стає іграшкою в руках Монтаньяра.

Останні слова монолога Жирондиста в еміграції — то переосмислення своїх поглядів, своїх філософських і політичних позицій, з яких він намагався раніш вести боротьбу:

До чого я дійшов?
Он сонце вже спускається з гори,
Воно ж було якраз над головою,
Як я сюди прийшов, а я ще й досі
Ходжу по свому хибкому містку
І що роблю? На долю нарікаю!
От забавка! Якраз для Жирондиста,
Що поклонявсь колись одній богині,
Богині Розуму. Молися ж їй,
Душе моя, молися їй ретельно,
Як той, хто бачив свій останній час!

Діалог «Три хвилини» з ідейного боку дуже цікавий і показовий для характеристики філософських позицій

Лесі Українки, як позицій матеріалістичних, і її політичних поглядів, як революціонера, що розділяв методи революційної боротьби РСДРП.

Особливо яскраво виявився органічний зв'язок Лесі Українки з революційними подіями 1905 року в драматичній поемі «У катакомбах», написаної в самому розпалі цих подій, в 1906 році.

Хоч сюжет цього твору побудований на матеріалі з життя римської імперії перших віків християнства, але думки, прагнення, переживання Неофіта-раба цілком співзвучні ідеям, які запалювали народ на революційну боротьбу за повалення російського самодержавства в 1905 році, з його ідеологією, з його моральними основами.

«У катакомбах» — це твір про бунт людини проти будь-якого рабства — суспільного, релігійного і морального; твір, у якому розвінчується християнство з його реакційною проповіддю рівності і братерства в «царстві небесному» і освяченням неволі, рабства і покори на землі.

Боротьба проти цієї експлуататорської ідеології, проти реакційної християнської моралі складала частину всієї боротьби проти експлуататорського світу, яку вів наш народ під керівництвом партії Леніна — Сталіна ще в 1905 році.

Неофіт-раб, центральний герой драматичної поеми «У катакомбах», полемізуючи з єпископом і послідовно заперечуючи і розбиваючи його доводи, викладає цілу програму, яка передбачає суспільство без гнобителів і гноблених.

Прагнучи волі і незалежності, Неофіт-раб прийшов до християнської громади у катакомби, де, як він сподівався, знайде справжню справедливість і братерську рівність. Але, послухавши чергову проповідь єпископа, він переконується, що християнська мораль така ж облудна, як і мораль всіх інших релігій, бо всі вони є виразом інтересів панівних класів експлуататорського суспільства. Християнство пропагує те ж саме рабство, тільки «добровільне» і тому «легке», і ця лицемірна проповідь єпископа викликає в Неофіта-раба вибух рішучого протесту. Він говорить:

Мені дарма, чи бог один на небі,
Чи три, чи триста, хоч і міріяди.

За жодного не хочу помирать:
Ні за царя в незнаному едемі,
Ні за тиранів на горі Олімпі,
Нікому з них не буду я рабом.
Доволі з мене рабства на сім світі!
Я честь віддам титану Прометею,
Що не творив своїх людей рабами,
Що просвітив не словом, а вогнем,
Боровся не в покорі, а завзято,
І мучився не три дні, а без ліку,
Та не назвав свого тирана батьком,
А деспотом всесвітнім і прокляв,
Віщуючи усім богам погибель.
Я вслід його піду.

Глибоким усвідомленням свого місця в боротьбі проти експлуататорів звучить остання репліка Неофіта-раба:

А я піду за волю проти рабства,
Я виступлю за правду проти вас!

«У катакомбах» по силі антирелігійного спрямування і революційної наснаги є твір, якому важко знайти аналогію в світовій літературі на той час. І з погляду змісту і з погляду художньої форми ця драматична поема є взірцем революційного мистецтва слова, вона й зараз може служити справі виховання підростаючого покоління в дусі непримиренності до всього реакційного, в дусі бадьорості і незламності, готовності переборювати найбільші труднощі на шляху боротьби за майбутнє комуністичного суспільства.

* * *

Як представник соціально і національно скривдженого царизмом українського народу, Леся Українка, природна річ, не могла не ставити у своїй творчості національних проблем стосовно до особливостей історії України. В деяких творах вона пробує дати конкретні картини з історії України, як, скажімо, в драматичній поемі «Бояриня», і цим самим торкнутись і національного питання; в інших, як от в діалозі «В дому роботи, в країні неволі» питання національних взаємин в експлуататорському суспільстві вона ставить і вирішує в політично-філософському плані, вияснюючи головним чином причини наці-

ональної ворожнечі між народами, засуджуючи цю ворожнечу.

Не завжди поетесі щастить розв'язати національне питання в дусі пролетарського інтернаціоналізму, в дусі марксизму, але ніколи вона не скочувалась на позиції буржуазного націоналізму.

Ідеологія націоналізму була органічно чужою для Лесі Українки. Вона, як відомо, виступала з гострою критикою соціал-шовінізму, викриваючи націоналістичний характер «Нарису програми української партії соціалістичної». «Здається, — говорила вона з приводу «Нарису», — національної свідомості занадто багато в «нарисі», вона вже вироджується в шовінізм, такі вирази, як «дужа рука деспота», ми більше звикли бачити по щиронародовських націоналістичних програмах, ніж по соціалістичних».

Якщо мати на увазі, що національне питання, до висвітлення його російськими марксистами Леніним і Сталіним, викладалось «теоретиками» типу Шпрінгера і Бауера по-буржуазному, і, в зв'язку з цим, страшенно плутано трактувалось деякими соціал-демократами, то національні погляди Лесі Українки, судячи з її художніх творів і публіцистичних висловлювань, були поглядами найбільш прогресивними, близькими до марксистських.

Й. В. Сталін у своїй класичній роботі «Марксизм і національне питання», написаній в 1913 році, зазначив, що на той час «погляди російської соціал-демократії по національному питанню не для всіх ще с.-д. ясні» («Марксизм і національно-колоніальне питання», стор. 5, Держполітвидав, 1940 р).

Для характеристики національних поглядів Лесі Українки може служити її діалог «В дому роботи, в країні неволі», написаний в кінці 1906 року, в Києві, в якому поетеса ставить і оригінально трактує саме тему національних взаємин між трудящими в експлуататорському суспільстві.

Раб-гебрей і раб-єгиптянин (персонажі діалогу «В дому роботи, в країні неволі») різні по національності, але однакові по своєму соціально-політичному і економічному становищу, позбавлені почуття класової солідарності. Вони не можуть, обидва в однаковій мірі, збагнути простої істини, що ворог у них один, той, на кого вони працюють, як раби.

В діалозі двох рабів Леся Українка показує трагізм їх становища; через політичну несвідомість вони ворогують між собою, звинувачуючи один одного в неіснуючих гріхах, а тимчасом їх хазяїн використовує цю несвідомість і ще більше посилює експлуатацію. Характерним тут є те, що Леся Українка не виявляє симпатії до одного якогось раба, як це намагались довести буржуазно-націоналістичні критики, твердячи, що раб-гебрей нагадує становище українця в Російській імперії і що тому, мовляв, поетеса з почуттям симпатії говорить у творі саме про нього. Симпатії поетеси якраз на боці обох рабів. Вона хоче, щоб обидва раби порозумілись.

Останній діалог між рабами свідчить, що раб-єгиптянин починає політично прозрівати, заявляючи:

Ти, слухай-но, не гнівайся на мене,
Воно, я знаю, не годиться битись,
Але скипіло серце. Я й забув,
Що ми ж таки товариші з тобою,
Бо маємо ж ми спільний дім роботи.
Ти вже прости.

Не важко, отже, зрозуміти провідну ідею діалогу «В дому роботи, в країні неволі», яка полягає в заклику робітників до єдності за класовим принципом. Леся Українка і цим своїм твором хоче сказати, що для успішної боротьби з ворогом — капіталізмом необхідно усунути національну ворожнечу між експлуатованими.

Наскільки актуально поставлено це питання Лесею Українкою і наскільки рішення цього питання допомагало загальній справі боротьби проти опортунізму і, зокрема, буржуазного націоналізму в період революції 1905 — 1907 років і, особливо в роки реакції, коли хвиля націоналізму все сильніше насувалась, загрожуючи захопити й робітничі маси, можна уявити, згадавши висловлювання з цього приводу Й. В. Сталіна.

«Хвиля націоналізму все сильніше насувалась, загрожуючи захопити робітничі маси. І чим більше йшов на спад визвольний рух, тим пишніше розпускались квіти націоналізму.

В цей важкий момент на соціал-демократію лягала висока місія — дати відсіч націоналізмові, захистити маси від загальної «пошесті», бо соціал-демократія, і тільки вона, могла зробити це, протиставивши націоналізмові випробувану зброю інтернаціоналізму, єдність і

нероздільність класової боротьби. І чим сильніше насувалась хвиля націоналізму, тим гучніше повинен був лунати голос соціал-демократії за братерство і єдність пролетарів усіх національностей Росії. При цьому особлива стійкість вимагалась від окраїнних соціал-демократів, які безпосередньо стикаються з націоналістичним рухом» (Там же, стор. 6.)

До голосу соціал-демократії приєднувала свій голос і Леся Українка, борючись проти націоналізму, за братерство між пролетарями всіх національностей, як в момент революції, так і в роки реакції.

Тісно зв'язаний з революційним рухом початку XX сторіччя і задум великої драматичної поеми Лесі Українки — «Кассандра». Над «Кассандрою» поетеса працювала ще в 1901 році, але остаточно закінчує її тільки в 1907 році (поема була надрукована в «Літературно-науковому віснику» за 1908 рік). Мотиви, що лягли в основу твору, породжені громадсько-політичною боротьбою в українському житті кінця XIX і початку XX сторіччя.

Центральний образ поеми — пророчиця Кассандра, яка вірить в силу Мойри — богині людської долі. Образ віщої діви — міфологічний. Леся Українка використовує цей образ, повторюваний в різних варіаціях у багатьох літературах, і на ньому розв'язує з позицій матеріалістичного світорозуміння важливу філософську проблему — ідею долі, фатуму. Позитивний сенс вирішення цієї проблеми полягає в тому, щоб людина в житті не залишалась пасивним свідком подій, а, передбачаючи ці події, активно впливала на їх хід, організовувала і спрямовувала процес їх розвитку.

«Кассандра», розуміється, не є прикладом того, як людина XX віку повинна діяти. Не це хотіла сказати Леся Українка своїм твором. Розкриваючи трагічність становища Кассандри, яка уміє пізнавати правду, передбачати події, але не вміє керувати ходом подій,— Леся Українка якраз показує приклад того, як не треба діяти.

Цікаві висновки робить О. І. Білецький у статті «Трагедія правди» (про драматичну поему «Кассандра»). «І так політичному борцеві не досить того, щоб знати правду, йому треба волі до боротьби, йому не досить «казати», а треба «доказати» збройною рукою. Той, що такої волі не має, той, рука якого не озброєна,— неминуче

зазнає катастрофи Кассандри. А життя не стоїть, хоч би які лиха і біди спадали на людей; воно йде безупинно і неустанно («Нема руїни... є життя!.. життя!..»), але без краю гірко мислячій людині бути лише за свідка і за пасивну жертву цього ходу подій. Такий, як уявляємо собі, ідейний зміст «Кассандри». Це — один із висновків, що зробила Леся Українка з власної політично-громадської роботи; це, певно, один із відгуків її на не цілком іще ясні нам дискусії в революційній українській громадськості останніх років минулого віку. Але разом із тим — це і фатальний прогноз, виправданий фактами, ролі, що її певна частина української революційної інтелігенції (яка, як і Кассандра, знала «правду», але не мала сили «керувати правдою») відограла в тій революції, до якої Леся Українка не дожила... Читачі «Кассандри» в наші дні мають право зробити і цей останній висновок» («Леся Українка», т. VI, стор. 150 — 151).

Ці висновки прийнятні для нас, бо вони збігаються з тим розумінням ідеї «Кассандри», яке висловила сама Леся Українка в одному з листів до Ольги Кобилянської: «Кассандра... сама боїться свого пророцтва і, що найтрагічніше, сама в цьому сумнівається, бо не знає, чи завжди слова її залежать від подій, чи, навпаки, події залежать від її слів, і тому часто мовчить там, де треба говорити; вона знає, що її рідна Троя згине, і родина, і все, що їй миле, і мусить сказати те вголос, бо то правда, і знаючи ту правду, не робить нічого для боротьби, а коли й намагається робити, то діла її гинуть марно, бо діла без віри мертві суть, а віри в рятунок у неї нема і не може бути, і вона все провидить, все знає, але не холодним життям філософа, тільки інтуїцією людини, що все постерігає несвідомо і безпосередньо («нервами», як кажуть в наші часи), не розумом, а почуттям». (Лист від 27.III.1903 р.).

* * *

В період революції 1905 — 1907 років Леся Українка написала ряд оповідань прозою — «Примара», «Приязнь», «Утопія», «А все-таки прийди!», «Інтерв'ю», «Помилка» і інші. В ранньому і попередньому періодах своєї творчості вона також чимало писала оповідань в прозі, як от:

«Така її доля», «Метелик», «Жаль», «Школа», «Над морем» та інші. Останнє її оповідання «Екбальганем» написане в 1913 році, перед самою смертю.

Отже проза в творчості Лесі Українки займає значне місце і, щоб мати більш-менш повне уявлення про нашу поетесу, необхідно в загальних рисах оцінити і цю частину її художньої спадщини.

Порушуючи в даному місці хронологічний принцип, обраний для написання цього критико-біографічного нарису, розглянемо тут коротко всю прозу Лесі Українки, тим більше, що оповідання її в переважній більшості друкувалися вже після смерті поетеси.

Перше оповідання Лесі Українки «Така її доля» відноситься до 1889 року (надруковано в журналі «Зоря»). Тема цього оповідання про нещасливий шлюб запозичена молодою поетесою з народних пісень. Через те все воно пересипане уривками з народних пісень та народними приказками.

В такому ж побутово-етнографічному плані написані оповідання «Школа» (надруковане в журналі «Народ» за 1895 рік), «Жаль» («Зоря» за 1899 рік), і «Приязнь». Проте не можна не відзначити, що Леся Українка в своїх оповіданнях, зокрема таких, як «Жаль» і «Приязнь», зосереджує свою увагу на змалюванні класового розшарування села, на критиці міщанства, на викритті паразитизму аристократії тощо. В оповіданні «Приязнь» говориться про те, що ніколи не може бути справжньої дружби між представниками різних антагоністичних класів. Якщо українська ліберально-народницька література 80-90 років прагнула показати примирення «мужика» з паном, малюючи селянське життя в ідилічному плані, то Леся Українка своїми оповіданнями підкреслює непримиренність інтересів сільської бідноти і панства.

В 1901 році в «Літературно-науковому віснику» було надруковано оповідання Лесі Українки «Над морем». В цьому оповіданні змальовано сатиричний образ аристократки Алли Михайлівни. Людина вузьких міщанських інтересів, пуста і вередлива, Алла Михайлівна не здатна до будь-якої корисної роботи, живе як пустоцвіт. Їй протистоїть образ оповідачки, в якому не важко пізнати саму Лесю Українку.

В оповіданні «Над морем» чується благородна ненависть героїні, від якої ведеться розповідь, до експлуата-

торських класів. Становище буржуазії і всіх «сильних світу того» малюється письменницею з глибокою іронією, як становище казкової «Червоної шапочки»: ось прийде час, і вона загине.

Мусимо зауважити, що О. І. Білецький у своїй передмові до 3-томного видання творів Лесі Українки (1937 р.) робить невірні висновки про погляди Лесі Українки на пролетарську революцію, основуючись саме на оповіданні «Над морем». «З певним співчуттям до буржуазії вона (Леся Українка,— *А. І.*) уявляє її в образі невинної й безжурної «Червоної шапочки», а робітників, пролетаріат в образі... страшного, хижого вовка».

Не співчуття, а іронія чується у всьому оповіданні. Не співчуття до буржуазії, а бажання поетеси діждатись часу, коли всі оті Алли Михайлівни, що так безжурно, паразитично живуть, користуючись з чужої праці, розділять долю «Червоної шапочки», яка попалась у зуби страшного і хижого вовка. Антипанська, антиаристократична спрямованість оповідання «Над морем» настільки виразна, що аж ніяк не можна запідозрити його автора в співчутті до... буржуазії.

Кількома штрихами Леся Українка показує в оповіданні «Над морем» робітника-маляра, який, зустрівшися з курортною аристократією, з огидою поставився до неї. Леся Українка цілком розділяє ставлення робітника до зіпсованих, аморальних «курортників».

Сама оповідачка (Леся Українка) відчуває весь час «фатальний антагонізм» до всього, що її оточує, і природно намагається вирватися з задушливої атмосфери, щоб хоч на морі знайти розраду й заспокоєння.

> Я найняла собі човна з вітрилом.
> — Куди ж правити? — спитав гребець.
> — Просто так,— і я показала рукою на горизонт.

Леся Українка відгукнулась у своїх прозових оповіданнях на російсько-японську війну 1904 року і на революцію 1905 — 1907 років.

Оповідання «Примара» було написане під безпосереднім враженням від російсько-японської війни. В ньому поетеса виявляє правильне розуміння війни, підкреслюючи неминучість виникнення революції. Війну Леся Українка показує тут в образі змія-полоза, що тихо в'ється навколо землі, намагаючись задушити її.

Виявляючи своє негативне ставлення до війни, обстоюючи людину, що падає жертвою в ім'я інтересів імперіалізму, Леся Українка висловлює віру в те, що всі скривджені в інтернаціональному єднанні стануть проти імперіалістів і звільняться від «сліпої потвори».

Цікавим оповіданням Лесі Українки є також «Помилка». Написане воно в кінці 1906 року. Як значиться під заголовком — це записані «думки арештованого» — людини партії.

Основна проблема, що ставиться в оповіданні «Помилка», це проблема особистого і громадського: чи має революціонер право на особисте щастя. Галя — кохана заарештованого — дотримується тої думки, що їм обом, які присвятили себе справі революції, не можна одружуватись, бо цим самим вони свої особисті інтереси поставлять вище громадських.

В цьому Галя дещо нагадує Рахметова з роману Чернишевського «Що робити». Заарештований революціонер — центральний персонаж оповідання «Помилка» — протилежної думки: він вважає, що громадську роботу можна сполучити з особистими інтересами і в цьому намагається переконати Галю. Він каже, що громадські почуття і кохання не можуть і не повинні виключати одне одного, а навпаки,— в гармонійному злитті громадського і особистого — повноцінність людського життя.

Оскільки оповідання не закінчено, то важко судити, на чиєму боці симпатії самого автора — на боці Галі чи арештованого революціонера. Але важливіше тут те, що Леся Українка і в прозі прагне створювати образи революціонерів.

Серед прози Лесі Українки є ряд незакінчених творів, які стали відомі читачам тільки після революції 1917 року. Серед них «Утопія», «А все-таки прийди» та «Інтерв'ю».

Незважаючи на те, що проза не була основним жанром у творчості Лесі Українки, все ж у ній поетеса виявила значний талант белетриста. Цінність прози Лесі Українки полягає ще й у тому, що переважна більшість оповідань присвячена темам з народного життя і побуту, що це життя і побут вона вигідно протиставляла життю і побутові міщанства, аристократії.

V

Наступ реакції після поразки революції 1905 — 1907 років не збив Лесі Українки, як і Михайла Коцюбинського і інших прогресивних письменників того часу, з позицій соціал-демократії.

Живе Леся Українка протягом 1906, 1907, 1908 і 1909 років то в Києві, то в селі Колодяжному, то в Криму. В січні 1907 року, під час перебування в Києві, Леся Українка з цілою групою своїх київських знайомих була заарештована. Про цей факт вона згадує в листі до матері від 24.I.1907 року. Тут немає вказівок ні про причини арешту, ні про обставини, тільки сповіщається, що «нам з Лілею ще сяк-так було: камера більш-менш чиста і товариство не уголовне».

Пробула під арештом Леся Українка одну ніч в Либедьському участку. Інших, як вона зазначає в листі, «загнали аж в Лук'янівський участок».

Після цього Леся Українка залишила Київ і переїхала до села Колодяжного, де пробула коло двох місяців.

В березні 1907 року Леся Українка виїздить в Ялту разом з хворим К. В. Квіткою, але зразу ж повертається в Київ. Влітку (2 липня) 1907 року вона в Києві одружується з Квіткою і виїздить у Балаклаву.

В грудні 1907 року Леся Українка знову тяжко захворіла на туберкульоз нирок. Треба було дати згоду на оперування лівої нирки, щоб врятуватись від непоправних ускладнень хвороби, яка загрожувала страшним руйнуванням всього організму. Леся Українка не зважувалась на операцію. Вирішено було на деякий час утриматись від операції і обмежитись півзаходами.

В 1909 році Леся Українка виїхала на лікування до Єгипту. Пробула вона там цілу зиму (1909-1910 р.), живучи в тяжких матеріальних умовах. Систематичні і часті виїзди то в Крим, то на Кавказ, то в Єгипет вимагали великої трати сил і грошей. Леся Українка, хоч і тяжко хвора, змушена була все ж працювати, заробляючи собі на прожиток. Це, крім всього іншого, дуже відривало її від творчої роботи. Про своє перше перебування в Єгипті поетеса згадує, як про найважчий період у своєму житті. «Я тепер без заробітку жити не можу, коли могла, то писала й даром... А коли зароблю чим іншим, то вже на писання сил нестає. Так, наприклад, було ту зиму в

Єгипті, коли я давала по 4-6 годин у день лекцій для заробітку».

З листів поетеси до рідних довідуємось, що вона, перебуваючи в Єгипті, викладала російську і англійську мови та робила переклади ділової кореспонденції місцевих купців.

Влітку 1910 року Леся Українка переїхала на Кавказ, де працював її чоловік. Шукаючи відповідних кліматичних умов та задовільного заробітку, вони обоє переїздили з місця на місце: з Телаві в Кутаїсі, з Кутаїсі в інші місця Кавказу.

Та здоров'я Лесі Українки що день то гіршало, і в січні 1911 року вона знову виїздить до Єгипту (в Гелуан), де пробула до весни.

В травні 1911 року Леся Українка приїздить на кілька днів до Києва. Це був останній її приїзд до Києва і на Україну взагалі, якщо не вважати кількаденного перебування в Одесі 1913 року, куди вона заїхала по дорозі з Єгипту на Кавказ.

Незважаючи на винятково важкий стан здоров'я, Леся Українка все ж протягом часу з 1908 по 1911 рік написала багато драматичних творів, серед яких такі шедеври як «Лісова пісня» та «Камінний господар», а також ряд ліричних поезій: цикл «Весна в Єгипті» і «З подорожньої книжки», а також «На роковини», «Казка про Оха-чародія» та інші.

Всі твори Лесі Українки періоду реакції, як і попередні, відзначаються високим ідейно-художнім рівнем, народністю, всі вони характеризуються чіткою політичною спрямованістю проти реакції в цілому, проти декадансу в літературі зокрема.

Як відомо, після поразки революції 1905 — 1907 років в громадсько-політичному житті відбувається розбрід буржуазних і дрібно-буржуазних політичних партій, розклад і занепадництво в середовищі буржуазної інтелігенції.

Єдина партія більшовиків продовжує у підпіллі наполегливу революційну роботу, готуючись до нового і останнього удару по всій системі царизму,— до соціалістичної революції.

«Поразка революції 1905 року породила розпад і розклад в середовищі попутників революції. Особливо посилились розклад і занепадництво в середовищі інтеліген-

ції. Попутники, які прийшли в ряди революції з буржуазного середовища в період бурхливого піднесення революції, відійшли від партії в дні реакції». (Короткий курс історії ВКП(б), стор. 95).

І далі: «Наступ контрреволюції йшов і на ідеологічному фронті. З'явилася ціла орава модних письменників, які «критикували» і громили марксизм, опльовували революцію, глумилися з неї, оспівували зрадництво, оспівували статеву розпусту під виглядом «культу особи». (Там же, стор. 95).

Якщо говорити про українську буржуазно-декадентську літературу того часу, то в «писаннях» Винниченка тема зради стала провідною. Ідеолог зради, порнографізму, «чесності з собою», В. Винниченко в своїх романах і драмах зводив наклеп на людей революції 1905 року, за що був гостро засуджений на сторінках більшовицької преси.

Євангельський Іуда імпонував іудиним душам Винниченка і К-о, для яких «уже не було питання: продати чи не продати,— а лишалось тільки питання, як би продати якомога дорожче» (Ольмінський).

Леся Українка разом з іншими прогресивними письменниками глибоко обурювалась фактами зради у політичному житті і вела непримиренну боротьбу проти проявів ідеології зради і в літературі. Невипадково вона саме в період реакції приходить до теми про Іуду.

Використавши євангельську легенду, Леся Українка в 1909 році пише відому драматичну поему «На полі крові», в якій виводить образ Іуди, але дає йому соціально-політичну трактовку.

Над образом Іуди Леся Українка працювала багато, міняючи кілька разів композицію поеми, надаючи образові актуальності і політичної гостроти. Вже після надрукування в «Літературно-науковому Віснику» цієї поеми, вона пише редакторам: «Весь кінцевий діалог Юди з трьома жінками має бути відкинений (через зміну моєї основної концепції сеї поеми, внаслідок чого поема кінчитись має на ремарці, що йде після скінчення діалогу Юди з прочанином».

В такому вигляді ми й читаємо тепер цей твір.

В чому ж полягає основна концепція драматичної поеми «На полі крові», у виправленому поетесою варіанті?

Зрадник Іуда, відповідно легенди, уявлявся як людина, що збагнула мерзенність свого вчинку, що, не витримавши осуду, прийшла до самогубства. Отже в традиційного Іуди заговорило сумління. Леся Українка дає ж зовсім іншу трактовку своєму Іуді, через що твір «На полі крові» набув гостро політичного звучання і зайняв чільне місце серед творів революційного мистецтва.

Іуда в зображенні Лесі Українки — це колишній міцний господар-куркуль, що змалку не звик до нужденного життя, не звик розуміти бідняка-жебрака. Іуда (Юда) вів своє господарство, успадковане від багатого батька, так, як вели своє господарство типові землевласники того часу:

З сусідами в той час я позивався
За спаш, за оранку — річ світова.

Прийшов же Іуда до Христа не з добродійною метою, а з тим, що в його проповідях побачив блискучу перспективу свого майбутнього. Він признається:

Мені здалася тая ваша круча
Неплідна, крейдяна, порогом ясним
При божій брамі, що веде до раю.

Але дійсність розчарувала Іуду. Коли учитель і його учні вдовольнялись своїм безкорисним становищем, Іуда пояснював це так:

Йому воно було зовсім не тяжко,
Бо хто він був? Син теслі. Що він мав?
Нічого зроду. Хто такі всі ті,
Що з ним ходили? Все рибалки більше.
Їм що, які маєтки їм потрібні?

Себе ж Іуда не уявляв у такому становищі і не хотів з ним миритись. Типовий носій власницької ідеології, заражений прагненням до наживи, він не міг бути спокійний і байдужий до грошей. Як же так, мотивував він, коли золото ллється крізь пальці й попадає голоті, а йому, скарбникові, не можна з того поживитися? Ці власницькі прагнення, жадоба до наживи, природно, привели Іуду до конфлікту з оточенням. Він вирішив продати Христа і за ті гроші повернути собі власність. Природно також і те, що Іуда в цьому ніякого злочину не бачив. На запитання прочанина:

А як же ти зробив се?

Іуда спокійно, навіть з жартом відповів:

Так саме продають їх (людей,— *А. І.*), як і все,
Як гуси, як худобу: поторгують
І вдарять по руках. Ти ж думав як?

І ось, купивши собі шмат землі за тридцять срібняків, Юда, дійшовши в своєму цинізмі крайньої точки морального падіння, «хапає мотигу і, не розгинаючись, не втираючи поту, працює до нестями», щоб хоч трохи надолужити, компенсувати втрачену власність.

Давши соціальне мотивування психології зрадника, Леся Українка цим самим вказала на буржуазно-власницьку природу політичних зрадників періоду реакції. Саме причинами буржуазного характеру треба пояснювати дезертирство з табору революції і змикання з реакційними силами царизму цілого ряду попутників революції 1905 року, які вийшли з середовища буржуазної інтелігенції.

Це дозволяє нам зробити висновок про те, що Леся Українка своїм твором «На полі крові» завдала сильного удару по ворогах революції і в роки реакції, і продовжувала міцно стояти на позиціях марксистського напряму соціал-демократії.

* * *

Леся Українка — поет широкого діапазону, великої гами почуттів і переживань. Її внутрішній світ ідей, уподобань, симпатій і антипатій, що є відображенням духовного життя українського народу, розкривається в багатющій щодо тем, ідей і мотивів творчості. Не поблідли поетичні фарби, не послабилась революційна пристрасть творчості Лесі Українки і в найважчі часи «проклятого» десятиліття в історії російської інтелігенції, про яке говорив у свій час Максим Горький.

«Проповідуючи «ерос в політиці», «містичний анархізм», — говорить Максим Горький про літераторів «безответственной мысли», — Леонід Андрєєв писав кошмарні оповідання і п'єси, Арцибашев обрав героєм романа «сластолюбного» і вертикального цапа в штанях, і —

взагалі — десятиріччя 1907 — 1917 — цілком заслуговує ім'я найганебнішого і найбезсоромнішого десятиріччя в історії російської інтелігенції». («Про літературу», 1937 рік, стор. 439).

В українській літературі років реакції достойним Арцибашева був Володимир Винниченко, який також обрав героєм своїх романів і драм розбещеного дегенерата, вдовольнявся копирсанням у найбрудніших почуттях і психології здекласованих покидьків суспільства.

Леся Українка з почуттям огиди відкидала бруд, пропагований декадентами, саркастично висміювала «новітню» форму поезії українських модерністів, якою вони намагались прикрити старий реакційний зміст, вона гордо несла прапор високоідейної і високохудожньої літератури. Питання шлюбу, кохання, питання зв'язків мистецтва з життям — все це ставиться і розв'язується поетесою з позицій передової людини, в дусі прогресивної моралі і етики.

Леся Українка часто використовує образи і мотиви, які вже знайшли своє втілення в літературі, але при цьому вона ніколи не залишається в полоні літературних традицій. Вона завжди прагне вперед, завжди її тенденція у згоді з об'єктивною логікою революційного розвитку зображуваних нею явищ.

В період реакції Леся Українка написала ряд драматичних творів — «Айша та Мохаммед», «Руфін і Прісцілла» «Йоганна жінка Хусова», «У пущі», «Адвокат Мартіян», «Лісова пісня», «Камінний господар», «Оргія» та чимало ліричних поезій і епічних поем, як, скажімо, «Віла-посестра» та «Ізольда білорука». В жодному з цих творів не відчувається настрою, який би хоч якоюсь мірою нагадував розчарування, назадництво, який би негативно впливав на свідомість і емоції читача.

Тему діалогу «Айша та Мохаммед» Леся Українка запозичила, як твердять деякі дослідники, в Куліша, з його поеми «Магомет і Хадиза». Розробила ж цю тему поетеса зовсім по-новому, змінивши сюжет, обравши головним героєм свого твору Айшу — молоду, другу жінку Мохаммеда, підкресливши трагічність її становища.

Трагізм становища Айші зумовлюється застарілими формами життя і побуту східних народів. Старий Мохаммед, користуючись з свого узаконеного права, тримає в своєму домі 13-літню дружину. Але він не може

забути своєї першої дружини, з якою прожив довгі роки в радості і щасті і, зрозуміло, не може віддати належної уваги молодій, яка прагне до повноцінного життя, Айші.

Айша і Мохаммед різні не тільки віком. Це зовсім різні люди і своїм психологічним складом, своїми поглядами на життя. Айша, як представник історично нового покоління, сміливо ставить питання, рішуче висловлюється проти старих традицій. Вона безпосередня у виявленні своїх почуттів і прагнень.

Мохаммед же неспроможний більш-менш переконливо аргументувати своє становище, щоб виправдатись перед Айшею.

Ось характерний, з цього погляду, діалог:

Айша

Таж ти три роки жив у самотині
По смерті жінки першої, а потім,
Як тільки взяв мене, взяв десять інших...
Як і за віщо можна так любити
Стару, негарну, навіть мертву жінку,
І зневажати гарну, молоду,
Кохану і закохану, живую?

Мохаммед

Не рвися, люба, і не рви мене.
Є таємниці в бога, їх збагнути
Не важмося.

Айша

Кажи! Я хочу знати!

Мохаммед

Якби ж я сам те знав... *(Подумавши)*
От ти сказала:
Стару, негарну... у моїх очах
Вона ні гарною, ні молодою
Ніколи не здавалась, не скажу я,
Що я не бачив і не завважав
Того нічого: я злічив всі зморшки
У неї на обличчі... Літ її
Мені й сусідки не дали б забути...
Але в ній щось було... щось вічне, Айше...
Мені здається, що вона живе,
І дивиться на мене крізь могилу,
І голосом таємним промовляє,
І всі мої слова та думку чує...

Айша

А теє вічне є в мені, коханий?

Є чи нема? Скажи! *(Мохаммед мовчить.)*
Що ж ти мовчиш?

(Мохаммед мовчки встає і йде з альтанки геть, Айша падає додолу на килим і ридає в безсилій лютості.)

Як бачимо, Леся Українка не засуджує щирих почуттів Мохаммеда до його померлої дружини.

Основна думка, провідна ідея цього твору зводиться до ствердження повноцінності людського життя, яке можливе тільки в умовах рівноправності чоловіка і жінки в соціальному і побутовому відношенні. Ідея жіночої емансипації тут набирає виразно революційного характеру, і весь твір скеровано проти декадентства, де ці проблеми — взаємини між жінкою і чоловіком — підмінювались брудними сексуальними проблемами, де чистота людських почуттів опошлювалась порнографією.

У 1909 році Леся Українка остаточно закінчує свою велику драму «Руфін і Прісцілла», побудовану на матеріалі з історії християнських громад. Треба відзначити, що, беручись за історичну тему, поетеса старанно опрацьовувала багато наукової літератури, знайомилася з матеріалом по першоджерелах.

Тема християнства у творчості Лесі Українки зустрічається часто: «У катакомбах», «Руфін і Прісцілла», «Адвокат Мартіян». Щоб скласти більш-менш повне уявлення про те, як серйозно ставилась поетеса до роботи над своїми творами, наведемо спогади про це А. Є. Кримського, людини, яка добре знала поетесу і глибоко проникала в секрети її творчої лабораторії.

«Я не наважусь назвати іншого письменника, який би з такою відповідальністю ставився до своєї праці, як Леся Українка. Вона готувалась писати драми — «У катакомбах» і «Адвокат Мартіян» і звернулась до мене з просьбою дати їй кілька наукових праць, де можна було б ознайомитись з християнським підпіллям, з розвитком влади митрополитів, коли їх переслідували. Я послав їй спеціальну дисертацію Годулянова «Развитие власти митрополитов в первые три века христианства». Леся Українка грунтовно вивчила цю працю — велику дисертацію, а потім пише: «Це мене не задовольняє. Мені потрібні оригінальні документи», а вона знала класичні мови — латинську, грецьку, і писала, що саме їй потрібно дістати. Я послав їй ще одну величезну дисертацію

Леся Українка і Ольга Кобилянська.

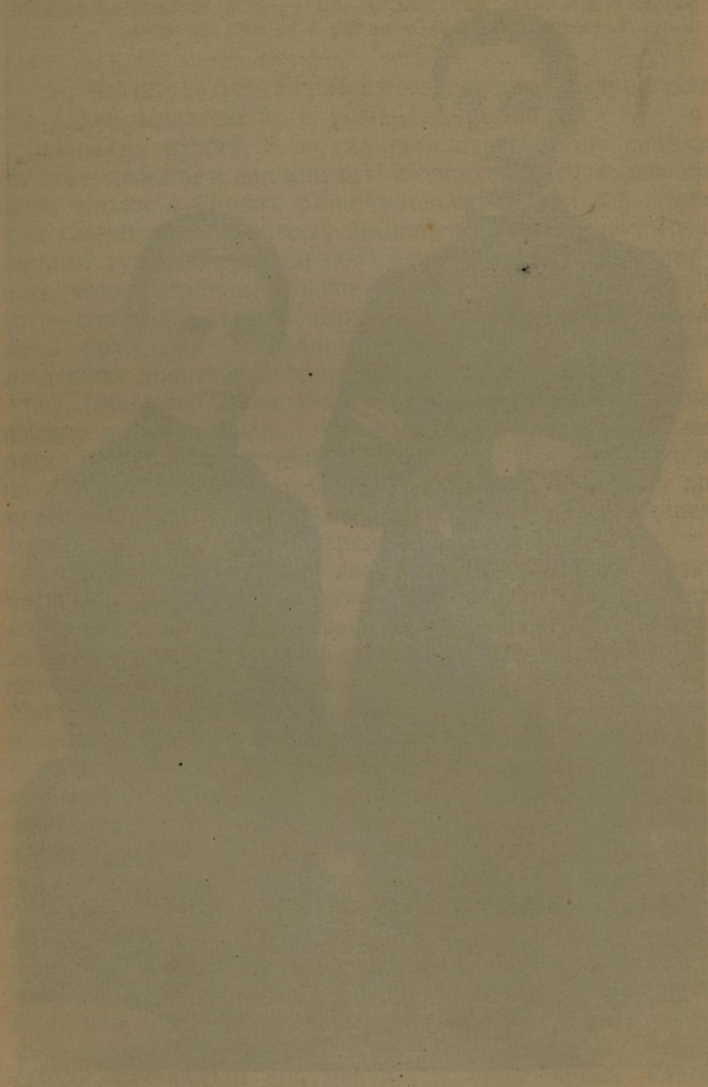

NARODNA BIBLIOTEKA SRBIJE
349117

Олара «Переслідування християн римською імперією», написану французькою мовою, товста книга. Поетеса місяців два читала її і знову пише, що не може «тільки розвідкою обмежитись». Вона замовила ще ряд книжок. Я їй цілу бібліотеку послав. Вона всі ці книжки уважно перечитала... Без перебільшень можу сказати, що Леся Українка була справжнім ученим, дослідником». («З спогадів щирого друга», газета «Коммуніст» від 25. II. 1941 р.).

Над драмою «Руфін і Прісцілла» Леся Українка працювала особливо пильно і уважно, вона не хотіла, щоб у такій серйозній і відповідальній праці було допущено якісь вади антиісторичного порядку. «Ся драма лежить мені на серці і хотілось би випустити її в світ без грубих промахів»,— писала вона в одному листі в травні 1910 року.

Знаючи, як працювала Леся Українка над своєю драмою «Руфін і Прісцілла», можна твердити, що це твір історичний, на конкретну тему з життя і боротьби християнських громад в римській імперії. Забігаючи наперед, скажемо, що й «Адвокат Мартіян» є твір на конкретну історичну тему, хоч і може сприйматись повною мірою як алегоричний.

«Руфін і Прісцілла» — твір мало оцінений нашою критикою, а між тим він є одним з основних у творчому доробку Лесі Українки.

В драмі «Руфін і Прісцілла» можна виділити дві основні ідейно-тематичні лінії: побутово-психологічну, яка розкривається на образах Руфіна і Прісцілли в їх сімейному житті, та ідейно-політичну, яка полягає в нещадному розвінчуванні основ християнської ідеології.

Республіканець за своїми політичними переконаннями, Руфін не мириться з порядками імператорського Риму. Він прагне чогось вищого, ніж сучасний йому Рим, але стати в ряди тих, що шукали в християнстві можливостей для соціально-політичного відродження своєї країни, відродження традицій колись прославленого Риму не міг, бо всім своїм інтелектуальним складом стояв вище над фанатизм і неуцтво християнських громад. Громади християн визнавали тільки небесне царство; все земне життя у всій його реальності і повноцінності — вони аскетично заперечували.

На цьому грунті Руфін заходить у конфлікт з своєю

любимою дружиною Прісціллою, переконаною християнкою, яка над усе ставить нову віру.

Руфін — більше, зрозуміло, з метою приблизити до себе Прісціллу, ніж з прагнення знайти сенс у новій вірі — йде до громади, а далі разом з Прісціллою і іншими мусить прийняти смерть.

П'ята дія завершує історію трагічного кохання Руфіна і Прісцілли. Леся Українка не могла лишити своїх героїв переможеними морально і виводить їх з сірих застінків імператорської в'язниці на арену перед широку аудиторію, щоб устами Руфіна сказати останнє слово докору пасивній, тупій, консервативній масі.

Руфін

Прощай, мій Риме, хутко й ти загинеш!

Крім теми великого в своїй природності і чистоті кохання, в драмі «Руфін і Прісцілла» чи не на перше місце виступає друга ідейно-тематична лінія, яка полягає в запереченні християнства, як найреакційнішої ідеології вже в самих зачатках його. У драмі християнство заперечується шляхом протиставлення живого життя, людяності,— аскетизмові, облудності і дикості християнських громад, представники яких буквально втратили людську подобу. Леся Українка малює образи громади і окремих її представників у дуже непривабливих тонах. У читача зароджується почуття огиди до християн одразу ж після першої зустрічі Руфіна з тупим і нахабним Парвусом — представником громади.

Прісцілла має переписати текст листа, в якому громада нападає на прогресивного філософа Цельза. Руфін симпатизує Цельзові, їх погляди багато в чому збігаються, і тому він обурюється проти бридкого стилю листа громади:

Ти ж тільки слухай, що це за слова:

(читає)

«Падючий виродку», «нащадку пекла»
«Душе смердяча»...

(опускає рукопис)

Бридко вимовити.
Наперчено, немов погана юшка.
То се така лагідність християнина?
То се така свята премудрість ваша?

Ні, се такий огонь святого гніву,
Ні, се таке святе безумство віри...

Це «святе безумство віри» дозволяє християнській громаді грубо втручатись у справи особистого життя, у погляди на культуру, в естетичні уподобання Руфіна, а Прісцілла повинна їм сприяти, бо ж інакше вона не зможе довести щирості своєї віри.

Виявивши благородство щодо християнської громади, якій загрожувало викриття, Руфін дозволив її членам зібратись у своєму домі. Але коштовні фрески, що зображують міф про Адоніса в триклінії Руфінового дому, викликали осуд з боку фанатичного єпископа.

Єпископ вважає, що там, де відбувається проповідь, негідні бути оті фрески, і наказав знищити їх. Прісцілла мала домовитись про це з Руфіном. Але в той же час, не чекаючи згоди, брудні руки християн вже виконували наказ єпископа.

Диякон *(трохи відхиливши двері)*

Прісцілло, ми знайшли коновку фарби
І вже брати замазують.

Не меншу мерзенність виявили християни, особливо єпископ, перебуваючи у в'язниці. Панса — батько Прісцілли — зробив усе, що міг, для визволення дочки і зятя. Він приніс для них обох два персні, з якими легко було вийти на волю. Але ні Прісцілла, ні Руфін не скористалися з них, вони не хотіли бути зрадниками.

Он подивись, багато є нас тута,
Значні і прості, вільні і раби,—
А зрадника ще не було й одного.
Невже Руфін один тим має бути?

І далі Руфін категорично відмовляється прийняти пораду:

Ні, батьку, ні, це не для мене шлях.

Тільки єпископ, лицемірно похваливши благородного Руфіна, не завагався скористатись можливістю і вийти з в'язниці, взявши з собою «найдостойнішого»... Парвуса.

Леся Українка домальовує образ єпископа такою деталлю: після цілого ряду підлот, вчинених єпископом, він звертається до Руфіна з напутственим словом:

Сповідайся
З гріха таємного, покайся щиро
Перед громадою і перед мною,
Як перед батьком.

Читач, слідкуючи за поведінкою і вчинками єпископа, Парвуса та диякона, проймається глибокою ненавистю до християнської моралі, до релігії, до церкви, як найогидніших явищ експлуататорської ідеології.

Тверезо мислячі члени християнської громади, як, скажімо, Нартал, збагнувши всю мерзенну суть християнства, виступили з осудом його. Нартал дещо нагадує Неофіта-раба з драматичної поеми «У катакомбах».

Драма «Руфін і Прісцілла», як твір великої викривальної сили, не втрачає і зараз свого виховного значення. На сучасному етапі боротьби проти всякої релігії і церкви, які підтримують і живлять світову реакцію, драма Лесі Українки знаходить своє місце в арсеналі ідейного озброєння демократичного, антиімперіалістичного табору.

* * *

Задуману ще в 1898 році драматичну поему «У пущі» Леся Українка закінчує також в роки реакції. Цим поетеса зайвий раз доводить, що погляди її на завдання і роль мистецтва в житті не міняються, що вона послідовно веде боротьбу за мистецтво для народу, стверджуючи велику його суспільно-перетворюючу роль.

Центральним образом драматичної поеми «У пущі» є образ скульптора Річарда Айрона. Уже з першої сторінки твору Річард Айрон приковує до себе увагу читача, завойовує його симпатії.

На запитання своєї богомільної матері: чи піде він слухати Годвінсона, його пояснення того, що̀ значить «новий канаан», Річард відповідає:

Я втомлений та й... як сказати...
Мені здається, в тому поясненні
Нового буде мало...

Зміст цієї репліки досить глибокий, вона одразу характеризує ставлення Річарда до релігії. Правда, Річард пуританин, але пуританин-демократ, який не словом, а

ділом всіляко допомагає бідним і від душі ненавидить попів і церкву.

Будучи на «вигнанні», Річард мав можливість займатись своєю любимою справою — скульптурою — тільки на дозвіллі. Весь час він мусив тратити на виконання різної будівельної роботи. До речі зауважимо, що тубільці визнавали тільки цю роботу Річарда. Великий талант його не знаходив визнання і переслідувався тупою католицькою громадою з пастором-шкурником Годвінсоном на чолі.

Єдиний Деві — славний небіж Річарда — глибоко розумів свого дядька, цінив його талант і сам учився скульптурного мистецтва в Річарда. Це приносило велику радість «вигнанцеві», він охоче навчав Деві, бачачи результати своєї школи.

З Італії до Північної Америки Річард приїхав не тільки тому, що мусив допомагати матері і сестрі-вдові. Головна причина залишення Венеції полягала в тому, що

— ... пуританська шия
Не вміла гнутися по-католицьки,
Переступати ноги не хотіли
Через високі божеві пороги
І спотикались по помостках гладких
Палаців меценатських.

Річард тягнувся до простого народу, бо вірив, що талант може розвиватись тільки в гармонійному єднанні з народними інтересами. Він щиро любив бідний люд, допомагав йому, чим міг, проте спільної мови з народом так і не знайшов. Талант його вироджувався, бліднув, не маючи в умовах пущі відповідного грунту для свого розвитку.

Чому ж здорові прагнення Річарда не могли здійснитись, чому не пощастило йому розпалити серед «нового краю одвічної краси нове багаття», про що так мріяв він, залишаючи «палаци меценатські»?

Причина полягає у відсутності контакту між митцем Річардом і суспільним оточенням, в якому він перебуває.

Бути слугою ненависної католицької громади з Годвінсоном на чолі і виконувати їх замовлення Річард не міг. Шлях же до простого народу перегородила йому церква, зводячи на нього різні наклепи й обвинувачення.

В своїх мистецьких творах Річард прагнув відобразити вічне стремління народу до свободи:

Свята велична мрія,
Що ніби люди можуть бути вільні.

Річарда спочатку не тривожив і той факт, що прості люди, забиті і темні, одурманені релігійними забобонами, поки що не розуміють ні його ідеалів, ні самої сили мистецтва. Він розумів, що треба пробуджувати в народі не тільки дух протесту проти всіх несправедливостей, породжених експлуататорським суспільством, але й оживляти й культивувати у нього почуття естетичного, прищіплювати розуміння мистецтва. Річард вірив, що йому таки пощастить, нехай через своїх учнів, але оживити народ силою мистецтва.

Невже нема такої сили в світі,
Нема снаги, щоб до краси і хисту
Людей тутешніх якось привернути?
Коли я вмів живим робити камінь,
Чому не вмію серця оживити
Оцих людей?

В цьому саме й полягає трагізм становища Річарда як митця. Своїх ідей не може він донести до простого народу і в новому місці — Род-Айленді — куди він прийшов, залишивши Годвінсона. Люди, серед яких він опинився на новому місці, просто не помічають його, наче для них Річард-скульптор зовсім не існував.

Річард, таким чином, з блискучими своїми ідеями і деякими вже закінченими творами, залишається сам в собі.

Чи не краще
Було тоді, як руки фанатичні
Мої утвори в порох розбивали?
Бо се ж таки було якимсь признанням,
Що хист мій справді може мати силу
Для них лиху, ворожу, нечестиву,
А все ж велику!

Так Річард сам усвідомлює трагізм свого становища. Він почуває, що талант його зів'яв, що останні його твори — то «дитя розпачі і туги», яке «вічною калікою вродилось».

Останній творчий порив Річарда — то вияв повного безсилля митця, який єдину надію покладає на вроджений талант. Але талант митця може проявитись, заграти барвами життя тільки в нерозривному контакті митця з дійсністю. А цього якраз і бракує Річардові.

Який я одинокий, боже правий!
Що ж я досяг, чого хотів — я вільний.
Розбив усі кайдани свого серця
І серце вкупі з ними. Так, я вільний.
Нема у тьмі ні впину, ні дороги,
Нема й мети... До краю доборовся...
Невже тепер, як переміг я все,
Мене самого переможе туга?
Ні, те, для чого я всього відрікся,
Нехай мене рятує. Іскро божа!
Спалила ти мені оселю рідну,
Тепер світи для мене на чужині,
Багаттям хатнім стань.

Та чи можливе й це? «Мистецтво для мистецтва» — принцип, який не забезпечує творчого успіху митцеві. Якщо саме життя суспільне не надихне митця, то роздуми, «воля фантазії», вигадка — не створять справжнього мистецтва.

Саме в цьому хоче переконати Леся Українка, показуючи останній творчий порив Річарда:

Що ж я хотів
Змінити в сій статуї? Над чим робити?
Кінчити? Ні... Наблизить до природи?
Взірця нема... Фантазії дать волю?
Не б'є моя фантазія крилами,
Бо зламані...*(спускає покривало)*
Чого ж мовчиш ти, думко?
Рятуй мене!.. Чогось замерло серце...
Втомилось битись?... Так... І я втомився.
(Сідає на край п'єдесталу статуї)

Леся Українка, показуючи трагічність становища Річарда, все ж не засуджує його. Вона йому глибоко співчуває, бо розуміє, що причина трагедії цього героя не в ньому самому, а в тому суспільному оточенні, в якому перебуває Річард і з яким він не може примиритись.

Інша доля спіткала Джонатана, другого скульптора, що діє в драматичній поемі «У пущі». Джонатан примирився, пристосувався і знайшов контакт з католицькою реакційною громадою Годвінсона, сумлінно виконував її замовлення. В останній розмові з мятежним Річардом, Джонатан сказав про себе ясно:

Колись і я про себе думав так,
Аж поки переміг, зломив гординю.

А відколи я сам себе відрікся,
Я мир і благодать у серці чую.

З «миром і благодаттю у серці» Джонатан як скульптор виліплював підсвічники для Годвінсонової громади і вірив, що цим виконує свою місію митця.

Показуючи творчі «успіхи» Джонатана і виродження таланту Річарда, Леся Українка не ставала цим самим на бік Джонатана. Вона розуміла справжню силу і красу мистецтва тільки в його народності. До цього прагнув і Річард, але йому непощастило здійснити своїх прагнень тому, що він не мав міцного грунту в суспільному оточенні, в якому жив.

Отже, головна ідея драматичної поеми «У пущі» зводиться до того, що тільки при умові єдності митця з народом може розвиватись справжнє мистецтво, мистецтво для народу.

VI

Протягом 1910 року Леся Українка написала порівняно мало, але й те, що було створено в цей час — цикл віршів «Весна в Єгипті» та драматична поема «Бояриня»,— не являє собою типового і визначального в творчій біографії поетеси.

Зміст ліричних поезій цього періоду — це образки єгипетської природи («Хамсін», «Арфа»,) особисті переживання, де основним мотивом є туга за рідними краями («Вітряна ніч», «Вісті з півночі»), роздуми над долею пустинного південного краю, перейняті глибокою вірою поетеси в майбутнє пробудження народної душі і знищення гніту фараонів і чужинців-загарбників.

Сьома всміхнулась крізь сльози і мовила щиро:
«З заздрощів вічно неволю судили боги твоїм дітям,
Я ж у незламную радість озброю народную душу,—
Гніт фараонів, кормига чужинців її не здолає».

На початку 1911 року, під час поїздки до Єгипту і повернення в Кутаїсі, Леся Українка пише цикл віршів. «З подорожньої книжки». Між іншим, свій цикл вона закінчує таким епілогом:

Хто не жив посеред бурі,
Той ціни не знає силі,

Той не знає, як людині
Боротьба і праця милі.
Хто не жив посеред бурі,
Не збагне журби безсилля,
Той не знає всеї муки
Примусового безділля.
Як я заздрила тим людям,
Що не мали відпочинку,
Поки їх людськая втома
З ніг валила на часинку.
День і ніч — вони на варті.—
Довгий труд, коротка зміна,
День і ніч вони в роботі,
Аж німіли руки й спина.
Певне їм тоді здавалось,
Що немає гірше муки...
Ох, борці, якби ви знали
Що то є безсилі руки.
Що то є — лежати тихо,
Мов сумний розбиток долі,
І на ласку здатись бурі
Та чужій сказі і волі,
Що ж зосталося такому?
Тільки думати-гадати...
Ви, борці, прийміть сі думи,
Більш не маю що вам дати.

В останні роки життя стан здоров'я Лесі Українки був особливо тяжкий, але, незважаючи на це, вона не залишала творчості. Прикована до ліжка, вона змушена нерідко писати олівцем на шматочку паперу, проте її не зрадило самовладання, і з-під її пера знову з'являються образи великої сили. Читаючи «Лісову пісню» — цю коштовну перлину в класичній спадщині української літератури, читаючи «Адвоката Мартіяна», де малюється образ людини-борця з залізною волею, що не знає вагань у здійсненні поставленої мети, та інші твори цього періоду, важко повірити, що писались вони людиною, яка вже усвідомлювала неминучість своєї близької смерті.

В одному з останніх листів Леся Українка писала: «Здоров'я тепер у мене таке тонке, що навіть за таку періодичність роботи, як ви визначаєте, я ручатись не можу, бо от, наприклад, від різдва до великодня цього року я *абсолютно* нічого не могла писати, та й се фраза, що я пишу «только в припадке умопомешательства», бо я тоді тільки можу боротись (чи скоріше забувати про боротьбу) з виснаженням, високою температурою і іншими пригнітаючими інтелект симптомами, коли мене просто

гальванізує idee fixe, якась непереможна сила. Юрба образів не дає мені спати по ночах, мучить як нова недуга — оттоді вже приходить демон, лютійший над усі недуги, і наказує мені писати... Отак я писала «Лісову пісню» і все, що писала останнього року».

«Лісова пісня», створена протягом 4-х днів влітку 1911 року, належить до найвидатніших явищ світової літератури. У ній талант Лесі Українки проявився з особливою силою.

До теми «Лісової пісні» прийшла Леся Українка не випадково. Особистий мотив, про який говорить вона в листі до Олени Пчілки,— туга за волинськими лісами — то тільки поштовх до творчого акту, а провідні ідеї, що лежать в основі драми-феєрії, поетеса виношувала вже давно, і в «Лісовій пісні» вони не нові, вони тільки знайшли тут своє найяскравіше втілення. Тим «слушним часом», в який Леся Українка повинна була написати «Лісову пісню», були умови реакції.

Художня оригінальність «Лісової пісні» полягає, насамперед, у поєднанні образів реальних, земних з образами, запозиченими з народної міфології.

Всі процеси, що відбуваються в навколишньому світі природи, в народній уяві давніх часів виглядали, як діяння живих істот. Лісовик, Мавка, Русалка, Перелесник, «той, що греблі рве»,— все це образи, створені народною фантазією, але наділені багатьма типовими людськими рисами. Як в житті суспільства, так і в навколишній природі діють добрі і злі сили.

Але світ природи не знає всіх тих прикростей, що їх зазнає трудяща людина в умовах вовчих законів буржуазного суспільства. Там, поза суспільством, життя виглядає у всій своїй красі, природності і безпосередності, воно не попсоване умовностями буржуазної моралі. Тим-то Мавка не може збагнути причин, які зв'язують Лукаша в його прагненнях і уподобаннях, а самому Лукашеві здаються дивними щирість і безпосередність Мавки.

Мавка *(усміхаючись)*

Чи ж гарна я тобі?

Лукаш *(соромлячись)*

Хіба я знаю?

Мавка *(сміючись)*

А хто ж те знає?

Лукаш *(зовсім засоромлений)*

Ет, таке питаєш!..

Мавка *(щиро дивуючись)*

Чому б сього не можна запитати?
Он бачиш, там питає дика рожа:
«Чи я хороша?»
А ясен їй кивае в верховітті:
«Найкраща в світі!»

Проте було б неправильно зводити всю поетичну красу і силу «Лісової пісні» тільки до майстерного відтворення в художніх образах життя природи. Не можна також, виходячи з заяви самої поетеси (вказівка в листі до Олени Пчілки про те, що образ Мавки зачарував її на все життя) говорити про «Лісову пісню» як про літературну обробку якогось казкового сюжету, фольклорних образів, без певної ідейно-політичної і філософської цілевої настанови, з якої виходила Леся Українка, створюючи цю драму.

Тематика і проблематика «Лісової пісні» досить складна, багатогранна, але основним у ній є боротьба за визволення простої людини з-під віковічного тягару неволі, злиднів, безпросвітності, породжуваних експлуататорським суспільством. В цьому суть основної соціальної проблеми, що ставиться і з революційних позицій розв'язується Лесею Українкою в драмі-феєрії «Лісова пісня».

Ця основна проблема розв'язується на образах Лукаша і Мавки.

Лукаш — молодий, ще не попсований приватно-власницькими, егоїстичними правилами і нормами свого суспільного середовища хлопець. Ясно, що він, за відповідних умов, міг би високо піднестись над оточенням «Килин» і «матерів» з їх грубими прагненнями і примітивними поглядами на життя. За допомогою образу Мавки поетесі щастить розкрити багато достоїнств Лукашевої душі.

Міфологічний образ Мавки, який тут невипадково співставляється з цілком реальним образом, є символом гармонії, про яку людина могла тільки мріяти, несучи на собі ярмо капіталістичного рабства.

З'єднання Лукаша з Мавкою (їх кохання) має, за задумом Лесі Українки, означати здійснення цієї мрії. Що ж стоїть на перешкоді її здійснення?

На це основне питання, яке завжди стояло перед Лесею Українкою, вона і відповідає драмою-феєрією «Лісова пісня».

Молодий Лукаш разом з своїм дядьком Левом — далеким від міщанського побуту, людиною, яка стихійно пізнала красу навколишнього світу природи, — з'являється на лісовій галявині, щоб обгрунтуватись тут і почати нове життя. Цей початок нового життя на новому місці серед незайманої природи співпадає з благотворним подихом ранньої провесни. Пробудження природи у повній гармонії з переживаннями та мріями молодого Лукаша. Радість життя, мрія про майбутнє чується в мелодіях-веснянках, які він творить під час своєї гри на сопілці.

Мавка, пробуджена зо сну, почуває себе щасливішою, коли чує голос його сопілки.

Ти сам для мене світ миліший, кращий,
Ніж той, що досі знала я, а й той
Покращав, відколи ми поєднались.

В цьому визнанні Мавки висловлено глибоку філософську думку. Адже Мавка символізує собою той вищий, кращий світ, який жив у мрії Лукаша. Цей світ, будучи ідеєю, мрією, не міг мати тої відчутної краси і сили, які приходять з реальним здійсненням мрії, з перетворенням ідеї в життя. Існування Мавки поза зв'язками з реальним життям людини не могло принести їй повної радості. Покохавши Лукаша, Мавка прагне перевтілитись в людину, вдихнути в себе її душу.

Мавка

Вийму, вийму!
Візьму твою співучу душу,
А серденько словами зачарую...

Історію трагічного кохання Лукаша і Мавки, розуміється, не можна сприймати у реальному плані. Вона лише символізує боротьбу людини (Лукаша) за здійснення високих мрій, за здійснення свободолюбивої ідеї, перетворення її в життя.

Леся Українка на взаєминах Лукаша і Мавки показала труднощі здійснення цієї ідеї, зумовлені конкретними

історичними обставинами періоду реакції. Дитина свого оточення, Лукаш не може стати на шлях рішучої боротьби за нове життя, опромінене світлим образом Мавки, він дещо зневірюється в можливості вирватися з цього оточення і навіть схильний піти на примирення з ним.

Але скоро Лукаш знову гостро відчув суперечності між прекрасною мрією, якою була для нього Мавка, і реальним тогочасним життям з його злиднями, з лукавими невістками і злими свекрухами, з міщанським побутом і грубими власницькими інстинктами.

В третій дії «Лісової пісні» глибоко реалістично змальовано життя і побут міщанства, «идиотизм деревенской жизни». Поетеса майстерно проводить паралель, як і в попередніх двох діях драми-феєрії, між злиденним, безпросвітним життям сім'ї Лукаша і життям природи в пізню осінь.

«Хмарна, вітряна осіння ніч. Останній жовтий відблиск місяця гасне в хаосі голого верховіття. Стогнуть пугачі, регочуть сови, уїдливо хававкають пущики. Раптом все покривається протяглим сумним вовчим виттям, що розлягається все дужче, дужче і враз обривається»...

Так виглядає життя природи в пізню осінь, таке враження справляє людське життя передреволюційного села, в добу панування чорних сил реакції.

Лукаш, змучений і розбитий, тяжко карається за свої колишні вагання, за розрив з Мавкою, але не втрачає ще надії на краще. Він поступово починає усвідомлювати істину, що вирватись з цього оточення можна тільки шляхом знищення його. І він знову шукає Мавку, виявляючи презирство до оточення, в якому знаходиться,— до Килини, до матері, до всього міщанського бруду, до власного «добра», охопленого полум'ям пожежі.

Мати *(до Лукаша)*

Чого стоїш! Рятуй своє добро!

Лукаш *(вступивши очі в кроквy, що вкрита кучерявим вогнем, як цвітом)*

Добро? А може, там згорить і лихо?..

Картина пожежі, яка сталася внаслідок посягання Килини на Мавку, символізує тут руйнування основ старого світу. Ставлення Лукаша до факту пожежі в його власному дворі дозволяє зробити висновок, що Лукаш

прозрів і бачить в цьому руйнуванні власного гнізда вихід до кращого майбутнього.

Килина *(з останнім клунком у руках, сіпає Лукаша за рукав)*

Лукашу!.. Ані руш! Чи остовпів?

Лукаш

Та вже ж ви повиносили всі злидні.

Килина

Бийся по губі! Що се ти говориш!

Лукаш *(сміється тихим, дивним сміхом)*

Я, жінко, бачу те, що ти не бачиш...
Тепер я мудрий став.

Мудрість Лукашева полягає в усвідомленні необхідності руйнувати старий світ, перед тим як робити перший крок у краще майбутнє.

Мавка врятувала Лукаша в найтяжчу хвилину його падіння. Його власна доля, виведена Лесею Українкою в кінці III дії в образі Постаті, ще раз нагадує йому, що він повинен був іти разом з Мавкою.

Звертаючись до долі, Лукаш благає:

Ой, скажи, дай пораду,
Як прожити без долі!

Доля *(показує на землю в нього під ногами)*

Як одрізана гілка,
Що валяється долі!

(Іде, хиляючись, і зникає в снігах. Лукаш нахиляється до того місця, що показала Доля, знаходить вербову сопілку, що був кинув, бере її до рук і йде по білій галяві до берези. Сідає під посивілим від снігу довгим віттям і крутить в руках сопілочку, часом усміхаючись, як дитина. Легка, біла, прозора постать, що з обличчя нагадує Мавку, появляється з-за берези і схиляється над Лукашем).

Постать Мавки

Заграй, заграй, дай голос мому серцю!
Воно ж одно лишилося від мене.

Лукаш

Се ти?.. Ти упирицею прийшла,
Щоб з мене пити кров? Спивай, спивай!

(розкриває груди)

Живи моєю кров'ю! Так і треба,
Бо я тебе занапастив...

Мавка

Ні, милий,
Ти душу дав мені, як гострий ніж
Дає вербовій тихій гілці голос.

Лукаш

Я душу дав тобі? А тіло збавив!
Бо що ж гепера з тебе? Тінь! Мара!
(З невимовною тугою дивиться на неї).

Мавка

О, не журися за тіло!
Ясним вогнем засвітилось воно,
Чистим, палючим, як добре вино,
Вільними іскрами вгору злетіло.
Легкий, пухкий попілець
Ляже, вернувшися в рідну землицю,
Вкупі з водою там зростить вербицю,—
Стане початком тоді мій кінець.

Так і на попелищі зруйнованого власницького гнізда мають зійти паростки вже нового, повноцінного життя, де Лукаш буде людиною-творцем і господарем матеріальних і духовних цінностей.

Велика людська мрія про краще життя — життя гармонійне, повноцінне, життя, в якому немає злиднів, рабської праці, експлуатації людини людиною, життя, про яке мріяла Леся Українка, здійснилося вже після її смерті, внаслідок Великої Жовтневої соціалістичної революції.

* * *

Говорячи про «Лісову пісню» як про високоідейний і художній твір великої викривальної і водночас ствердджувальної сили, як про неперевершений зразок передового революційного мистецтва в дожовтневу епоху, не можна не підкреслити і того, що «Лісова пісня» Лесі Українки є яскравим і переконливим фактом перемоги поетеси в її боротьбі проти тогочасної декадентської літератури.

Леся Українка всією своєю творчістю і особливо «Лісовою піснею» довела, що народна творчість криє в собі такі поетичні скарби, таку красу, з якою ні в яке порівняння не може іти рафінована, аристократично-вишукана, але штучна, холодна, бездушна поезія символістів, акмеїстів, імпресіоністів та інших представників декадансу, разом взятих. Свій демократизм, духовну спорідненість з народом Леся Українка, як авторка «Лісової пісні», виявила і в постановці проблем, і в обранні героїв, і в доборі життєвого матеріалу, на основі якого розвинула сюжет, і в доборі поетичної лексики, розміру вірша та інших художніх засобів.

«Лісова пісня» — це, не дивлячись на романтичний і символічний характер її, реалістично-зрима картина, вихоплена з самого життя, побуту і звичаїв українського села на Поліссі в дорадянський період.

Багато змальованого в «Лісовій пісні» являє собою літературно-художню копію існуючої місцевості і конкретних людей, з якими Леся Українка стикалася ще в дитячі і юнацькі роки в селі Колодяжному. Дядько Лев, виведений в «Лісовій пісні», то дійсний земляк Лесі Українки, що справді жив в урочищі Нечімне; озеро, змальоване в «Лісовій пісні», досі існує; і береги, і драговина, що мало не затягнула в безодню Лукаша — теж реально існують на Волині в згадуваних селах, і все те бачила поетеса на власні очі.

Всі мелодії, які Леся Українка використала в «Лісовій пісні», то типові мелодії народних пісень українського Полісся. В кінці «Лісової пісні», так само як і на початку, Лукаш грає на сопілці ту пісню, яку співала Лесі Українці її землячка з села Біліня.

Створюючи образи свекрухи і невістки, малюючи побут старого села, Леся Українка виявила глибоке знання життя і вміння підкреслювати найтиповіше. В цьому вона перевершила і такого визнаного майстра в зображенні «идиотизма деревенской жизни», як Нечуй-Левицький з його повістями «Кайдашева сім'я» і «Баба Палажка та баба Параска».

Типові риси психології колишніх свекрух і невісток, колорит їх мови Леся Українка в «Лісовій пісні» передає з такою точністю й історичною правдивістю, які важко знайти в інших творах української літератури.

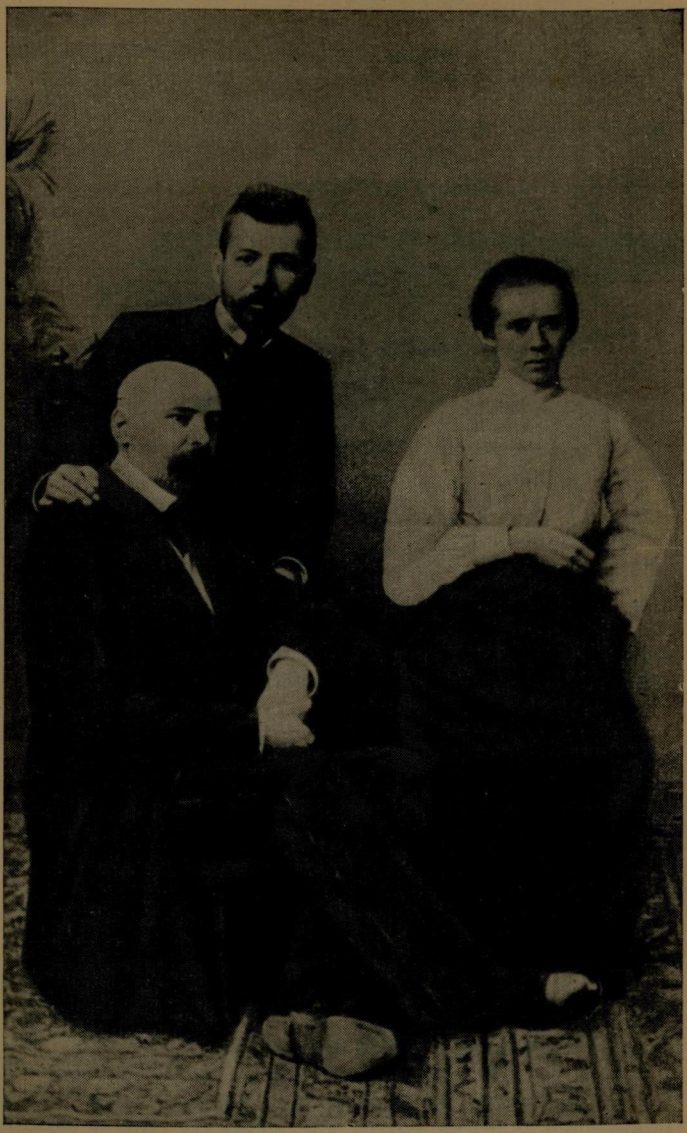

Леся Українка, М. М. Коцюбинський і В. С. Стефаник.

ЦЕНТРАЛНА НАУЧНА
БИБЛИОТЕКА ХЕИ
Инв. № 349117

Мати

А чи не годі вже того грання?
Все грай та грай, а ти, робото, стій!

Ось це: «а ти, робото, стій» — є дуже характерним для фразеології простих жінок-волинянок, і воно з надзвичайною силою відтіняє особливість мови даного персонажа.

Неприязне ставлення Лукашевої матері до Мавки малюється поетесою засобом добору типової, як для свекрухи, термінології.

Мати *(нишком)*

Та там одна сирітка...
Таке воно, простибіг, ні до чого...

Килина *(надходить з матір'ю до Мавки)*.

Добридень, дівонько! Чи добре жнеться?

Мати *(сплескує руками)*

Ой, лишенько! Іще не починала.
Ой, мій упадоньку! Що ж ти робила?
Нездарисько! Нехтолице! Ледащо!

При цій ситуації Килина хоче підкреслити свою повну перевагу над Мавкою і цим заслужити симпатію Лукашевої матері.

Килина

А дай сюди серпа — нехай-но я.

(Килина кидається на жито і жне, як огнем палить, аж солома свище під серпом),

Мати *(втішно)*

Ото мені робота!

Килина *(не одриваючись од роботи)*

Якби хто перевесла крутив, то я б у дух сю нивку вижала.

В цій ситуації, в репліках яскраво розкрита психологія Килини — претендентки в невістки до Лукашевої матері. Килина така добра і роботяща, поки не стала господинею в хаті Лукаша. На цьому етапі у взаєминах між свекрухою і невісткою чується і приязнь, і запобігання, і покірність, передані відповідними традиційними звертаннями з обрядової лексики:

Килина *(вже на ході)*

Живі бувайте, нас не забувайте!

Мати.

Веселі будьте, та до нас прибудьте!

А ось взаємини між матір'ю і Килиною в третій дії, і відповідна лексика і фразеологія, що підкреслює ворожість взаємин між злою свекрухою і лукавою невісткою:

Голос материн:

О, вже і розвиднілось, а та все спить.
Килино! Гей, Килино! Ну, та й спить же,
Бодай навік заснула... Встань! А встань,
Бодай ти вже не встала!

Голос Килини *(заспано)*

Та чого там?

Мати *(уїдливо)*

Пора ж тобі коровицю здоїти,
Оту молошну, турського заводу,
Що ти ще за небіжчика придбала.

Килина *(вже проснувшись)*.

Я тії подою, що тут застала...

Саме так трактуються взаємини між свекрухою і невісткою в народній творчості. Згадати хоча б відому побутову пісню:

«Вставай, невістко,
Щоб ти не встала!
Подій корови,
Що ти нагнала».
«Хай ті постоять,
Що я нагнала.
Перш ті подою,
Що я застала».

Естетична основа «Лісової пісні»—в грунті народного трудового життя, в народній творчості. Своєю викривальною стороною, що полягає в критиці міщанського, дрібновласницького побуту, «Лісова пісня» — твір цілком реалістичний. Ствердження нового, прогресивного тут іде лінією романтичного відтворення дійсності. Романтизм «Лісової пісні» полягає в осмисленні людиною її зв'язку

з реальним світом, в осмисленні своєї ролі в перебудові світу відповідно з інтересами народу. Цей романтизм — революційний, соціальний.

Максим Горький у своїй книзі «Історія російської літератури» про народження цього нового типу романтизму писав: «Цей вид романтизму тільки що зароджується, тільки що формується, і «вмістилищем» його ми бачимо той клас, який входить в життя, як провідник соціалістичних ідей визволення всього людства з полону капіталізму, як провідник ідей братерства і свободи праці, соціалістичного ладу».

Леся Українка всією своєю творчістю, зокрема «Лісовою піснею» показала, що вона була активним учасником творення саме цього, соціального, як його визначає Горький, романтизму.

Образом Мавки Леся Українка стверджує перемогу високих людських ідеалів над світом міщанства, з його грубими власницькими інтересами.

Мавка бачить новий світ з новими людьми і веде в цей світ Лукаша.

Я обізвусь до їх
Шелестом тихим вербової гілки,
Голосом ніжним тонкої сопілки,
Смутними рисами з вітів моїх.
Я їм тоді заспіваю
Все, що колись ти для мене співав,
Ще як напровесні тут вигравав,
Мрії збираючи в гаю...
Грай же, коханий, благаю!

* * *

В кінці 1911 року Леся Українка закінчила драматичну поему «Адвокат Мартіян», в якій малюється картина життя і боротьби християнських громад часів переслідування їх Римською імперією. Ідейним спрямуванням твір є явним відгуком на боротьбу політичних партій в Росії та на Україні в період реакції, хоч основними моментами сюжету він відтворює конкретну картину з історії християнства.

Емілій Мартіян — значний римський адвокат — змушений конспіруватись. Він, християнин за своїми пере-

конаннями, працює в громаді, борючись проти імператорського Риму, як підпільник, і в той же час обнімає відповідальну посаду, представляючи римську законність.

Становище законспірованого підпільника не могло сприяти благополуччю і сімейному щастю в домі Мартіяна. Його залишила дружина, не витримавши крайнього напруження нервів. Не витримує цього становища і дочка Аврелія.

Що ж, тату, придивись, як я живу:
Самотня цілий день, і навіть слуги,
Як не глухонімі, то чудомовні,
Ти їх таких навмисне добираєш,
Аби не підслухали й не плескали,
Аби ніхто не знав, що в тебе в домі
Звичаї християнські.

Конфлікт, що загострюється між Мартіяном і Аврелією, зумовлений різницею їх поглядів на життя. Для Мартіяна є цілком прийнятним те, що багато людей ради інтересів громади, як і він, зрікаються веселощів і пишнот, про які дбає Аврелія. Аврелія ж не може цього збагнуги, бо в неї зовсім інші погляди на життя.

Вона хоче жити інакше.

Не хочу буть твоєю.
Твоєю бути — се віддати значить
І молодість, і душу, і красу,
Замкнутися і зникнути од світа,
І що ж за тее мати? Рабську долю,
Нудне, безглузде, сіре животіння.

Але Аврелія не розуміє того, що життя, до якого вона прагне, треба вибороти, і що за нього бореться її батько. Вона не розуміє, що в умовах імператорського Риму щасливими і вдоволеними могли бути тільки панівні класи і що тільки знищення такої нерівності принесе щастя і радість для всіх, в тому числі і для неї.

Невиразність становища не задовольняє і Валента, брата Аврелії. Він, хоч і не цілком, але поділяє погляди своєї сестри. Дуже важко було Валентові узгодити суперечності між ідеєю християнства і тими методами боротьби за її здійснення, які використовував батько.

Щоб не обдурювати себе і не заважати батькові, Валент вирішив шукати «окружну стежку»:

Піду туди, де бій кипить найдужче,
А там уже ніхто не запитає

Мене про віру. Там аби одвага
Та добрий меч, а се у мене буде.

Діти Емілія Мартіяна протестують не проти самої ідеї християнства, а проти того становища, в якому знаходився Мартіян. Це важке становище зумовлювалось підпіллям, потребою суворої конспірації.

Емілій Мартіян, як батько, співчуває своїй сім'ї і тяжко переживає втрату дітей, але свій громадський обов'язок він ставить вище над особистим. Його ж громадський обов'язок вимагав за всяку ціну бути в довір'ї імператорської влади, щоб у становищі представника римської законності ефективно допомагати громаді. І Мартіян діє так, як і повинен діяти в умовах підпілля і конспірації справжній борець.

Леся Українка в драматичній поемі «Адвокат Мартіян» не випадково підносить тему про підпільну, конспіративну діяльність; не випадково вона звертається до історії боротьби християнських громад проти імператорського Риму в III сторіччі нашої ери, як і не випадково в образі головного свого героя вона підкреслює як позитивні риси — послідовність, витривалість, готовність на випробування в умовах найбільших труднощів, непохитну віру в ідею, за яку борешся.

Сучасні Лесі Українці події в громадсько-політичному житті (1908 — 1912 рр.) асоціювались у неї певною мірою з подіями в імператорському Римі. Леся Українка добре знала історію і розуміла прогресивність руху християнських громад в III сторіччі нашої ери. Енгельс зазначає, що християнство спочатку було рухом пригноблених і виникло як релігія рабів, вільновідпущених, бідних і безправних, або народів, підкорених і пригноблених Римом. Християнська церква в III віці вела непримиренну боротьбу проти держави, аж до визнання церкви державою і в цьому розумінні, насамперед, вона відіграла в історії прогресивну роль.

Отже, немає нічого дивного в тому, що Леся Українка в ряді своїх творів на тему з історії християнства засуджує християнство як реакційну ідеологію, а в даному разі співчуває Мартіянові і його ідеї. Та й не в цьому суть проблеми, яку ставить і вирішує Леся Українка в драматичній поемі «Адвокат Мартіян».

В образі Емілія Мартіяна поетеса показує все те по-

конаннями, працює в громаді, борючись проти імператорського Риму, як підпільник, і в той же час обнімає відповідальну посаду, представляючи римську законність.

Становище законспірованого підпільника не могло сприяти благополуччю і сімейному щастю в домі Мартіяна. Його залишила дружина, не витримавши крайнього напруження нервів. Не витримує цього становища і дочка Аврелія.

Що ж, тату, придивись, як я живу:
Самотня цілий день, і навіть слуги,
Як не глухонімі, то чудомовні,
Ти їх таких навмисне добираєш,
Аби не підслухали й не плескали,
Аби ніхто не знав, що в тебе в домі
Звичаї християнські.

Конфлікт, що загострюється між Мартіяном і Аврелією, зумовлений різницею їх поглядів на життя. Для Мартіяна є цілком прийнятним те, що багато людей ради інтересів громади, як і він, зрікаються веселощів і пишнот, про які дбає Аврелія. Аврелія ж не може цього збагнуги, бо в неї зовсім інші погляди на життя.

Вона хоче жити інакше.

Не хочу буть твоєю.
Твоєю бути — се віддати значить
І молодість, і душу, і красу,
Замкнутися і зникнути од світа,
І що ж за теє мати? Рабську долю,
Нудне, безглузде, сіре животіння.

Але Аврелія не розуміє того, що життя, до якого вона прагне, треба вибороти, і що за нього бореться її батько. Вона не розуміє, що в умовах імператорського Риму щасливими і вдоволеними могли бути тільки панівні класи і що тільки знищення такої нерівності принесе щастя і радість для всіх, в тому числі і для неї.

Невиразність становища не задовольняє і Валента, брата Аврелії. Він, хоч і не цілком, але поділяє погляди своєї сестри. Дуже важко було Валентові узгодити суперечності між ідеєю християнства і тими методами боротьби за її здійснення, які використовував батько.

Щоб не обдурювати себе і не заважати батькові, Валент вирішив шукати «окружну стежку»:

Піду туди, де бій кипить найдужче,
А там уже ніхто не запитає

Мене про віру. Там аби одвага
Та добрий меч, а се у мене буде.

Діти Емілія Мартіяна протестують не проти самої ідеї християнства, а проти того становища, в якому знаходився Мартіян. Це важке становище зумовлювалось підпіллям, потребою суворої конспірації.

Емілій Мартіян, як батько, співчуває своїй сім'ї і тяжко переживає втрату дітей, але свій громадський обов'язок він ставить вище над особистим. Його ж громадський обов'язок вимагав за всяку ціну бути в довір'ї імператорської влади, щоб у становищі представника римської законності ефективно допомагати громаді. І Мартіян діє так, як і повинен діяти в умовах підпілля і конспірації справжній борець.

Леся Українка в драматичній поемі «Адвокат Мартіян» не випадково підносить тему про підпільну, конспіративну діяльність; не випадково вона звертається до історії боротьби християнських громад проти імператорського Риму в III сторіччі нашої ери, як і не випадково в образі головного свого героя вона підкреслює як позитивні риси — послідовність, витривалість, готовність на випробування в умовах найбільших труднощів, непохитну віру в ідею, за яку борешся.

Сучасні Лесі Українці події в громадсько-політичному житті (1908 — 1912 рр.) асоціювались у неї певною мірою з подіями в імператорському Римі. Леся Українка добре знала історію і розуміла прогресивність руху християнських громад в III сторіччі нашої ери. Енгельс зазначає, що християнство спочатку було рухом пригноблених і виникло як релігія рабів, вільновідпущених, бідних і безправних, або народів, підкорених і пригноблених Римом. Християнська церква в III віці вела непримиренну боротьбу проти держави, аж до визнання церкви державою і в цьому розумінні, насамперед, вона відіграла в історії прогресивну роль.

Отже, немає нічого дивного в тому, що Леся Українка в ряді своїх творів на тему з історії християнства засуджує християнство як реакційну ідеологію, а в даному разі співчуває Мартіянові і його ідеї. Та й не в цьому суть проблеми, яку ставить і вирішує Леся Українка в драматичній поемі «Адвокат Мартіян».

В образі Емілія Мартіяна поетеса показує все те по-

зитивне в політичному борцеві-революціонерові, що вона могла спостерігати в житті політичних партій Росії і України періоду реакції. В образах Валента і Аврелії відтворено негативне, опортуністичне, що також бачила поетеса в житті політичних партій періоду реакції і що засуджувала, як людина, близька до марксистського напряму в РСДРП. В цьому відношенні образ Емілія Мартіяна безперечно алегоричний, він сприймається як позитивний образ політичного діяча партії, що у важких умовах реакції вистояв до кінця, не збившись на опортуністичні манівці.

Досить пригадати політичну ситуацію років реакції і співставити її з тим, що робив і як діяв Емілій Мартіян, в зображенні Лесі Українки, щоб висловлена вище думка була переконливою.

«1908—1912 роки були найважчим періодом для революційної роботи. Після поразки революції, в умовах занепаду революційного руху і втоми мас більшовики змінили свою тактику і перейшли від прямої боротьби проти царизму до обхідних шляхів цієї боротьби. В тяжких умовах столипінської реакції більшовики використовували найменші легальні можливості для збереження зв'язку з масами (від страхових кас і профспілок до думської трибуни). Більшовики безустанно збирали сили для нового піднесення революційного руху». (Короткий курс історії ВКП(б), стор. 136).

Ведучи боротьбу на два фронти проти ліквідаторів і одзовістів, більшовики зберегли нелегальну революційну партію пролетаріату і підготували маси для рішучого удару по всій системі російського самодержавства в 1917 році.

Леся Українка у ряді своїх творів, зокрема в драматичній поемі «Адвокат Мартіян», відбила народний погляд на життя і боротьбу політичних партій періоду реакції; свого головного героя Емілія Мартіяна вона наділила багатьма такими рисами характеру, що були типові для діячів більшовицького підпілля.

Мартіян цільний у своїй витривалості, в готовності переборювати на своєму шляху найбільші труднощі. Переживши виняткову по силі психологічну драму, посивівши за один вечір, він сідає вночі за роботу, яку мусив був виконати неодмінно, інакше провалив би всю справу громади, якій служив.

Остання сцена в драматичній поемі «Адвокат Мартіян» з великою силою підкреслює незламність волі, розважливість, невичерпність моральних сил і всю перевагу людей — професіональних революціонерів — над звичайними людьми, — якості, якими наділений Емілій Мартіян, як борець нового типу.

Мартіян *(підходить до дверей кімнати Констанція)*

Ти іще не спиш,
Констанцію?

Констанцій *(виходить)*

Невже я міг би спати після такого?

Мартіян.

То ходи до мене.
Нам треба сю ніч попрацювати.

Констанцій

Ти можеш працювати?

Мартіян

Я повинен.

(Ідуть у таблін. Констанцій попереду, сідає до стола, наготовляє таблички).

Констанцій

Боюся, що писатиму погано,—
Рука тремтить.

Мартіян

Дарма. Я розберу.
Я потім все одно скажу інакше,
А се лиш так, для прояснення думки.
Так легше думати. *(Сідає в крісло).*

Констанцій *(підводить голову і скрикує)*

Патроне! Пробі!
Та ти ж зовсім посивів!

Мартіян

Се неважно.
Ну, я проказую. *(Диктує. Констанцій пише)*
«Шановні судді!
Я вас прошу розважити спокійно,
З холодним розмислом, сю просту справу,—
Вона прозора буде, мов кришталь,
Коли її не затемнить дихання

Якоїсь пристрасті. Кришталь найкраще
Нам роздивлятись при холоднім світлі».

Констанцій *(випускає стиля з рук)*.

Прости... не можу...

Мартіян

Дай. Я сам скінчу.

(Бере до себе табличку і стиля і пише помалу, але твердою рукою).

Драматична поема «Адвокат Мартіян» є гострий, політично спрямований, високохудожній, на актуальну тему написаний твір, в якому чуємо дихання епохи.

VII

У 1912 році стан здоров'я Лесі Українки дуже погіршав. Поетеса продовжує жити на Кавказі — то в Кутаїсі, то в Хоні (місто Кутаїського повіту), але й кавказькі кліматичні умови вже не допомагають їй. Треба було знову їхати до Єгипту.

В Єгипті пробула Леся Українка з жовтня 1912 року до весни 1913 року, але це не принесло ніякого поліпшення. Туберкульоз невмолимо руйнував організм. Леся Українка перестала зовсім рухатись.

В листі від 6.II.1913 року з Єгипту вона писала, що «вага тіла знизилась катастрофічно до 46,9 кілограм». В травні 1913 року привезли її з Єгипту в Кутаїсі, а згодом до м. Сурамі.

Не дивлячись на винятково тяжкий стан здоров'я, протягом першої половини 1912 року Леся Українка написала знамениту драму «Камінний господар» і драматичну поему «Оргія».

Драму «Камінний господар» вона розпочала в кінці 1911 року, в місті Хоні (Кавказ) і закінчила наприкінці весни 1912 року в Кутаїсі. Вперше було надруковано драму в «Літературно-науковому віснику», в книзі X, за 1912 рік. 1914 року трупа М. Садовського поставила «Камінного господаря» на сцені в Києві.

Драматичну поему «Оргія» Леся Українка написала влітку 1912 року в Кутаїсі, але остання її частина доробллялася взимку 1912 — 1913 року вже в Єгипті (м. Гелуан).

З листа Лесі Українки від 5.X.1912 року довідуємось про ставлення самої поетеси до ряду своїх найвидатніших творів, зокрема до драми «Камінний господар».

«Камінний господар», — писала вона,— мені здавався першою справжньою драмою з-під мого пера, об'єктивного, сконцентрованого, незатопленого лірикою, зовсім нового супроти моєї звичайної манери». Леся Українка скаржилась, що ніхто з критиків не відгукнувся на цей твір і навіть з тих, до кого вона спеціально звернулася з проханням висловитися з приводу «Камінного господаря».

«Чи так і всі мовчатимуть? — писала вона далі. — Але ж не щодня у нас люди пишуть на такі світові теми, то чей же варто хоч вилаяти, я їх не просила компліментів».

Через деякий час Леся Українка знову в листі до сестри згадує про «Камінного господаря». «Я й не спитала твоєї думки про «Камінного господаря», хоч вона мене дуже інтересує (я таки трохи здуріла на пункті сеї драми і, здається, всім обридла нею) як писатимеш, то згадай про се».

Леся Українка дуже старанно і серйозно працювала над темою драми «Камінний господар», дбаючи, щоб у її творі було сказано справді нове слово в старій темі. І цього поетеса безперечно досягла.

Образ дон-Жуана зазнав у світовій літературі значної еволюції. Починаючи з іспанського письменника Тірсо-де-Моліна (XVII вік) і кінчаючи Пушкіним (XIX вік) і Лесею Українкою (XX вік), тема про дон-Жуана знаходила своє художнє втілення в творчості багатьох письменників.

В Тірсо-де-Моліна і Мольєра дон-Жуан малюється як вільнодумець і атеїст, шукач скороминущої втіхи. Дон-Жуан в зображенні Пушкіна це — «палка і відважна натура, людина, здатна захопитись до самозабуття, наділена живою поетичною уявою, сміліва й мужня, вона нехтує небезпеками, одверта і проста, коли її опановує пристрасть, готова заплатити своїм життям за любовне почуття, що запалює її» (М. К. Гудзій «Пушкін»).

Леся Українка писала «Камінного господаря» під безпосереднім враженням від Пушкінового «Камінного гостя».

Як і Пушкін, вона пішла іншим шляхом у порівнянні

з своїми попередниками у розробці даної теми, виявила свою власну творчу індивідуальність, давши «українську версію світової теми про дон-Жуана». Цікаві з цього приводу висловлювання самої поетеси.

«Єсть се не більше не меньше, як українська версія світової теми про дон-Жуана»,— писала вона в одному з своїх листів 1912 року. В цьому ж листі є дотепне зауваження поетеси, спрямоване проти великодержавних шовіністів і в першу чергу проти Струве, який, як відомо, не визнавав української культури. «До чего дерзость хохлацкая доходит», скаже Струве і вся чесна компанія». (З листа Лесі Українки).

Дон-Жуан в зображенні Лесі Українки виглядає людиною з рисами благородства, людиною цілком пристойної поведінки, навіть з явно вираженими соціально-політичними симпатіями і антипатіями. Він свободолюбець і не терпить тогочасних (феодальних) суспільних норм і законів, що зв'язують людину в її прагненнях до абсолютної волі і незалежності. Він неохоче пристає на пропозицію донни-Анни залишитися в її домі, зайнявши місце командора, бо це означало б позбавити себе волі.

Чому не жити й вам на сім верхів'ї?
Адже ви маєте крилатий дух —
Невже лякають вас безодні й кручі?

Дон-Жуан

Мене лякає тільки те, що може зламати волю.

Але ідейний зміст «Камінного господаря» в цілому зводиться не до розкриття характеру дон-Жуана, а до показу тих історичних нових соціально-економічних сил, які унеможливлюють донжуанство. В цьому відношенні образ донни-Анни є важливим у визначенні концепції твору. Саме донна-Анна стає головним героєм драми «Камінний господар». Вона не тільки не стає черговою жертвою владного «покорителя сердець» дон-Жуана, а ще й скоряє його і веде за собою по шляху, який сама вважає найпридатнішим для здобуття вершин у суспільному становищі, про що мріяла ще з дитячих років. Вона була переконана, що без цього немає волі — «нема без влади волі». Ця мрія привела її і до можновладного командора дон-Гонзаго, за якого вона вийшла заміж не з любові.

Сміливість, ініціативність, владолюбство — риси, що підкреслені в характері донни-Анни з самого початку.

В дон-Жуані донна-Анна побачила «лицаря», з яким можна було поєднати чільне місце в суспільстві, здобуте ще за допомогою командора дон-Гонзаго, і щастя кохання. І це їй вдавалося. Запросивши дон-Жуана на бал-маскарад, вона оволоділа ним одразу і вже до останнього моменту не випускала його з-під своєї влади. Ось характерна сцена:

Дон-Жуан

Ні, свого персня я не можу дати,
Просіть, що хочете...

Анна.

Просити вас
Я не збиралась ні про що, я хтіла
Лиш перевірити, чи справді є
На світі хоч одна людина вільна,
Чи то все тільки «мавританський стиль».
І ви самі за ту хвилинну волю
Не віддасте й тоненької каблучки.

Дон-Жуан

Я все життя віддам!

Анна *(знову простягає руку)*.

Обручку!

Дон-Жуан

Анно!
Обручка то не є любови знак.

Анна

А що ж? Кільце з кайданів? Дон-Жуане,
І вам не сором в тому признаватись?

Дон-Жуан

Я слово честі дав її носити.

Анна

Ах, слово честі? *(Встає)* Дякую, синьйоре,
Що ви мені те слово нагадали.
(Надіває убір і свою обручку і хоче відійти).

Дон-Жуан *(падає на коліна)*.
Я вас благаю, донна-Анно!

Анна *(з гнівним рухом)*

Годі!
Доволі вже комедії! Вставайте!

(Обертається й бачить командора, що наближається від дому до альтанки).

Дон-Жуан, як бачимо, позбувся своїх хвилевих захоплень. Він відчув справжні сильні почуття кохання до донни-Анни. Заради неї він поступився своїми принципами, які раніше так свято оберігав.

Дон-Жуан, здобувши з рук Долорес волю і право громадянства, їде в Мадрід «долю добувати»— їде, щоб зустріти донну-Анну.

Але це ще не остаточна поразка дон-Жуана. Остаточну перемогу над ним здобуває донна-Анна пізніше, коли, висміявши наївну пропозицію коханця: «втікаймо, Анно», вона виклала йому свою програму і переконала в її доцільності.

Дон-Жуан

Анно!
Я досі вас не знав. Ви мов не жінка
І чари ваші більші від жіночих!

Анна *(приступає до дон-Жуана з плащем)*

Приміряйте сього плаща.

Дон-Жуан *(хоче взяти, але спиняється).*

Ні, Анно,
Мені ввижається на ньому кров!

Анна

Се плащ новий, ще й разу не надітий.
А хоч би й так? Хоч би і кров була?
З якого часу боїтесь ви крові?

Дон-Жуан

Се правда, що́ мені її боятись?
Чому мені не взять сього плаща?
Адже я цілий спадок забираю.
Вже ж я господар буду сьому дому!

Анна

О, як ви се сказали по-новому!
Я прагну швидше вас таким побачить,
Яким ви стати маєте навік!

Фізично перемігши командора, але потрапивши в ярмо нав'язаної йому спокусливої ідеї, дон-Жуан гине. Кінець дон-Жуана — загибель лицаря волі, який порвав з старим, а нового досягти не міг.

Донна-Анна — образ дужої, вольової жінки-емансипантки, яка здійснила свою владу над чоловіком. Такою донна-Анна вийшла з-під пера Лесі Українки.

Традиційний образ донни-Анни сполучає дві риси: покірність перед силою донжуанівського залицяння і мстливість над кривдником. Леся Українка в «Камінному господарі» образ донни-Анни робить цільним, підкресливши саме другу рису.

В образі Долорес втілені моральні якості жінки, що є повною протилежністю якостей донни-Анни, але які не засуджуються поетесою, а підносяться до свого ідеалу. Долорес є втіленням найблагородніших достоїнств жіночої душі, які, розуміється, полягають не в жертвенності, не в покорі перед чоловіком, якого вона любить донестями, а в гордому збереженні цього високого почуття любові навіть тоді, коли воно залишається без відповіді з боку коханого.

Остання сцена зустрічі Долорес з дон-Жуаном яскраво розкриває саме ці риси її душі:

Долорес

Здається, слів ніяких більш не треба.

(Хоче йти)

Дон-Жуан

Стривайте ще, Долорес... Ви в Мадріді
Одвідали синьйору де-Мендоза?

Долорес *(спиняється)*

Ви... Ви мене питаєте про неї?

Дон-Жуан

Я бачу, рано вам ще в монастир.

Долорес *(перемагає себе)*

Я бачила її.

Дон-Жуан

Вона щаслива?

Долорес

Здається, я щасливіша від неї.

Дон-Жуан

Вона про мене не забула?

Долорес

Ні.

Дон-Жуан

Почім ви знаєте?

Долорес

Я серцем чую.

Дон-Жуан

Се все, що хтів я знати.

Долорес

Я вже йду.

Дон-Жуан

Ви не питаєте мене, навіщо
Мені се треба знати?

Долорес

Не питаю.

Дон-Жуан

І вам не тяжко се?

Долорес

Я не шукала
Ніколи стежки легкої. Прощайте.

Дон-Жуан не міг не визнати, що Долорес вселила в нього нову душу, і в цьому перемога Долорес над дон-Жуаном.

Образ дон-Гонзаго в Лесі Українки є втілення повинності, незламної самодисципліни і дисципліни для підвладних, вірності традиції. Він камінний господар, тобто господар «камінного» феодального суспільства. Анархіствуючий дон-Жуан, зрадник власної індивідуальності, не міг вийти переможцем над командором навіть при підтримці донни-Анни. В умовах феодального суспільства мусили були зазнати поразки і донна-Анна, і дон-Жуан. Леся Українка, не зраджуючи історичну правду, дає

драмі логічне закінчення: «командор лівицею ставить донну-Анну на коліна, а правицю кладе на серце дон-Жуанові. Дон-Жуан застигає, поражений смертельним остовпінням. Донна-Анна скрикує і падає ницьма додолу, до ніг командорові».

* * *

Драматична поема «Оргія» своїм ідейним спрямуванням і проблемами, поставленими в ній, зв'язана з багатьма попередніми творами Лесі Українки, зокрема з драматичною поемою «У пущі».

Багато критиків схильні були доводити, що головна ідея «Оргії» полягає в закликові до розвитку національної самосвідомості українських культурних діячів, які, мовляв, в умовах російського царизму віддавали свій талант на олтар російської культури. Образ Антея буржуазно-націоналістичні критики розцінювали, як ідеал Лесі Українки. Еклектик і космополіт Стебун, який умів користатись навіть з висновків, що їх робили про творчість Лесі Українки націоналістичні літературознавці, природно, повторював цю думку і в своїх «працях» про поетесу. Для Стебуна, як і для українських націоналістів, Антей «непохитний у вірності своєму народу». Це він має на увазі неврастенічний жест Антея, коли той задушив себе струною ліри, аби не послужити своїм талантом ненависному Меценатові.

Безперечно, що Леся Українка в своїй драматичній поемі ставить проблему національного визволення. Вона глибоко любила свій народ і його культуру, переслідувану російським царизмом, вона всіляко дбала про розвиток української культури й мистецтва, вірила в невмирущість національного генія українського народу навіть в умовах найчорнішої реакції. Але Леся Українка ніколи, в тому числі і в драматичній поемі «Оргія», не ставала на націоналістичні позиції в розв'язанні національного питання.

При глибокому аналізі драматичної поеми «Оргія» стає ясно, що Антей не є позитивний образ і що Леся Українка зовсім не виставляє його як свій ідеал.

Антей Лесі Українки нагадує відомого Антея —героя

античної міфології. Леся Українка, зробивши з нього співця — представника грецького мистецтва періоду римського панування, — показала всю трагічність його становища, відірваного від суспільного життя, від справжніх інтересів свого народу.

Антей (в зображенні Лесі Українки), живучи в Коринті, ізолював себе від суспільного життя, позбавив себе всіх можливостей впливати своїм талантом на це життя. Коли і є в нього якісь суспільні інтереси — служити еллінському народові, еллінській культурі, то вони не можуть бути задоволені, бо Антей, крайній ідеаліст у своїх поглядах, нічого реального для цього не робить. Він протистоїть своїм учням, які згодом зовсім відійшли від нього, своїй матері і жінці Нерісі, але протистоїть безсило. Не маючи належних аргументів, щоб довести свою правоту перед ними, він впадає в розпач і, зрештою, гине.

Дуже ймовірно, що Леся Українка в драматичній поемі «Оргія» хотіла показати тяжке становище культури підлеглого, залежного, соціально і національно скривдженого народу, але ніяк не можна пристати до думки, що шлях Антея є шлях, який пропонувала Леся Українка для виходу з такого становища. Такого висновку не дозволяє нам робити сама поетеса, бо вона ясно показує, що Антей протистоїть не зрадникам свого народу, а людям тверезого розуму, людям, які явно стоять вище Антея і в думках і в ділах.

З цього погляду привертає до себе увагу колишній приятель Антея, а потім його ворог — скульптор Федон. В полеміці цих двох персонажів не можна не помітити, що симпатії поетеси не на стороні Антея.

Федон посідає чільне місце в тогочасному римському суспільстві, але це місце здобув він не ціною зради свого народу, свого національного мистецтва. Федон не менше дбає про Елладу, ніж сам Антей, але дбають вони по-різному. Антей мріє (і тільки мріє) про такий стан, коли буде можливість вільного розвитку еллінської культури і мистецтва, а тому поки що сковує, засушує свій талант; Федон же прагне, щоб твори його стали здобутком всіх тих, хто любить справжнє мистецтво, хто вміє цінити його. Він прагне, щоб його талант не в'ялився у підніжжі суспільного життя, а приносив користь і визнання творчих можливостей еллінів у широкому світі.

Могила Лесі Українки на Байковому кладовищі в Києві.

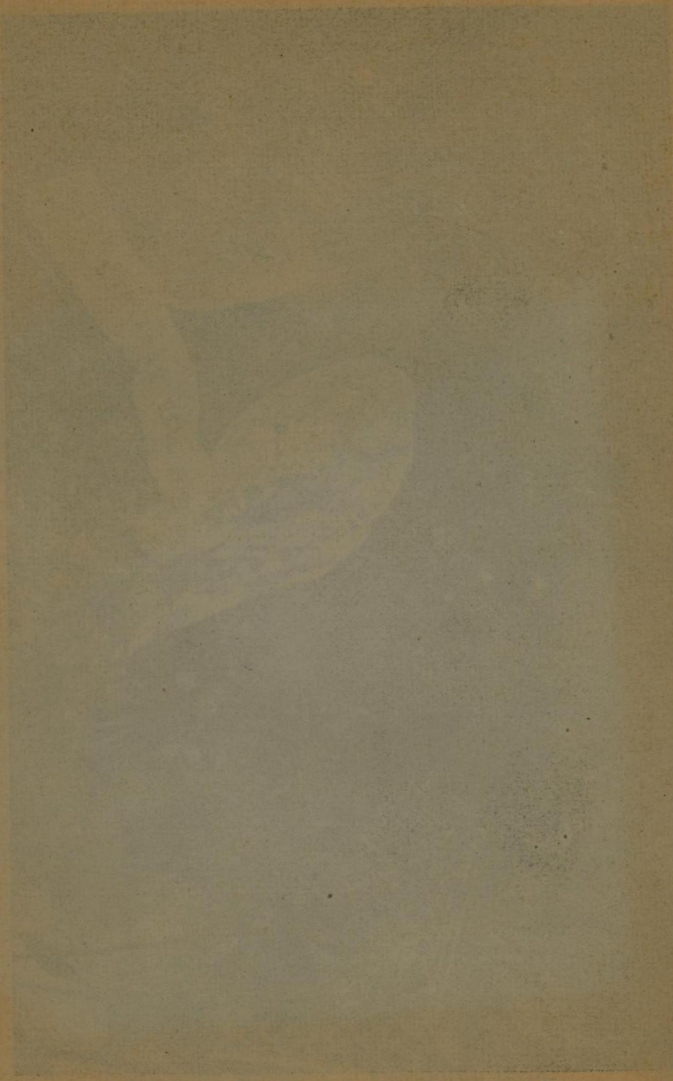

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА ХДУ
Інв. № 349117

Він запитує Антея:

Та чим же вславиться сама Еллада,
Коли їй діти лаврів не здобудуть?

Антей на це пряме і розумне запитання Федона не спроможний відповісти і починає нервувати, сердитись і ображати співбесідника. Загалом Антей безсилий аргументувати свої погляди. Федон правильно висловив йому докір, зробивши висновок:

Нема краси в затятості безсилій!

Є цілковита підстава думати, що Леся Українка назвала свого героя Антеєм не випадково. Що таке Антей? Грецька міфологія, що створила цей образ, розповідає про Антея, як про велетня, що силу черпав у землі — своєї матері. Відірваного від землі, його легко перемагає Геркулес. Отже, доки стояв Антей твердо на міцному грунті реального життя, доти й мав силу, а одірвавшись від нього — трагічно загинув.

Лесин Антей — співець, творець мистецьких цінностей. Для Лесі Українки завжди була чужою концепція мистецтва, яку обстоював Антей — герой драматичної поеми «Оргія». Леся Українка визнавала силу мистецтва в його нерозривному зв'язку з суспільною практикою народу, коли воно є художнім виразом реального життя і тому має реальну силу впливу на оточення.

Трагедія становища Антея — героя «Оргії» — полягає якраз в одірваності його творчих задумів від життя, полягає вона в ідеалізмі його поглядів на мистецтво, на роль мистецтва в суспільному житті, в націоналістичних позиціях, з яких він намагається боротись проти великодержавного шовінізму.

Леся Українка, яка невтомно працювала в жорстоких умовах переслідування української культури з боку російського самодержавства, яка дбала про те, щоб її творчість стала здобутком не тільки українського читача, але й трудящих інших народів, не симпатизувала Антеєві, а розвінчувала його і разом з ним розвінчувала всіх своїх сучасників, які пропагували з декадентських позицій відрив мистецтва від інтересів народу, від інтересів суспільно-політичної боротьби, пропагували національну обмеженість і замкненість.

* * *

«Оргія» — один з останніх видатних творів Лесі Українки, які вона писала незадовго до своєї смерті. Цим твором вона ще раз переконливо сказала про свій нерозривний зв'язок з визвольним рухом, з ідейно-політичною боротьбою, яка йшла між прогресивними силами і силами реакції, підкреслюючи свою приналежність до прогресивного табору.

Весною 1913 року Леся Українка вже була в такому стані, що писати нічого не могла. Останній її лист до рідних з Кавказа від II.VII.1913 року написаний вже рукою сестри. Вона спромоглась написати сама під листом лише два слова: «цілую, Леся».

Померла Леся Українка на 42 році життя 1 серпня 1913 року в Сурамі.

Тіло поетеси перевезли в місто Київ і поховали на Байковому кладовищі.

Умираючи, поетеса висловила свій жаль, що не все, створене нею, правильно розуміє і оцінює тогочасна критика, що, може, й читач народний, для якого вона писала, теж не розуміє її.

Щодо читача, для якого писала Леся Українка свої натхненні твори, то сумніви її були безпідставні, щождо критиків-сучасників, які справді або ж не розуміли революційної суті її новаторства, або свідомо замовчували чи перекручували ідейний зміст її творів, то тут поетеса мала повні підстави не тільки скаржитись, але й обурюватись.

На смерть Лесі Українки реагували по-різному різні тогочасні газети й журнали. Редакції українських журналів і окремі особи з буржуазно-націоналістичного табору для «людського ока» проронили крокодилячу сльозу, назвавши поетесу страдницею, яка, мовляв, мучилась весь вік, прагнучи сказати своє слово, але, мовляв, не сказала так, як того хотіла.

Більшовицька «Правда», як відомо, відгукнулась на звістку про смерть Лесі Українки некрологом з перекладом на російську мову вірша «Досвітні огні». Ось цей некролог:

«Памяти Леси Украинки.

19 июля в Сураме, на Кавказе, после тяжелой болез-

ни скончалась видная украинская писательница Леся Украинка (Лариса Петровна Косачева-Квитка). Телеграф разнес эту весть по всем газетам России. Но при постоянной конфискации «Рабочей правды» известие о смерти писательницы-друга могло и не дойти до рабочих читателей своей «Правды». Леся Украинка, стоя близко к освободительному общественному движению вообще и пролетарскому в частности, отдавала ему все силы, сеяла разумное, доброе, вечное. Нам надо сказать ей спасибо и читать ее произведения, печатавшиеся в лучших украинских журналах». (Далі перераховуються основні збірки поезій Лесі Українки і наводиться переклад вірша «Досвітні огні»). Некролог закінчується такими словами:

«Леся Украинка умерла, но ее бодрые произведения долго будут будить нас к работе-борьбе. Добрая вечная память писательнице — другу рабочих!»

Ми, радянські люди, виявляли і виявляємо глибоку повагу до Лесі Українки — великої поетеси XX віку, — яка крізь негри самодержавства разом з найкращими людьми гордо і сміло несла прапор народності, високої ідейності, політичної цілеспрямованості нашої великої вітчизняної літератури.

Редактор — *О. Гуреїв*
Техн. редактор — *С. Зіскіндер*
Коректор — *Л. Москвич*

Kharkov University
0 003095 0 5

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА ХДУ
Інв. № 34917

gn.

Леся Украинка. Критико-биографический очерк.
(на украинском языке)

БФ 04315. Здано на виробництво 26. VIII. 1950 р. Підписано до друку 14. X. 1950 р. Формат паперу 84×108/32. Папер. арк. 1,82. Друк. арк. 5,94+8 вклейок. Обл.-вид. арк. 7,16. В др. арк. 70. 176 зн. Ціна 3 карб. 60 коп. Зам. № 2240. Тираж 10 000.

Книжкова фабрика Укрполіграфтресту, Одеса.
Стурдзовський зав., № 5.

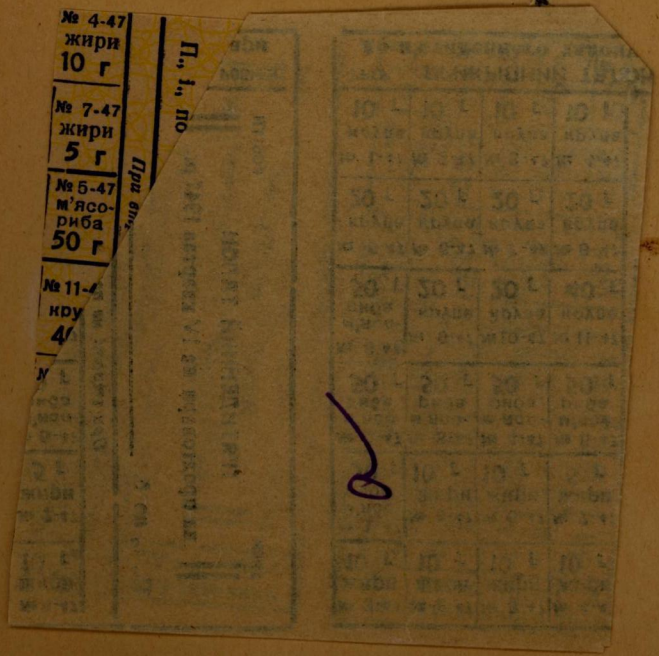
№ 4-47
жири
10 г
№ 7-47
жири
5 г
№ 5-47
м'ясо-
риба
50 г
№ 11-4
кру
4
П., і., по